4
Algemene Politieke Beschouwingen

Algemene Politieke Beschouwingen

Aan de orde is de voortzetting van **de Algemene Politieke Beschouwingen**.

(Zie vergadering van 16 september 2026.)

De **voorzitter**:
Aan de orde zijn wederom de Algemene Politieke Beschouwingen. Ik heet de minister-president en de ministers en staatssecretarissen van harte welkom, en natuurlijk ook de leden en eenieder die het debat volgt op de tribune of elders. Ik zie een volle publieke tribune. U bent van harte welkom. Fijn dat u er bent om dit belangrijke debat te volgen. Ik wijs er wel op dat geluiden van instemming of afkeuring niet zijn toegestaan. In deze zaal zijn alleen de volksvertegenwoordigers en vandaag de minister-president aan het woord.

Ik deel aan de Kamer mee dat de minister van Financiën vanavond moet afreizen naar de Ecofin-Raad in Dublin.

We zijn toe aan de eerste termijn van de minister-president. Ik wilde hem het woord geven, maar alsof we nooit weg zijn geweest, zie ik de heer Markuszower staan.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):
Goedemorgen. Het was een kort nachtje, maar ik ben blij om u weer te zien, voorzitter.

De **voorzitter**:
Het is niet aan u af te zien.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):
Er is een probleem met mijn e-mail, denk ik. Ik had gisteren een informatieverzoekje gedaan over die nieuwe koopkrachtcijfers. Die koopkrachtplaatjes lijken achterhaald. Allemaal economen hebben dat berekend. Waar we vandaag over praten met de minister-president — ik hoop dat het een goed debat wordt — lijkt gebaseerd te zijn op cijfers die door economen als achterhaald worden gezien. Ik had de minister — ik denk dat het de minister van Financiën is — gevraagd om ons een updateje te sturen, zodat we weten waar we het over hebben.

De **voorzitter**:
Ja, ik herinner het me. We gaan er gelijk even achteraan, want u weet hoe het werkt met de informatieverzoeken: die mag u grondwettelijk gewoon doen. We gaan erachteraan, meneer Markuszower.

Het woord is aan de minister-president. Ik stel voor interrupties niet te maximeren, ze weer in drieën te doen en ze kort en bondig te houden. Het zou mooi zijn als we even de inleiding van de minister-president, als die niet al te lang duurt, kunnen afluisteren alvorens we het debat gaan voeren. Het woord is aan de minister-president.

Minister **Jetten**:
Voorzitter, goedemorgen. Laat ik beginnen met twee felicitaties, allereerst aan collega Lidewij de Vos met de geboorte van haar dochter, en aan Ulysse Ellian, die vandaag zijn verjaardag viert in deze zaal.

(Geroffel op bankjes)

Minister **Jetten**:
Voorzitter. Het zijn mijn eerste Algemene Politieke Beschouwingen als minister-president, maar het is mijn negende keer dat ik hierbij ben. Eerder was ik dat als Kamerlid, fractievoorzitter en minister. Ik moet eerlijk zeggen: ik heb er gisteren toch ook wel van genoten. Het was een mooi debat in eerste termijn, met grotendeels heel verhelderende inbrengen van veel fracties, in een goede sfeer en met behoorlijk veel humor. Laten we eerlijk wezen: we hebben de afgelopen jaren ook weleens APB's gehad die wat minder luchtig verliepen. Dit is dus met recht een jaarlijks hoogtepunt van onze parlementaire agenda. Toch gaat het deze dagen niet alleen om de debatkunst, want mensen in het land die meekijken zijn niet zozeer geïnteresseerd in wie hier nou het meeste gelijk krijgt. Ze verwachten dat we met elkaar problemen ook echt aanpakken en dat we dat sámen doen. Deze begroting gaat vooral over de vraag hoe Nederland weer vooruitkomt. Dat zeg ik ook met het oog op de internationale context waarin we ons bevinden: oorlog en onrust buiten onze grenzen, energieprijzen die hoog blijven en een economie die daar last van heeft. Het staat allemaal ook in deze boeken.

Begin augustus werd bij het vliegveld van Leipzig in Duitsland een Russische drone met explosieven gevonden. Dat maakt heel tastbaar dat we het ons ook hier niet kunnen veroorloven om onze veiligheid, onze economie en onze rechtsstaat op hun beloop te laten. Er staat iets groters op het spel en daar hebben we elkaar voor nodig. Maar hoe maken we Nederland nou zo sterk dat we ons kunnen weren en wapenen tegen die onzekerheid in de wereld? Dat is uiteindelijk de kern van wat we hier met elkaar doen. Bij elk plan dat wij als kabinet bij uw Kamer indienen, stellen we ons de vraag of dat bijdraagt aan een sterker Nederland.

Dat is ingewikkeld, want veel van de vraagstukken die ook gister aan bod kwamen, vragen al veel langer om een weg vooruit, zoals meer betaalbare woningen, het oplossen van de stikstofproblematiek of een betere aanpak voor het klimaat, en die grote investeringen in defensie. Gisteren constateerde ik ook dat we het over veel van die belangrijke zaken grotendeels eens zijn: over meer bouwen, over perspectief voor boeren, over meer tempo om dat stroomnet uit te breiden en over die investeringen om onze veiligheid op orde te krijgen en onze infrastructuur weer op te lappen.

Dat Kamer en kabinet daar samen oplossingen voor kunnen vinden, hebben we al gezien. Neem bijvoorbeeld stikstof. Sinds juni ligt er een pakket in deze Kamer dat breed goed is ontvangen, niet als doel op zich, maar als sleutel om weer ruimte te maken voor boeren, de natuur en de bouw. Vlak na Prinsjesdag volgen onze plannen voor het versnellen van de woningbouw. Op asiel liggen er nu plannen en aangenomen wetten die ook echt uitvoerbaar zijn en waar we nu al de effecten van zien. Zo zullen we ook op een aantal andere grote onderwerpen, zoals een toekomstbe-

stendig sociaal stelsel en een goede zorg, met elkaar die weg vooruit moeten vinden.

Een vraag die er bij Algemene Politieke Beschouwingen altijd boven hangt, is ook: wie draagt welke pijn? De financiën, zowel de plussen als de minnen, moeten namelijk ook eerlijk worden verdeeld. Over wat eerlijk en rechtvaardig is, wordt in deze zaal ook verschillend gedacht. Daar zijn niet zomaar meerderheden voor te vinden. Daarvoor zullen we de komende tijd met elkaar toch ook weer die Nederlandse traditie van polderen moeten beetpakken, want polderen is elkaar tegenkomen en er samen uit komen. We hebben gister met mooie metaforen over de wederopbouw en over de Haringvlietbrug gezien hoe dat werkt.

Dit kabinet heeft met deze begroting een stap in uw richting gezet. We hebben de afgelopen tijd met verschillende fracties in uw Kamer, sociale partners en medeoverheden gesproken. Daarbij hebben we ook goed geluisterd. Daarom zitten er in deze Miljoenennota vele handreikingen om tegemoet te komen aan wensen en ideeën die door anderen zijn aangeleverd. De komende weken praten we daar graag over door, om er met elkaar voor te zorgen dat we Nederland weer sterker en beter kunnen maken.

De heer **Wilders** (PVV):
Ik zei gisteren in mijn termijn al dat, als je de peilingen mag geloven, het vertrouwen van de Nederlanders in deze ploeg en ook in de minister-president zelf tot het absolute dieptepunt is gedaald — dat geldt ook voor mijn fractie — maar ik had niet kunnen bevroeden wat er vanmorgen gebeurde. Ik loop hier al een hele tijd rond. Ik ben, zoals u weet, de nestor, het langstzittende Kamerlid, van dit parlement. Ik heb in al die jaren — dat is 25, 26 of 27 jaar — nog nooit meegemaakt wat ik vanmorgen zag gebeuren in het Algemeen Dagblad. Dat is dat niet journalisten of mensen in de omgeving van de premier, maar gewoon collega-ministers die om u heen zitten, u anoniem drie dolken in de rug hebben gestoken. Die zeggen — u kunt lachen, maar het is niet leuk — het volgende. Ik zal niet alles citeren, maar toch een paar belangrijke onderwerpen. Een minister zegt: de enige regie die Rob pakt, is de beeldregie. Een andere minister zegt: hij staat vooraan als het goed gaat, maar achteraan als het moeilijk wordt. Weer een andere minister — het staat er gewoon letterlijk — zegt: er zit gewoon geen natuurlijk leiderschap in Rob. Dat is gewoon een collega van hem die dat over de minister-president zegt, die vandaag zijn eerste optreden als minister-president heeft. Een ander zegt weer: met iedere tafel waar hij aanschuift is hij het eens. Het zijn dikke messen in uw rug van de mensen om u heen. Ik zou bijna zeggen als oppositie: het is broodroof; het is mijn taak om dat te doen. Maar zij doen dat nu. Ik zou toch aan de minister-president willen vragen om daarop te reflecteren. Wat vindt u daarvan? Het zou me niet hebben verbaasd als u hier had gestaan en het volgende had gezegd. Dat de oppositie mij wantrouwt, dat Nederland mij wantrouwt, is tot daaraan toe. Dat vind ik al onbegrijpelijk, maar dat uw eigen mensen om u heen, op de dag dat u hier voor het eerst moet optreden bij de Algemene Politieke Beschouwingen, drie, vier messen in uw rug steken ... U wordt in uw eigen club niet vertrouwd. Wat doet u daar nog?

Minister **Jetten**:
Nou, dit is wel weer een lekker zwartgallig begin van de heer Wilders. Als dit misschien over hem was geschreven, dan was zijn reactie geweest: boos worden, weglopen, ik weet het niet. Ik zit hier in vak K met een ploeg om mij heen, met zeer gemotiveerde mensen, die vanaf dag één tegen elkaar hebben gezegd: wij gaan op een aantal onderwerpen dingen oplossen, ook op onderwerpen waar VVD, CDA en D66 elkaar de afgelopen jaren de hersens over hebben ingeslagen; daar gaan wij op zoek naar de weg vooruit, daar zijn we ook bereid over eigen schaduwen heen te stappen en daar maken we het beste van. Ik ben hartstikke trots op deze ploeg, want die gaat problemen niet uit de weg. Zij nemen hun taak serieus en komen met voorstellen. Er wordt ook heel mooi samengewerkt in dit kabinet, want er zijn allerlei duo's, trio's en taskforces waar mensen over hun eigen verantwoordelijkheid heen stappen om samen tot oplossingen te komen. Dat is precies de opdracht die wij voor ons zien. Ik ben niet geïnteresseerd in de beautycontest; ik ben niet geïnteresseerd in peilingen of vertrouwenscijfers die tussendoor komen. Wij willen met dit vak K aan het eind van deze rit worden afgerekend op wat we voor Nederland hebben betekend.

De heer **Wilders** (PVV):
Dit zijn geen peilingen of vertrouwenskwesties. U bent trots op uw ploeg, maar uw ploeg heeft een gruwelijke hekel aan u. Voordat u hier ... Ik gun u dat persoonlijk niet; laat dat helder zijn. Ik wil politiek gezien dat uw kabinet opstapt, het liefst vandaag, maar het is bijna onmenselijk wat ze u aandoen. U staat daar voor het eerst als minister-president, wat ik ook van u vind, en er zijn collega's om u heen die u drie keer een mes in de rug steken, die naar een van de grootste kranten van Nederland gaan, gisteren of eergisteren, en die gewoon tegen u zeggen dat u geen leider bent, dat u geen charisma heeft, dat de enige regie die u pakt voor een camera is, beeldregie is, dat u afwezig bent — ik kan nog een uur doorgaan. U kunt eroverheen praten en ik begrijp ook, meneer de minister-president, zeg ik via u, meneer de voorzitter, dat dat heel pijnlijk is. Het is heel pijnlijk. U kunt wel nee knikken, maar het is heel pijnlijk. Heel Nederland ziet dat. Iedereen die het Algemeen Dagblad heeft gelezen, zal dat ook bevestigen. Hoe kunt u functioneren als bij het eerste belangrijke debat drie van de vier van de ministers die om u heen zitten u een mes in de rug steken? Hoe kunt u functioneren?

Minister **Jetten**:
Het is fijn dat de heer Wilders zich zo om mij bekommert. Dat waardeer ik, maar ik heb echt geen AD-krantenartikel nodig om met mijn collega's hier in het kabinet te bespreken hoe wij met elkaar samenwerken en hoe wij samen dingen oppakken. Het mooie van deze ploeg is ook: als iemand het niet met anderen eens is of er is iets niet goed gelopen, dan bespreken we dat met elkaar; daar hebben we geen krant voor nodig.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Wilders** (PVV):
Ze bespreken het niet met elkaar. Ze lopen naar de krant, ze lopen naar een journalist en ze maken u zwart. Ze drukken drie messen in uw rug op de dag dat u hier moet staan.

Uw eigen kabinet vertrouwt u niet. Een deel van de oppositie vertrouwt u niet. Een groot deel van Nederland vertrouwt u niet. Hoe kunt u functioneren als u om u heen alleen maar wantrouwen heeft en mensen, uw eigen collega's, die u willen pakken? Hoe kan Nederland er vertrouwen in hebben dat u iets voor ze gaat doen als mensen om u heen u willen vloeren? Dit gaat niet lukken, meneer de minister-president. Als ik u was, zou ik uw biezen pakken.

Minister **Jetten**:
Ik sta hier met de ambitie om er met deze ploeg wat van te maken. Dat geldt voor iedereen die hier zit. Dat de heer Wilders zulke zware woorden verbindt aan dit artikel in de krant, met "messen in de rug", zegt misschien meer over u en hoe u denkt dat mensen waarmee u samenwerkt met u omgaan. Ik herken dat niet. Ik zie verder overigens ook een stijgende lijn in de inzet van de heer Wilders, want bij het vorige debat kregen we in de eerste termijn nog een motie van wantrouwen aan onze broek; nu heeft u 'm aangekondigd voor de tweede termijn. Laten we er alles aan doen om ervoor te zorgen dat u die bij het volgende debat überhaupt niet meer nodig vindt.

De **voorzitter**:
Laten we met elkaar blijven proberen te spreken via de voorzitter.

De heer **Klaver** (PRO):
Het is goed om de premier hier bij zijn eerste Politieke Beschouwingen te zien. In zijn algemeenheid zou ik willen zeggen: als je iets over collega's wil zeggen, doe het lekker met open vizier; dat is een stuk dapperder. Maar daar wilde ik het eigenlijk niet over hebben, want de grote vraag die eigenlijk boven dit hele debat hangt, is: wat gaat dit kabinet doen, en wat is het plan om tot meerderheden te komen? Ik denk dat de uitkomst van vandaag ook moet zijn dat we weten wat de route is die het kabinet voor zich ziet. Ik denk dat velen van ons enigszins in verwarring zijn na gisteren.

Minister **Jetten**:
Dat lag niet aan ons, dit keer.

De heer **Klaver** (PRO):
Nou, in zekere zin … Niet alles is de schuld van dit kabinet. Wel veel, meneer Jetten, maar niet alles. Op dit punt geef ik u gelijk. Maar zou u kunnen schetsen hoe u zelf ziet dat we hiernaartoe zouden moeten werken? Eerder heeft de premier namelijk gezegd: ik wil graag een totaalakkoord sluiten en geen cherrypicking. Ik hoorde de VVD gisteren: nou, laten we dat maar lekker per begroting doen. Dat lijkt me één feest, hoor, niet één keer onderhandelen maar gewoon én over een Belastingplan én over vijftien begrotingen onafhankelijk van elkaar. Hoe ziet de minister-president dit voor zich?

Minister **Jetten**:
Dat was inderdaad de belangrijkste vraag van gisteren. Dat is precies het punt waar ik nu ook bij aankwam. We hebben vanaf de start van dit kabinet gezegd: voor een aantal van de hele grote thema's die er spelen, namelijk onze veiligheid, het versnellen van de woningbouw, de economie op gang krijgen door het stikstofslot open te breken, maar ook de toekomstbestendigheid van ons sociale stelsel, is het verstandig om altijd op zoek te gaan naar breed politiek draagvlak. Dat helpt, omdat het land daarmee ook weet waar we aan toe zijn en dat we niet bij elk volgend kabinet weer een totale koerswending inzetten en met dat jojobeleid heel veel onzekerheid creëren. Dat is ook de reden waarom we vanaf de start op een aantal van die grote dossiers continu met veel oppositiepartijen het gesprek zijn aangegaan om te kijken hoe we die brede steun kunnen organiseren.

Veel van onze plannen en ambities zitten natuurlijk in deze Miljoenennota en in het Belastingplan. Ook daarvoor geldt dus dat brede steun de voorkeur heeft. Dan kijken we naar de medeoverheden en de sociale partners, waar we veel mee samen moeten doen, maar zeker ook naar de Tweede en de Eerste Kamer. Als we brede steun in die beide Kamers kunnen organiseren voor deze Miljoenennota, dan geeft dat de rust en zekerheid die nodig is om die grote doorbraken te realiseren. Ik heb daar gister ook de drie fractievoorzitters van de coalitiepartijen eigenlijk niet heel verschillende dingen over horen zeggen. Zij zeiden namelijk alle drie: de voorkeur heeft brede steun, een breed akkoord, omdat je daarmee ook over begrotingen heen soms deals en afspraken kan maken, die lastiger zijn als alles met deelakkoorden moet. Dat zal de komende weken dus ook de inzet zijn. Ik zal samen met de minister van Financiën vanaf morgen, of als we vandaag vroeg klaar zijn vanaf vanavond, een aantal van u ook uitnodigen. Ik heb gister namelijk de fractievoorzitters van — ik ga gewoon even van links naar rechts — PRO, 50PLUS, Volt, ChristenUnie, SGP en JA21 horen zeggen dat er in deze Miljoenennota handreikingen zitten die tegemoetkomen aan wensen en ideeën die eerder zijn ingediend, maar dat het voor hen nog niet genoeg is om nu volmondig ja te zeggen. Ik heb bij deze oppositiepartijen, en eigenlijk ook bij de heer Vermeer van de BBB, de bereidheid gehoord om te zeggen: ik wil wel kijken of ik in de komende weken toch ja kan zeggen tegen de Miljoenennota en het Belastingplan, als het kabinet bereid is om die op een aantal punten aan te passen. Dat is dus de inzet. Daar willen we de komende weken mee verder. Daarom zullen we u uitnodigen. Ik hoop dat u daar ja op zegt.

De heer **Klaver** (PRO):
Ik zou hier toch echt nog wel wat meer over willen weten. Eigenlijk is deze poging namelijk al gedaan sinds het kabinet er zit. Is het plan dat alle partijen aan één grote tafel komen te zitten, zeg maar de tafel van de heer Paternotte? Komt u bij ons langs om een-op-een verder te spreken? Het belangrijkste wordt het Belastingplan. Op 12 november stemmen we daarover. Laten we eerlijk zijn: daar wordt de route gekozen voor hoe we aan meerderheden gaan werken. Volgens mij zijn de heer Eerdmans en ik vrij helder geweest over de richtingen die er zijn. Hoe ziet u dat voor zich, premier Jetten? Hoe denkt u daar aan een meerderheid te gaan werken?

Minister **Jetten**:
Allereerst over de plaats: dat interesseert ons werkelijk waar helemaal niks. Het mag bij de minister van Financiën of op het ministerie van AZ. Als u liever heeft dat we naar de Kamer komen, dan doen we dat, als we dat gesprek de komende tijd maar met elkaar voeren. Ik kan me voorstellen dat een aantal van de fracties zegt: nodig ons gezamenlijk

uit. Dat kan dan niet met alle zeven gezamenlijk, maar in combinaties van partijen. Ik hoorde gister onder anderen de heren Eerdmans en Stoffer zeggen: u kunt met onze twee partijen gezamenlijk zaken doen; dat levert hier in de Tweede Kamer ook een route op. Ik vind het ook prima om het een-op-een met fracties te doen. Ja, het Belastingplan is een belangrijke. Die behandeling start over een paar weken. De stemming daarover is in november. Maar wat mij betreft kunnen de gesprekken al op hele korte termijn beginnen. We hebben in de Miljoenennota natuurlijk al op veel onderwerpen een beweging uw kant op gemaakt. Ik ben dus heel erg benieuwd op welke onderwerpen die beweging onvoldoende is en welke inhoudelijke wensen er liggen om de Miljoenennota of het Belastingplan specifiek mee aan te passen. Dat gesprek gaan we graag met u aan.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Klaver** (PRO):
Ik maak me grote zorgen, zeg ik eerlijk. We hebben volgens mij breed gezegd dat u moet kiezen, minister-president, welke route u gaat lopen en wat u gaat doen. Eigenlijk zegt u: het maakt me niet zo uit waar we praten, met wie we praten en in welke samenstelling we praten. U gaat dus met JA21 en de SGP apart praten, is eigenlijk de suggestie. Maar ik mag ook nog langskomen. Misschien mogen we wel samen langskomen, mevrouw Bikker! Wie weet! Dit is precies wat er de afgelopen maanden is gebeurd. Dit was volgens mij het recept voor ellende. Er is een inventarisatie gedaan van alle wensen. De vraag is nu, als u die wensen ziet, premier Jetten, welke route naar een meerderheid u kiest. Dat begint bij het Belastingplan. Als u dit weer gaat doen — dit is wat u de afgelopen maanden en weken heeft gedaan — dan voorzie ik weer chaos in plaats van een oplossing en een weg naar een meerderheid. Dat kan Nederland echt niet gebruiken.

Minister **Jetten**:
Het heeft zich gister in die zin ook wel behoorlijk ingekaderd. Op heel veel van de grote onderwerpen waarover we spreken, heb ik gister ook veel steun gehoord. Op een paar thema's is de discussie het pittigste. Dat gaat in de allereerste plaats over de vraag hoe we ervoor zorgen dat werken nog meer kan lonen en over de vraag hoe we zorgen voor goede koopkracht van Nederlanders, ook in deze moeilijke tijden met allerlei energieprijsstijgingen en economische onrust. Het gaat over de vraag hoe we het investeringsklimaat voor ondernemers versterken en over de vraag welke oplossing we vinden voor box 3, om ervoor te zorgen dat de economische groei op een verstandige manier wordt aangewakkerd. Het gaat voor een heel groot deel over de vraag wat we doen rondom het begeleiden van mensen naar werk. Ik noem mensen die ziek zijn geworden en mensen die hun baan zijn kwijtgeraakt. Eigenlijk constateerden we gister Kamerbreed dat het onmenselijk is dat zo veel Nederlanders langs de kant staan en dat zo veel Nederlanders zo lang moeten wachten totdat ze fatsoenlijk worden geholpen. In die discussie, over "werken moet lonen", een goed investeringsklimaat en een socialezekerheidsstelsel dat mensen weer vooruithelpt, zijn thema's ook met elkaar te verbinden. Daardoor kan er een grotere oplossing ontstaan. Vanaf dag één van het kabinet hebben we gezegd dat we zoeken naar brede politieke steun op grote thema's. Gister hebben zeven fracties aangegeven dat verstandig te vinden en bereid te zijn daarover door te praten. Dan vinden we het ook netjes om die partijen weer uit te nodigen voor vervolggesprekken.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Dit is, denk ik, een cruciaal punt in het debat. Ik heb gisteren gezegd dat je PRO en JA21 niet allebei tevreden kunt houden. Dat kan op heel veel thema's niet, maar zeker niet op het thema van het Belastingplan, dat inderdaad als eerste voorligt. Wij hebben die gesprekken over de lasten in de Miljoenennota gevoerd met de minister van Financiën. Dat gesprek is gestopt en er kwam een Miljoenennota die ons niet beviel. Nou is de echt vrij cruciale vraag: gaat de premier met dat Belastingplan over links of rechts? Wij zijn bereid om te praten, maar niet als niet op voorhand duidelijk is welke route gekozen wordt, want onder de streep de lasten structureel met 8 miljard verhogen, box 3 uitstellen, waar vragen over zijn, het ondernemers lastig maken en lasten voor burgers verhogen … Dat is de route die wij niet willen. Omdat er zo'n groot verschil is tussen de route-PRO en de route-JA21, wil ik heel graag duidelijk hebben welke kant u kiest.

Minister **Jetten**:
Toch zitten Nederlanders thuis nu vooral te kijken met de vraag wat politiek Den Haag voor hen gaat doen. Daarbij zijn een aantal thema's bovenliggend. Hoe zorgen we ervoor dat je, als je in dit land werkt, meer geld overhoudt aan het eind van de maand? Meerdere partijen hebben gisteren aangegeven dat ze ideeën hebben over hoe die lastenverdeling en dat Belastingplan anders kunnen. We hebben er met 1,5 miljard extra steun voor gezorgd dat de min op de koopkracht voor volgend jaar bijna volledig is weggewerkt. Dat komt na een jaar, 2026, waarin alle Nederlanders er ondanks de grote schommelingen in de wereldeconomie op vooruitgaan. Dat is dus een goede uitgangspositie die we als Nederlandse economie hebben en waarmee we goed nieuws te vertellen hebben voor de mensen thuis. Maar bij de presentatie van de Miljoenennota hebben we ook al gezegd dat er ruimte is om bij dat Belastingplan te kijken hoe dat koopkrachtpakket op een andere manier vorm kan worden gegeven om nog beter recht te doen aan de wensen die hier in de Kamer leven voor meer geld in de portemonnee en voor meer geld als je hard werkt. Daar kunnen we de komende weken over doorpraten. Ik hoop dat ook u, ook de heer Eerdmans, die gesprekken met ons weer wilt voortzetten, want we hebben in de zomer al enorme stappen kunnen maken dankzij de constructieve houding die ook u heeft aangenomen en alle ideeën en input die tijdens die gesprekken zijn aangeleverd.

De heer **Eerdmans** (JA21):
De premier draait weg van de vraag; u draait weg van de vraag. Het Belastingplan kan niet links én rechts tevredenstellen. Dat is te weinig. Je zal dus moeten kiezen. Beide gaat zéker niet. Dat gesprek kunnen we gezellig in de kamer van mevrouw Bikker voeren, zoals zij aanbood, maar dat duurt heel kort. Dat gaat niet werken. Je zult een kamer moeten kiezen. Politiek is keuzes maken. Dus nogmaals de vraag. Breed gaat niet lukken; gaat de premier over links of over rechts? Wat wordt het?

Minister **Jetten**:
Natuurlijk ga je in die gesprekken en onderhandelingen uiteindelijk landen op een Belastingplan, al dan niet verder aangepast op verzoek van de Kamer. Daar zal een keuze in zitten, maar wij vinden dat nu vandaag deze keuze maken het land echt tekortdoet. Als mensen thuis gewoon willen dat wij met elkaar problemen oplossen — dat is mogelijk op de grote thema's die ik net heb genoemd — vind ik dat we het ook aan onze stand verplicht zijn om daar de komende weken over door te praten en door te onderhandelen om te kijken hoever we met elkaar kunnen komen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Afrondend, voorzitter. JA21 heeft geen zin in een gesprek waarin we niet weten waar we aan toe zijn, want dat kost effort. Ik denk dat dat ook voor de collega's geldt. Je moet namelijk, zoals gezegd, behoorlijk goed zijn voorbereid en ingelezen en je moet de cijfers op een rij hebben gezet. Het kost dus gewoon energie, tijd, moeite en politiek uithoudingsvermogen om met elkaar dat gesprek te voeren. Ik zeg dus maar dat wij dat niet gaan doen als we dan weer praten met de minister en als die uiteindelijk niet het mandaat heeft van de premier en het kabinet. Wij willen duidelijkheid. Dat moet in dit debat duidelijk worden: gaat de premier een keuze maken of niet? Wat ons betreft is het graag of niet.

Minister **Jetten**:
Wij hebben als kabinet een Miljoenennota vastgesteld waarbij we op basis van alle gesprekken hebben gekeken hoe we de plannen vanuit het coalitieakkoord zo kunnen aanpassen dat dat ook een handreiking is naar veel van de partijen in de Kamer. Die Miljoenennota is nu het aanbod — ik zou zeggen: het riante aanbod — dat het kabinet aan uw Kamer doet. De minister van Financiën en ik voeren die gesprekken met u samen. Daarin kunnen we zakendoen. Daarin kunnen we het dus ook hebben over de vraag welke aanpassingen wel of niet mogelijk zijn om tot die steun te komen.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Goedemorgen, voorzitter. De ChristenUnie heeft vanaf het begin gezegd: wij zullen ons constructief opstellen, want dit land heeft politiek nodig die wil opbouwen. Daarbij is onze inzet juist ook voor al die mensen die nu gewoon hard aan het werk zijn, die niet deze hele APB bekijken maar ergens de samenvatting zien en denken: heeft het wat opgeleverd en hoe ga ik, als ik in de stress vooruitkijk, die rekening komend najaar betalen? Onze inzet is ook voor de chronisch zieken die nu in de stress zitten vanwege de stapeling van bezuinigingen. Wij hebben gezegd dat u ergens anders moet aankloppen als de lastenverhoging alleen via arbeid gaat. Ik zie een kabinet dat daarin eerste stappen zet, maar ik heb ook de dag van gisteren in het achterhoofd, waar wel heel erg werd gezegd: het hangt nu af van de verantwoordelijke oppositie. Er zijn er twee nodig om goed te kunnen dansen. Als het kabinet het niet eens is, is het lastig om goede plannen met elkaar te maken. Hoe kijkt de minister-president terug op de afgelopen tijd? Geeft hij daaraan ook een ander effect dan we in de afgelopen tijd gezien hebben?

Minister **Jetten**:
Wij, de minister van Financiën en ik, hebben aan de start van de zomer, of eigenlijk voor de zomer al, een vrij brede ronde gemaakt langs partijen in deze Kamer. Een aantal partijen heeft toen gezegd: gezellig dat u langskomt, maar focus u vooral op oppositiepartijen die de bereidheid hebben getoond om ook echt inhoudelijk zaken te doen. Dat heeft in de zomer geleid tot veel vervolggesprekken, soms echt politieke gesprekken en heel vaak financiële gesprekken, die diep in de inhoud en in de details gingen, waarbij allerlei varianten en scenario's zijn uitgewerkt om te kijken hoe je elkaar halverwege kunt vinden, in het belang van het land. Wij hebben onderschat, of ik heb onderschat, hoeveel tijd we aan het eind van augustus nog nodig hadden om al die verschillende wensen op een goede manier in de Miljoenennota in te passen. Het is jammer dat we daardoor eind augustus geen tijd hadden om nog een tweede en laatste gespreksronde met u en anderen te doen. Dan hadden we een deel van de discussie die we vandaag voeren, wellicht in vertrouwelijkheid in augustus nog kunnen afronden en nog meer in de Miljoenennota kunnen verwerken.

Tegelijkertijd zijn we ook trots op de begroting die er ligt, want we doen miljardeninvesteringen in onze veiligheid en in onze welvaart. We hebben op hele specifieke punten, van extra geld voor woningbouwcorporaties tot de accijnzen, ook handreikingen aan de oppositie kunnen doen. Dat is ook de houding waarmee we de komende weken aan tafel zullen zitten, met deze Miljoenennota als riant aanbod aan de Kamer, maar natuurlijk altijd met de bereidheid om plannen nog aan te passen en bij te stellen om de Kamer verder tegemoet te komen.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Die handreiking zie ik en ik hoor ook een eerste reflectie van de minister-president op het lerende proces van wat een minderheidskabinet is. Tegelijkertijd, of het nu een minderheidskabinet of een meerderheidskabinet is, is het voor ons lastig praten als het kabinet het zelf niet eens is. De minister-president opende de regeringsverklaring volgens mij met drie beloften van dit kabinet: ten eerste een brede politieke samenwerking — dat hoor ik hier consistent terug — ten tweede op tijd het gesprek aangaan, politiek gezien, en als laatste een nieuwe politieke cultuur. Als ik dan naar gisteren kijk, maak ik me over dat laatste punt wel wat zorgen. Hoe vindt de minister-president dat het gaat?

Minister **Jetten**:
Nou, kijk, een nieuwe politieke cultuur is ook al vroegtijdig de koffie klaarzetten om, in dit geval, over de begroting te praten. Dat hebben we deze zomer gedaan, veel meer dan voorgaande kabinetten ooit hebben gedaan, net zoals velen van de collega's hier in vak K continu in gesprek zijn met fracties, ook buiten de coalitie, om steun te verwerven voor belangrijke wetsvoorstellen of grote beleidswijzigingen. Gisteren heb ik in het debat hier ook gezien dat het eigenlijk veel inhoudelijker en soms ook luchtiger was dan we in voorgaande jaren hebben gezien. Ook vanuit de drie coalitiefracties hebben we heel duidelijk gehoord dat ook zij begrijpen dat wij continu op zoek zullen moeten naar steun

van andere partijen in de Tweede en Eerste Kamer om tot meerderheden te komen. Ik heb ook gehoord: niemand, ook niet in de coalitie of het kabinet, kan honderd procent zijn zin krijgen. Wij realiseren ons heel goed dat we uiteindelijk met u zaken zullen moeten doen. De Miljoenennota die er nu ligt, is het eindproduct van de gesprekken deze zomer. Dat is ons aanbod als kabinet, maar we vragen aan niemand: wilt u tekenen bij het kruisje? We vragen aan u, als we u uitnodigen voor een gesprek in de komende weken, of u bereid bent om langs te komen, zodat we kunnen bezien hoe we ook uw steun kunnen verwerven voor de begroting en het Belastingplan.

De **voorzitter**:
Afrondend.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Ik sta hier echt constructief, want ik hou er gewoon van dat ik straks thuis kan vertellen wat we bereikt hebben voor dit land, in plaats van: we hebben eindeloos gepraat. Ik constateer alleen wel dat, welke minister ik ook op bezoek heb, het negen van de tien keer nog niet zeker is wat het kabinet precies gaat doen, omdat een hele hoop dingen nog niet af zijn, ook in de begroting, en ook omdat beslissingen worden uitgesteld. Als het kabinet het zelf niet eens is, wordt het minderheidskabinet wel een heel ingewikkeld verhaal. Ik snap heel goed dat de minister-president zegt: er ligt nu een product waar wij het over eens zijn en waarmee wij verder kunnen. Ik snap ook dat hij vooral zin heeft om vooruit te gaan. Maar als dit team dat gedrag blijft vertonen … Ik moet het keurig zeggen: als dit kabinet dit gedrag blijft vertonen, dan gaat u zelf de modderpoel in. Dat gun ik ons land niet en ik gun het ook al die ministers niet die hier keihard aan het inwerken zijn en goede dingen voor elkaar willen krijgen. Wij zitten er constructief in, maar word het wel met elkaar eens als kabinet. Dan kunnen we zakendoen.

Minister **Jetten**:
Die constructieve houding van mevrouw Bikker en haar collega's van de ChristenUnie waarderen wij ook zeer. Die zien we op vele onderwerpen. Ik denk dat ook de collegaministers van VWS de afgelopen maanden intensief met u hebben samengewerkt en hartstikke blij zijn met de stappen die we op dat gebied zetten. Er zit wel een spanningsveld op wat mevrouw Bikker vraagt. Aan de ene kant gaven veel partijen ook bij het debat over de regeringsverklaring aan: betrek ons nu vroegtijdig bij conceptwetsvoorstellen en de begroting. Dat hebben we consistent gedaan vanaf dag één. Dat betekent dat we u ook af en toe aan tafel uitnodigen op momenten dat een wetsvoorstel of begroting nog niet helemaal af is. Het mooie daarvan is dat de oppositie veel meer invloed kan uitoefenen dan ooit tevoren. U kunt al meepraten voordat er een klap op is gegeven in de ministerraad.

U geeft daarbij de reflectie terug dat het af en toe zou helpen als er iets meer guidance in die gesprekken zit. Daarom is deze Miljoenennota ook zo belangrijk, want het is de eerste begroting van dit kabinet. Hierin hebben we alle ambities uit het coalitieakkoord voor het eerst ook echt financieel verwerkt. Daarmee geeft het ook heel veel duidelijkheid voor de komende jaren over waar we dat geld met elkaar aan kunnen besteden. Hopelijk gaat dat ook helpen in de gesprekken waar mevrouw Bikker aan refereert.

De heer **Stoffer** (SGP):
Het feit is dat er nu een begroting en een Belastingplan liggen met steun van maar 66 zetels. Dat was niet nodig geweest, zeg ik erbij. Als het kabinet op tijd was begonnen, had het een keuze kunnen maken en de tijd kunnen nemen voor óf over links óf over rechts. Om het even niet te ingewikkeld te maken: het gaat over de vraag waar je de lasten voor ondernemers neerlegt. Ga je ze verhogen? Dan ga je over links. Ga je ze naar beneden brengen? Dan ga je over rechts. Het gaat over landbouw. Gaat het kabinet mee in het stikstofplan dat er nu ligt en dat net gedragen kan worden door PRO, of zegt het kabinet "we gaan die plannen aanpassen, zodat er voor boeren perspectief is"? Ik zie dat de heer Vermeer er al aankomt. Wij zijn het daar ook mee eens. Die keuze moet gemaakt worden. Die had allang gemaakt kunnen worden en dan waren hier een begroting en een belastingplan geweest die gesteund werden door een ruime meerderheid. Nu ligt dit er. De tijd dringt. Ik geef het maar even aan aan de premier: de tijd dringt. Op 12 november komt het Belastingplan; de heer Klaver noemde het al. Dat is de ultieme test. Dat is nog geen twee maanden. Reken maar eens twee maanden terug. Wat is er in die tijd gebeurd? Het is niet gelukt. Mijn vraag is: ziet het kabinet de urgentie om nu te kiezen voor links of rechts en niet te denken "we laten het nog wel even een paar weken op zijn beloop"? Want als het blijft gaan zoals het nu gaat, dan gaat het mis.

Minister **Jetten**:
We zitten erbovenop. Daarom heb ik net gezegd dat zodra dit debat voorbij is, bij ons de uitnodigingen de deur uitgaan voor de vervolggesprekken. Ik heb gisteren ook heel goed geluisterd naar de niet-financiële thema's die zijn aangedragen. Daar ga ik straks uitgebreid op in. U noemt nu heel specifiek stikstof. Vanaf voor de zomer hebben we gezegd dat dit een cruciale sleutel is om perspectief voor boeren te bieden en de natuur te herstellen, maar vooral om de economie weer aan te kunnen jagen, van woningbouw tot allerlei bedrijfsinvesteringen.

Er ligt een samenhangend pakket waarvan PBL, het Planbureau voor de Leefomgeving, en de landsadvocaat zeggen: het kabinet heeft alles uit de kast getrokken wat technisch haalbaar en maatschappelijk te dragen is om de stikstofproblematiek op te lossen, maar in de uitwerking en in de verdeling van de 20 miljard van het stikstoffonds zit de ruimte om nog tegemoet te komen aan allerlei zorgen die er leven. Daarvoor voeren we ook gesprekken met LTO en NAJK, die allerlei voorstellen doen voor het verbeteren van de stikstofaanpak. Nu ligt de uitnodiging bij de provincies en de gemeenten om met voorstellen te komen voor meer gebiedsgerichte oplossingen, om daarmee ook een groot deel van de onduidelijkheid en de onzekerheid die er nog in zit, de komende tijd weg te werken met elkaar. Het verbeteren van de stikstofaanpak gaat parallel door, terwijl we hier met elkaar één hele belangrijke taak hebben: de begroting en het Belastingplan door beide Kamers heen loodsen. Daar heeft de discussie zich nu toegespitst op een paar grote vragen. De heer Stoffer noemt, zoals ik dat ook al deed, heel nadrukkelijk de vraag hoe je met elkaar de lasten verdeelt. Onze overtuiging is dat we daar de komende weken met elkaar echt uit kunnen komen. Ik heb ook giste-

ren hier iedereen horen zeggen dat het belangrijk is dat we de economische groei aanjagen en ervoor zorgen dat mensen die werken er meer op vooruitgaan. Daar kunnen we de komende weken echt met elkaar een goede oplossing voor vinden voordat het Belastingplan hier in stemming komt.

De heer **Stoffer** (SGP):
Prachtige woorden. Het klinkt ook allemaal goed. Maar is dat "met elkaar" het kabinet met links of het kabinet met rechts? Ik leg die keuze nog maar een keer neer. Die moet echt gemaakt worden, want als je het nog een aantal weken laat doorsudderen, dan lukt het uiteindelijk niet, net als de afgelopen weken, toen het spul naar de Raad van State moest, en dan gaat u naar elkaar kijken. Ik geef maar aan: met 66 zetels kom je er niet. In het belang van ons land, in het belang de inwoners, van onze ondernemers, van de mensen die aangewezen zijn op een uitkering en het heel moeilijk hebben: kies nu alstublieft gewoon een richting. Het maakt ons niet uit, hè. U mag in alle vrijheid kiezen om het over links te doen. Dat kan. U kunt in alle vrijheid kiezen over rechts te gaan. Dat zou inhoudelijk mijn voorkeur hebben, maar kies alstublieft, in het belang van het land, in het belang van de inwoners van ons land. Want met zo doorsudderen gaan we er gewoon niet komen.

Minister **Jetten**:
Wij zien het echt als onze taak om elke keer te kijken hoe je brede steun kan verkrijgen voor dit soort grote keuzes, waar ons land al jaren op zit te wachten en ook de komende jaren weer mee vooruit kan komen. Ik heb zeven partijen gisteren horen zeggen dat ze de bereidheid hebben om de gesprekken met het kabinet te vervolgen. Ik zou het dan ook een schoffering vinden van die bereidheid en inzet vanuit de Kamer om die gesprekken dan niet aan te gaan. Een breed akkoord over de totale Miljoenennota heeft onze voorkeur, maar een deel van die vervolggesprekken is ook gewoon nuttig om te kijken hoe eventueel op deelonderwerpen die brede steun alsnog te organiseren is. Ik heb ook verschillende fractievoorzitters uit de oppositie gisteren horen zeggen: u kunt met mij zakendoen over een totaalpakket. Dat neemt niet weg dat het ook goed zou zijn als andere oppositiefracties op deelbegrotingen alsnog hun hand opsteken als er gestemd gaat worden.

De heer **Dassen** (Volt):
We hebben de afgelopen maanden inderdaad veel ministers gesproken, wat hele nuttige en goede gesprekken waren. Tegelijkertijd zit mijn zorg een beetje in het antwoord van de minister-president op dit moment, namelijk dat we precies hetzelfde gaan doen als we deze zomer hebben gedaan. Dan gaan we spreken en uiteindelijk is het kabinet zelf nog niet duidelijk over waar het wil landen en welke keuzes het zelf wil gaan maken. Dan krijgen we straks dezelfde situatie, namelijk dat we allemaal gesproken hebben en het hele goede gesprekken waren, maar uiteindelijk de luiken dan dichtgaan en het kabinet zelf weer moet gaan bepalen wat het nu wil. Waar zit volgens de minister-president het verschil tussen wat we deze zomer aan chaos hebben gezien en wat we dan nu gaan doen? Ik wil voorkomen dat we dadelijk nog twee maanden doormodderen en dan zeggen: dit is nog steeds geen duidelijk eindpunt.

Minister **Jetten**:
Het hele grote verschil is dat er nu een Miljoenennota ligt. Dit is het aanbod van het kabinet aan uw Kamer. Daar zitten heel veel keuzes in, voor honderden miljarden aan keuzes. In het Belastingplan zitten keuzes voor heel veel verwerkingen die uit het coalitieakkoord komen die gaan over het ondernemersklimaat, over hoe we werken laten lonen, over versimpeling van ons belastingstelsel en noem het allemaal maar op. Dat is ons voorstel aan uw Kamer. Het is ook duidelijk dat een aantal partijen daar op specifieke onderwerpen voorstellen bij hebben. Dat is door sommige partijen heel concreet gemaakt. Andere partijen zeiden vooral dat ze daar gedachten over hebben maar niet precies hoe. Dat kunnen we in de komende weken dan heel snel scherp krijgen, zodat we daar als kabinet op kunnen zeggen of de bereidheid er is om onze plannen daarop bij te stellen of dat die bereidheid er niet is.

De heer **Dassen** (Volt):
Volgens mij is dat inmiddels ook wel duidelijk. JA21 geeft heel duidelijk aan wat de wensen zijn. PRO geeft heel duidelijk aan wat de wensen zijn. Dan heb je nog een paar middenpartijen, zoals Volt, de ChristenUnie en 50PLUS, die er wellicht nog wat anders naar kijken, maar in ieder geval niet zo breed op die "links of rechts"-discussie zitten. Mijn vraag is: wat is dan nog de duidelijkheid die nodig is? Het kabinet heeft na al die gesprekken van de zomer nu toch scherp waar de wensen zitten en ook waar het niet bij elkaar kan komen? Voor mij is dat in ieder geval duidelijk en ik heb het debat natuurlijk alleen gisteren gevoerd. U heeft al die gesprekken gevoerd. Waar zit voor u nu dan nog het twistpunt?

Minister **Jetten**:
Dit gaat uiteindelijk ook om de details van de afspraken die je maakt. We hebben aangegeven dat we nu 1,5 miljard hebben uitgetrokken om de koopkrachtmin voor volgend jaar weg te werken. Er zijn verschillende ideeën in de Kamer over hoe je die 1,5 miljard op een iets andere manier kan vormgeven. Daar kun je dus de komende weken met elkaar over doorpraten richting de Algemene Financiële Beschouwingen en de behandeling van het Belastingplan. Op sociale zekerheid hebben wij als kabinet voor vele miljarden aan voorgenomen bezuinigingen geschrapt, omdat we van partijen heel duidelijk hebben gehoord: koppel die AOW nou niet aan de levensverwachting en ga niet door op de route van het maximumdagloon, omdat we dat onrechtvaardig vinden. Bij de WIA en de WW zijn er de vragen hoe je mensen sneller van werk naar werk helpt en hoe je ervoor zorgt dat we bij mensen die ziek uitvallen, allereerst met preventie voorkomen dat mensen uitvallen. Daarover zijn op hoofdlijnen wel uitspraken gedaan, maar je zult toch in detail met elkaar moeten doorpraten over hoe je de hervormingen van de WIA dan wel gaat vormgeven, zodat je ook weet hoe je de begroting van SZW daar verder op moet aanpassen. De minister van Financiën en ik vinden het dus heel nuttig om daarover door te praten. Dat kan voor een deel ook met de vakministers die hier zitten.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Dassen** (Volt):
Het is sowieso nuttig om door te praten, alleen is de vraag hoelang je blijft doorpraten. De minister-president zei in het begin dat de wereld om ons heen heel snel verandert. Als wij alleen maar aan het praten zijn, krijgen we vandaag weer een heel procesdebat — dat hebben we gisteren ook gehad — en is Nederland er niets mee opgeschoten.

Mijn laatste vraag gaat over de deelakkoorden die de minister-president net aanhaalde. Op stikstof zou er met PRO en Volt een meerderheid zijn in de Eerste Kamer. Is de minister-president van mening dat het ook een optie is om voor de ene begroting hier een meerderheid te hebben en voor de andere begroting met de SGP en JA21 te gaan?

Minister **Jetten**:
Nee, het heeft echt de voorkeur om brede afspraken te maken over de totale Miljoenennota, dus alle begrotingen en het Belastingplan. Daarmee kun je het zoet en het zuur in de begroting op een goede manier met elkaar verdelen. Gisteren heb ik onder anderen van de heer Klaver gehoord dat dit ook zijn inzet is. We gaan de komende tijd wat ons betreft dus alles op alles zetten om dat voor elkaar te krijgen. Ik heb de drie coalitiefractievoorzitters horen zeggen dat dat ook hun voorkeur heeft: brede afspraken, een breed akkoord. Mocht dat met sommige partijen niet lukken, dan gaan we natuurlijk nog steeds proberen om die fracties er wel van te overtuigen om zo veel mogelijk voorstellen uit de Miljoenennota te steunen, vanuit de gedachte dat dat uiteindelijk beter is voor het land.

De heer **Klaver** (PRO):
Deze zomer hebben we gekeken naar een fiasco. Twee weken voor de deadline werden de oppositiepartijen uitgenodigd om te praten. De minister-president zei: geen probleem, we zijn hier binnen no time uit. Wij hadden onze agenda's leeggeveegd. Mevrouw Piri en ik zijn twee keer komen praten. We hebben niks meer gehoord. Wat bleek? Deze coalitie was gewoon hopeloos verdeeld over de koers. Als hier door collega's wordt gezegd dat u moet kiezen tussen links en rechts, is dat in essentie een keuze over de koers van Nederland. Aan deze kant wordt gezegd: we willen graag dat de vermogensbelastingen worden veranderd, maar wel op een manier die tot 20 miljard kan kosten; dat gaat naar de mensen die die vermogensbelasting betalen. Wij zeggen: wacht eens even, we willen niet dat er wordt bezuinigd op de sociale zekerheid; laten we van miljonairs nu eens een extra bijdrage vragen. Dat zijn twee richtingen voor Nederland en daarin zult u moeten kiezen. Ik vind het heel zorgelijk dat de minister-president zegt: we gaan nog een keer kijken wat jullie allemaal vinden. U weet wat wij vinden. Dit hebben wij al ingebracht. Nederland kijkt naar dit debat met de vraag of de premier de leiding neemt, of hij richting aangeeft en of hij een keuze maakt in welke richting hij op wil met Nederland. Dan kun je echte gesprekken voeren over de details. Maar als u gaat doen wat u deze zomer deed, wordt de chaos alleen maar groter. Doe ons dat land niet aan.

Minister **Jetten**:
De gesprekken van deze zomer zijn wel degelijk nuttig geweest, want die hebben op meer dan 25 punten tot aanpassingen van de plannen van de coalitie geleid, nadat we daarover goede ideeën van onder anderen u hadden opgehaald. Gisteren in het debat werd heel duidelijk dat er een drietal thema's zijn waarover de grootste politieke discussie is en die ook met elkaar te verbinden en daarmee ook op te lossen zijn. Op box 3, de vraag hoe we in dit land omgaan met het belasten van vermogen, ligt de opgave om tot een nieuw systeem te komen. Dat systeem moet eerlijk en rechtvaardig zijn als het gaat om de verhouding tussen het belasten van aan de ene kant arbeid en aan de andere kant vermogens. Het moet binnen dat vermogensdomein gerechtvaardigd zijn. We weten dat op de weg naar zo'n nieuw systeem toe, het de komende jaren een aantal miljarden gaat kosten om dat in te passen. Daarvan heeft het kabinet gezegd — gisteren heb ik de Kamer dat eigenlijk horen bevestigen — dat dat netjes gedekt moet worden, ook binnen het vermogensdomein. We zullen met elkaar een voorstel maken over het systeem van vermogensbelasting waar we naartoe gaan en hoe we dat de komende jaren met elkaar dekken. Als je dat verbindt aan die bredere vraag over "werken moet lonen" en een rechtvaardig sociaal stelsel, dan kun je eigenlijk de koek groter maken en tot veel betere oplossingen komen. Die ruimte is er, ook als ik naar het debat van gisteren heb geluisterd.

De heer **Klaver** (PRO):
Ik vind dit echt zorgelijk klinken. De premier zegt hier: "Die gesprekken waren eigenlijk heel goed. We hebben gesprekken gevoerd met de hele oppositie. We hebben de begroting verbouwd op wel 25 punten." En nog steeds zijn er maar 66 zetels in deze Kamer die de begroting steunen. Dan is er volgens mij iets niet helemaal goed gegaan. Het is helemaal niet erg dat dingen fout gaan, maar het begint wel met erkennen dat dit niet helemaal lekker is gelopen. Nu wordt er eigenlijk voorgesteld om precies hetzelfde te gaan doen. En ja, de koek groter maken is altijd goed, maar je moet een richting kiezen voor wat je wilt gaan doen. Wat de premier hier eigenlijk staat te doen, is proberen zijn coalitie bij elkaar te houden. Het lijkt alsof het een handreiking is naar de oppositie, maar het is een poging om de coalitie en deze kabinetsploeg bij elkaar te houden, want jullie zijn tot op het bot verdeeld over de koers voor dit land en hoe te komen tot meerderheden. Dat probeert u nu al sinds de start van dit kabinet te verbloemen. Dat leidt tot chaos. Ik denk dat het belangrijk is dat u, voordat u weer met ons in gesprek gaat, zich met elkaar opsluit in een hok. Kies op basis van alle informatie die u heeft wat de richting is, en dan staan hier partijen klaar om te werken aan een begrotingsakkoord. Dat kan er dan ook heel snel zijn. Dan kunnen we door met Nederland. Maar als dit kabinet onder uw leiding die keuze niet maakt, dan gaan we doorrommelen en doormodderen. Dan loopt het vast. Dat is echt het allerlaatste wat Nederland kan gebruiken.

Minister **Jetten**:
Dit kabinet kiest heel duidelijk voor een aantal grote doorbraken. Er zitten voor miljarden aan investeringen in defensie in deze begroting, omdat we vinden dat Nederland en Europa hun eigen continent beter moeten kunnen verdedigen in het licht van toegenomen dreigingen, onder andere vanuit Rusland. Wij kiezen voor forse investeringen in veiligheid op straat, door er met de politie en de veiligheidsdiensten voor te zorgen dat we grote ondermijning beter aanpakken en dat we de straten veiliger maken voor vrouwen en andere minderheden. Wij kiezen met deze begroting voor een doorbraak van het stikstofslot, dat al tien jaar lang dit land in gijzeling houdt, boeren in onzekerheid houdt en

de woningbouw en economische groei afremt. Wij kiezen met deze begroting voor een duurzamere en digitalere economie, waarbij we investeren in bedrijven waar de werkgelegenheid van morgen zit en waarop we het onderwijs met een talentstrategie aanpassen. Wij kiezen met deze begroting voor een socialezekerheidsstelsel waarin we mensen veel beter van werk naar werk gaan begeleiden en mensen die ziek worden en uitvallen veel eerder helpen om uit die verschrikkelijke situatie te komen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

Minister **Jetten**:
Dat is de keuze die we maken. Die is niet links of rechts; dat is gewoon een keuze voor de toekomst van dit land.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Klaver** (PRO):
U kiest met deze begroting voor het moeras. Dat is waarvoor wordt gekozen. Ik vind dat echt, echt heel erg pijnlijk. Het gaat namelijk niet over een keuze tussen partijen hier. Wij kunnen het hier eigenlijk allemaal prima met elkaar vinden; dat is ook goed voor Nederland om te weten. Op sommige onderwerpen kunnen wij heel goed samenwerken. Maar de keuze die nu voorligt, bijvoorbeeld als we kijken naar de belastingen, is zo fundamenteel … Dat krijg je niet bij elkaar gebracht. Dat wil niet zeggen dat het op andere onderwerpen nooit meer zou kunnen, maar op dit punt moeten we een keuze maken. U heeft het geluk dat u de verkiezingen heeft gewonnen en dat u hier trots mag staan. Het is uw eerste APB als premier. Dat brengt wel een verantwoordelijkheid met zich mee: de verantwoordelijkheid om te durven kiezen en de richting aan te geven. Het feit dat u niet ingaat op dat punt, op de richting die u moet kiezen en op de manier waarop u hier naar een meerderheid zoekt, en dat u heel trots bent op een begroting met maar 66 zetels in het parlement, is voor mij de kern van het probleem. Gelukkig is de dag nog vroeg. Ik hoop dat u daarvan terugkomt, want we moeten deze dag een richting kiezen. Anders wordt dit najaar een drama voor Nederland.

Minister **Jetten**:
Er ligt ook een kans, want als je hier met een minderheidskabinet staat, betekent dat dat je met elkaar zaken moet doen. Daar snakken Nederlanders ook al heel lang naar. Het moet hier niet eindeloos gaan over hoe je honderd procent je zin krijgt, maar om hoe je elkaar ook halverwege kunt vinden en hoe je zoekt naar breed draagvlak in zowel de Tweede als de Eerste Kamer. Dat is de taak waar we voor staan en waar ik de komende weken, ook samen met de minister van Financiën, gewoon weer met volle overgave voor ga. Ik heb ook de heer Klaver gisteren horen zeggen dat zijn partij klaarstaat om daar zaken op te doen. Dat is ook een partij die zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer heel belangrijk is om tot die brede steun te komen.

De heer **Vermeer** (BBB):
De premier zegt: in die gesprekken, in die onderhandelingen, ga je ergens landen. Dat snap ik, want als je al wist waar je ging landen, dan kon het grootste deel van de Kamer nu gewoon naar huis gaan en dan kon er met de rest wel verder gepraat worden. Dat snap ik. Maar de premier noemt ook drie thema's die in ieder geval belangrijk zijn voor het kabinet. Maar bijvoorbeeld toekomstperspectief voor boeren zat niet in dat rijtje, terwijl gisteren duidelijk is geworden dat ook JA21 dat vastkoppelt aan wel of geen steun, dat ook de SGP dat doet en dat volgens mij ook de ChristenUnie dat doet. Ik kan me ook niet voorstellen dat de PVV dat niet doet. Dan kom ik op het volgende punt. De premier zegt: na dit debat gaan de uitnodigingen de deur uit. Aan het begin zei hij: we kunnen het op verschillende manieren doen. Maar als nu al bekend is dat die uitnodigingen de deur uit gaan, dan weet de premier toch hoe ze dat vorm gaan geven? Eerst komt er een vaag verhaal: het kan zo, het kan zo en het kan zo. Even later: direct na dit debat gaan de uitnodigingen de deur uit. Hoe gaat de premier die uitnodigingen de deur uit doen? Individuele partijen, groepjes partijen, de hele bunch: wat gaat er gebeuren?

Minister **Jetten**:
Wij zullen de individuele partijen die ik daarstraks heb genoemd, uitnodigen. Ik kreeg alleen een hele specifieke vraag van de heer Klaver: waar doet u dat? Daarop was mijn antwoord: "Het interesseert me niet waar; laten we die gesprekken gewoon met elkaar aangaan. Nederlanders verwachten van ons dat we dat doen." Als partijen zelf aangeven dat ze dat graag in combinaties doen, dan staan we daarvoor open.

De heer **Vermeer** (BBB):
Nederland verwacht niet dat er met partijen gesprekken aangegaan worden; Nederland verwacht dat we hier tot oplossingen komen en dat we die problemen waar we al jaren in zitten, oplossen. Ik kan me gewoon niet aan de indruk onttrekken dat het binnen het kabinet niet duidelijk is. En wij hebben in de afgelopen periode, toen wij zelf qua Eerste Kamer in een minderheidskabinet zaten, geleerd dat elke aanpassing die je gaat doen nadat je er zelf denkt uit te zijn, vervolgens weer tot een nieuwe formatie leidt met je oorspronkelijke coalitiepartijen. Hoe denkt de premier dat probleem op te gaan lossen? Dat was namelijk de oorzaak van alle ellende die we de afgelopen maanden gezien hebben.

Minister **Jetten**:
Dat hebben we de afgelopen maanden laten zien, onder andere op het stikstofpakket, door uiteindelijk hier gewoon een verhaal neer te leggen waarin we voor een deel al rekening hebben gehouden met de wensen van de oppositie. In die debatten heb je ook ruimte om daarin nog een aantal zaken aan te passen. Nu ligt er een Miljoenennota. Dat is ons riante aanbod aan de oppositie. Er is een drietal grotere thema's waarbij er nog behoefte is aan aanpassingen van die plannen. Wij zitten dan met mandaat van het kabinet met u en anderen aan tafel om daar tot oplossingen te komen. Dat ben ik namelijk helemaal met de heer Vermeer eens: het moet gewoon uiteindelijk het doel zijn dat je in de komende weken komt tot die oplossingen voor Nederland.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Vermeer** (BBB):
Volgens mij leef ik een volledig parallel universum, want wij hebben nooit ervaren dat wij inhoudelijk hebben kunnen reageren op die stikstofplannen, om die aan te passen. Er is namelijk continu gezegd: dit is het, hier is niet aan te tornen, hier is een meerderheid voor, zo gaan we dit doen. Hoe verklaart de premier dat? Het toekomstperspectief voor boeren is namelijk op deze manier niet gegarandeerd. Integendeel, het wordt gewoon een slachtpartij.

Minister **Jetten**:
Nee, dat wordt het niet. Dit geeft eindelijk de kans om weer helderheid en perspectief te bieden. Dat vraagt inderdaad grote ingrepen op sommige boerenerven. Daar zijn we ons zeer van bewust. Daarom hebben we ook 20 miljard in een landbouw- en natuurfonds zitten om boeren daar de komende jaren financieel bij te helpen. En er is ruimte voor verbetering van die stikstofaanpak. Dat is ook de reden waarom de minister regelmatig met LTO en NAJK om de tafel zit: om die verbeteringen ook daadwerkelijk door te voeren. In oktober komen er al twee spoedwetten naar de Kamer. De belangrijkste daarvan betreft die rekenkundige ondergrens, omdat die op de kortste termijn de meeste verlichting gaat geven. Maar we gaan dit najaar ook van provincies terughoren hoe we rondom de zonering van de natuurgebieden aanpassingen kunnen doorvoeren om dat ook goed passend te maken. Het is dus niet in beton gegoten. We hebben wel steeds gezegd: als je de vergunningverlening weer op gang wil krijgen en je wilt ook daadwerkelijk perspectief voor boeren, dan kun je niet het pakket afzwakken. Je kunt er niet alleen maar dingen uit schieten. Als je dingen wil aanpassen, dan moet er dus ook iets voor in de plaats komen.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):
Dit lijken hele lange onderhandelingen te worden, maar goed, de premier heeft nog het idee dat hij brede akkoorden kan sluiten op een aantal grote thema's. Ik heb echter ook een aantal thema's helemaal niet genoemd horen worden, bijvoorbeeld de rode lijn over Palestina — daarover wordt door heel veel mensen veel meer van deze premier verwacht — maar ook op het gebied van klimaat, waar het kabinet een dikke onvoldoende voor heeft gekregen. We hebben de afgelopen tijd gezien dat de premier is langsgegaan bij Shell en bij Booking. Dat straalt wel iets uit, in de zin van: ik heb daar eigenlijk al een lijn op gekozen; ik heb me overgeleverd aan de fossiele VVD. De vraag is of we de komende tijd ook op die thema's nog handreikingen, nog openingen gaan zien en of er een richting is die de premier daarbij gaat kiezen.

Minister **Jetten**:
Ik was van plan om straks uitgebreid in te gaan op de inbreng van mevrouw Teunissen. Ik kom straks ook terug op het manifest dat u mij gisteren heeft overhandigd met een vijftal hele concrete suggesties. Laat ik daar nu in meer algemene zin een paar dingen over zeggen. Afgelopen zomer zijn we nog een keer echt extreem met de neus op de feiten gedrukt. We hebben gezien dat klimaatverandering nu al desastreuze impact heeft op gemeenschappen over de hele wereld. In Europa zagen we dat vooral door de extreme droogte en de vele grote bosbranden. In Azië zagen we dat er door de verschrikkelijke overstroming die deels door klimaatverandering is veroorzaakt, letterlijk en figuurlijk complete gemeenschappen zijn weggevaagd. We moeten ons realiseren dat dit deel van de wereld, Noordwest-Europa, het snelst opwarmt van alle plekken op de wereld en dat het andere deel van ons Koninkrijk, de zes eilanden in het Caribisch deel, nu al te maken krijgen met een grote impact op de visserij, op drinkwater en op landbouwvoorzieningen op de eilanden, en dat daar dus heel veel moet gebeuren.

De afgelopen paar jaar zijn we helaas tot stilstand gekomen door jojobeleid op het gebied van klimaat en doordat een aantal grote keuzes zijn uitgesteld. Het is nu dus aan ons om het duurzame gaspedaal echt weer vol in te trappen. Vorige week hebben we de Crisiswet netcongestie naar de Raad van State gestuurd. Dat is een heel belangrijk onderdeel om de CO_2-uitstoot in Nederland de komende jaren weer fors naar beneden te krijgen, want zonder meer duurzame elektriciteit en zonder een versterkt elektriciteitsnet kunnen we de industrie niet verduurzamen en kunnen we mensen thuis niet helpen om de komende jaren van het gas af te stappen.

Er komen de komende maanden ook aanvullende maatregelen. Die zien deels op hoe we ons beter voorbereiden op extreme weersomstandigheden, zoals periodes van droogte en periodes van heftige regenval. Dat doen we vanuit het Deltaprogramma. Dat doet de minister van IenW samen met medeoverheden, in het bijzonder de waterschappen. De ministers van KGG en Economische Zaken zullen met verschillende voorstellen komen om met name de verduurzaming van de industrie aan te jagen. Dat is de reden waarom ik vorige maand op werkbezoek was in de haven van Rotterdam. Dat was niet om daar naar fossiele fossielen te luisteren, maar om de vraag te stellen waarom de verduurzaming in de haven nu zo traag gaat. Ja, ik ben ook bij de grootste waterstoffabriek van Europa geweest; die is in aanbouw. Het gaat om een groenewaterstoffabriek in de Rotterdamse haven. Het is de eerste. De tweede is ook in aanbouw. We wilden er eigenlijk vier tot acht, om daarmee de komende jaren de fossiele energie in de industrie te kunnen vervangen door groene waterstof. Ik vind het ook mijn taak om daar te kijken waarom een aantal van die investeringen nu niet doorgaan en hoe we kunnen helpen om daar veel meer vaart achter te zetten.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):
De premier pikt er nu één punt uit dat ik heb genoemd, namelijk klimaat. Het gaat mij eigenlijk om de koers, om die drie grote thema's. We hebben het veel gehad over de lastenverdeling en de miljonairsbelasting. De miljonairs worden nu ontzien. Daar kiest het kabinet nu niet duidelijk op. Dat geldt ook voor klimaat en voor Palestina. Daarop kiest het kabinet nu ook nog geen duidelijke koers. Mijn vraag is dus als volgt. De afgelopen tijd hebben we gezien dat wat er gebeurt op klimaat, gewoon zwaar onvoldoende is. Er is kennelijk te weinig ruimte uitonderhandeld om tot daadwerkelijk normerende, beprijzende maatregelen te komen. Het gaat alleen maar over meer subsidies voor de grote vervuilers. Het gaat nu dus echt de rechterkant op, maar dat is nog niet helemaal zeker. Hetzelfde geldt voor Palestina. Daar is nauwelijks gewijzigd beleid op, maar het

is niet duidelijk welke kant het kabinet opgaat. Ik vraag de premier hier vandaag om een duidelijke koers aan te geven: wat is hij van plan de komende tijd?

Minister **Jetten**:
Ik kom straks uitgebreid terug op het buitenlandbeleid, de bescherming van mensenrechten over de hele wereld en de belangrijke rol die Nederland daarin te spelen heeft. Nogmaals, op klimaat is er een hele duidelijke keuze. Als je de komende jaren wil dat we in Nederland weerbaar zijn tegen dreigingen op het gebied van onze veiligheid en welvaart, dan is verduurzaming daar een cruciaal onderdeel van. Hoe zorgen we ervoor dat we veel onafhankelijker worden wat betreft onze eigen energievoorziening? Hoe verduurzamen we de industrie zo dat we kunnen concurreren met de rest van de wereld op een manier waarop dat veel minder impact heeft op onze leefomgeving? Hoe zorgen we ervoor dat mensen thuis geholpen worden aan een beter geïsoleerd huis en een lagere energierekening? Er zitten heel veel ambities in het coalitieakkoord. We trekken miljarden per jaar extra uit voor de subsidies die daarbij horen. En we komen de komende tijd met aanvullend beleid, normering en wetgeving om de CO_2-uitstoot echt naar beneden te krijgen, deels met nationale maatregelen en deels met de Europese aanpak.

De **voorzitter**:
Afrondend.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):
Ja, afrondend. Op het gebied van het klimaat zie ik een impasse. De premier kan zeggen "we komen met aanvullende maatregelen", maar we hebben eerder gezien dat het kabinet er gewoon niet uit komt. Als er echt duidelijke keuzes moeten worden gemaakt, levert D66 zich over aan de fossiele VVD en worden er te weinig stappen gezet. Daarom heeft het kabinet nu een zware onvoldoende gekregen, een zwaar onvoldoende rapportcijfer, voor klimaat. Mijn oproep aan de premier is, tot slot: pak nou meer ruimte op dat punt, want dat is echt heel hard nodig. Maar dat geldt ook voor Palestina, de belastingen en de lastenverdeling: pak die ruimte de komende tijd en laat uw oren niet zo hangen naar de fossiele VVD. Het belangrijkste is: kom er samen uit en kom tot een duidelijke richting.

Minister **Jetten**:
Die ruimte is er. Die ambitie is er ook bij alle drie de partijen in dit kabinet. Ik noemde net al de inzet van de minister van IenW op het gebied van klimaatadaptatie. Die is ook druk bezig om de transportsector fors te verduurzamen. Die bekijkt hoe we elektrisch rijden voor veel meer mensen bereikbaar kunnen maken en hoe we de logistieke sector kunnen helpen om op een duurzamere manier spullen van A naar B te vervoeren. Die ambitie zit breed in het kabinet, bij alle drie de partijen. Daar maak ik me dus echt totaal geen zorgen over.

De **voorzitter**:
Ik denk dat de premier met mij ziet dat er in de Kamer een grote behoefte aan is om al op de inhoudelijke thema's in te gaan.

Minister **Jetten**:
Ja.

De **voorzitter**:
Dat kan natuurlijk. Dit was slechts de inleiding, maar wellicht kan de premier ons meenemen …

Minister **Jetten**:
Ik heb nu al een deel van de inhoudelijke blokken gehad.

De **voorzitter**:
Hoe had u het voor zich gezien?

Minister **Jetten**:
Als eerste economie, ten tweede binnenland, ten derde internationaal en tot slot sociale zekerheid.

De **voorzitter**:
Oké. Dan weten we dat.

De heer **Van Baarle** (DENK):
Wat mij betreft kan je het morele leiderschap van een premier ook een beetje afmeten aan de vraag met welke politieke partijen hij bereid is te spreken voor meerderheden, voor steun voor zijn beleid, voor steun voor zijn kabinet. Ik vraag mij af hoe deze minister-president ertegen aankijkt dat hij nu gesprekken moet voeren met bijvoorbeeld JA21, dat verschrikkelijke uitspraken doet over de islam en waarin Kamerleden zitten die racistische uitspraken hebben gedaan. Het zijn niet mijn woorden, maar het woord "dobberneger" is gebruikt om vluchtelingen te karakteriseren. JA21 steunt voorstellen zoals een hoofddoekenverbod in het onderwijs en een verbod op islamitische gebedsruimtes. Wat vindt de minister-president ervan dat hij op dit moment voor zijn kabinet aan het spreken is met een politieke partij met zulke standpunten? Wat zegt dat over zijn morele leiderschap?

Minister **Jetten**:
Allereerst wordt er volgens mij gerefereerd aan een uitspraak van jaren geleden, waarover de persoon in kwestie, die gewoon in deze zaal zit, al meerdere keren een verklaring heeft gegeven en waarvan diegene afstand heeft genomen. Ik vind dat dus een beetje flauw, als u die persoon daar ook zelf direct op kan aanspreken.

Dan over de inhoudelijke standpunten. We zijn het zeker niet over alles eens; dat moge duidelijk zijn. We zijn dat als kabinet niet met alle fracties en ik ben dat als partijleider niet met de partij in kwestie.

De heer **Van Baarle** (DENK):
Ik vind dit echt schrikbarend voor een D66-premier, die bij het vorige kabinet naast mij stond en het terecht had over normeren. Die noemt het een beetje flauw dat zo'n verschrikkelijke uitspraak, namelijk "dobberneger" — nogmaals, dat zijn niet mijn woorden, maar die uitspraak is gewoon gedaan — in het debat wordt opgebracht. Het is nog erger: op 25 augustus, toevallig mijn verjaardag, heeft deze minister-president Markuszower ontvangen, die gewoon

hier in de Tweede Kamer stemt voor moties om Nederland te de-islamiseren en die oproept tot maximaal geweld tegen Palestijnse vluchtelingen.

De **voorzitter**:
Wat is uw vraag?

De heer **Van Baarle** (DENK):
Waar is dan de Rob Jetten die zei: we moeten normeren en niet normaal maken wat niet normaal is? Als Markuszower wordt uitgenodigd door deze minister-president om te praten over de begroting, is hij toch iets wat niet normaal is, normaal aan het maken?

Minister **Jetten**:
Als het gaat om normeren, ben ik wel van de school dat je normeert op het moment dat er iets gebeurt, dus op het moment dat iets zich voordoet, en dat je dan normeert in de richting van de persoon in kwestie. Ik heb zelf in het verleden met de heer Eerdmans en mevrouw Nanninga over die specifieke uitspraken gedebatteerd; ik heb gezegd wat ik daarvan vond. Toen zijn we met elkaar tot een conclusie gekomen. Dat vind ik chic. Ik vind dat het zo hoort. Ik ga nu niet mee in de indirecte vraag die de heer Van Baarle daarover stelt terwijl de personen in kwestie hier in deze zaal aanwezig zijn. Dat vind ik geen chique manier van debatteren.

Dan iets over de specifieke vraag die u stelt. De heer Markuszower heeft namens zijn groep bij ons aangegeven dat hij ook graag gesprekken zou willen voeren over de begroting. Dat gesprek zijn we met elkaar aangegaan. Daarin hebben we onder andere de conclusie getrokken dat de manier waarop de heer Markuszower zegt de vele miljarden op de begroting te kunnen vinden, niet in lijn is met de koers die dit kabinet kiest. Hij noemde namelijk het volledig snijden in ontwikkelingssamenwerking, in klimaatbeleid en in Europese samenwerking. We hebben geconstateerd dat we op die punten ver van elkaar af staan. Dat neemt niet weg dat je op andere onderwerpen gewoon constructief met elkaar het debat kunt aangaan en dat er wellicht ook voorstellen van het kabinet zijn die wel op steun kunnen rekenen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Van Baarle** (DENK):
Rob Jetten is echt geen schim meer van zichzelf. Ik heb bij vlagen echt het idee dat ik tegenover Dick Schoof sta. Dick Schoof zei hier steeds: ik ga hier niet op allemaal uitspraken reageren; ik ga geen uitspraken recenseren. Ik stond hier toen samen met Rob Jetten. Toen was het: "Premier, normeer. Premier, laat zien waar u staat!" Maar deze minister-president nodigt fracties en groepen uit de Tweede Kamer uit die islamofobe uitspraken doen, die verschrikkelijke voorstellen doen, die racistische uitspraken doen. Hij wil niet normeren. Sterker nog, hij blijft met ze doorpraten om zijn kabinet te redden. Daarmee is een D66-premier dingen normaal aan het maken die nooit normaal gemaakt mogen worden. Ik vraag hem daarmee te stoppen.

Minister **Jetten**:
Dat is gewoon onzin. Ik normeer op het moment dat het moet. Dat doe ik ook recht in het gezicht van de mensen die het betreft.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik moest even kuchen; ik word er emotioneel van. Ik heb eens even beluisterd wat mijn collega's het afgelopen — wat zou het ongeveer zijn? — uur gezegd hebben. Mensen die hiernaar zitten te kijken, denken: "Waar gaat dit nou eigenlijk over? Links en rechts bestonden toch niet meer?" Maar er is wel degelijk een keuze. Je kunt kiezen voor een grote overheid, voor hoge belastingen, voor het in stand houden van alle ngo's, voor het niet willen hebben over de desastreuze effecten van de extreme islam in dit land en voor de klimaatgekkigheid die energierekeningen doet stijgen, om maar eens een paar zaken te noemen. Je kunt ook kiezen voor een politiek die dat soort zaken allemaal gaat aanpakken, waardoor gemeenschappen weer kunnen floreren, waardoor je weer zeggenschap krijgt over je eigen leven, en waardoor er lagere belastingen komen. Zoals ik gisteren al zei: de Nederlander wil zijn geld terug. Daarom is het heel erg relevant wat dit kabinet gaat doen. Gaat het kiezen?

Minister **Jetten**:
Ja, dat doen we, onder andere op een paar van de punten die mevrouw Keijzer nu noemt. Ik noem de omvang van de overheid: een van de grootste prioriteiten van dit kabinet is een slagvaardige overheid, een die kleiner is, beter functioneert en dus ook meer oplost voor burgers en voor ondernemers. Daarin hebben we grote ambities. We zullen de komende tijd ook met voorstellen daartoe komen.

U probeert dat nu plat te slaan tot een links-rechtsdiscussie, maar volgens mij kan niemand in deze zaal tegen het idee zijn om eens even kritisch tegen het licht te houden hoe die overheid de afgelopen jaren zo enorm kan zijn gegroeid en of zaken weer wat simpeler kunnen worden georganiseerd, niet in de laatste plaats omdat de mensen die met veel passie bij de overheid werken, vaak ook zeggen: "Dit kan simpeler. Dit kan beter. Dit kan met veel meer oog voor de menselijke maat." Ik denk dan ook aan het prachtige voorbeeld van de heer Dijk gisteren. Dat is de inzet op het vlak van de slagvaardige overheid. Ik heb echt de volle overtuiging dat het ons gaat lukken om daar de komende maanden van links tot rechts steun voor te vergaren.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik weet hoe weerbarstig die praktijk is. Als je niet opschrijft waar je die 2 miljard bij de overheid vandaan haalt — ja, dat was het bedrag, meneer Jetten — en als je niet kiest op welke manier je dat gaat doen, moet je uiteindelijk, als na een jaar het jaarverslag er ligt, constateren dat het niet gelukt is. Je zult dus moeten kiezen. Maar daar gaat mijn vraag nu natuurlijk niet over. Mijn vraag gaat nu om het volgende. Kiest u dus voor hoge belastingen, een grote overheid, minder zeggenschap in de gemeenschappen, klimaatgekkigheid, het slopen van boeren en daarmee uiteindelijk een leeg platteland? Of gaat u kiezen voor verstandig beleid, lage belastingen, zeggenschap, een florerende economie en ondernemers die kunnen ondernemen, en gaat u daarmee zorgen voor de banen?

Minister **Jetten**:
Het komt ook een beetje door de handgebaren die mevrouw Keijzer er heel mooi bij maakt; dan lijkt ze namelijk te suggereren dat die dingen niet samen kunnen gaan. Wij kiezen inderdaad voor een florerende economie en voor een overheid die investeert in onze veiligheid. En wij kiezen ervoor om te zorgen dat mensen een betaalbaar huis vinden met een lage energierekening; dat vraagt af en toe dus ook om slim klimaatbeleid. Dat zijn de keuzes die we maken. Die liggen voor in deze Miljoenennota en we zullen de komende weken zoeken naar steun daarvoor.

De **voorzitter**:
Afrondend.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Het debat hier vandaag is natuurlijk niet wat er allemaal in die woordenbrij zit die zo'n Miljoenennota uiteindelijk is. De vraag is: gaat u dat doen pratend met het linkse deel van de Kamer of gaat u praten met het rechtse deel van de Kamer? Ik hoop van harte dat dat het rechtse deel is en dat meneer Eerdmans, die hier achter me zit, nu standhoudt en niet op al die verschillende onderdelen gaat praten. Dan staat namelijk één ding vast: dan levert hij Nederland uit aan dát deel daar, het linkse deel, van de Kamer en dat is desastreus voor alle zaken die ik net genoemd heb. Dus nogmaals: kies!

Minister **Jetten**:
Ik heb geen vraag gehoord. De oproep van mevrouw Keijzer is duidelijk.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):
Ik hoop inderdaad dat we het de hele dag goed over de inhoud kunnen hebben, maar het proces zit ons, denk ik, allemaal een beetje in de weg. Dat komt, denk ik, door meerdere factoren. Ik heb ook begrepen dat datzelfde proces waar we nu in zitten de komende maanden nog voort gaat duren, dus misschien mag ik een paar tips doornemen met de premier. Eén groot probleem is natuurlijk dat stikstofplan, dat al gepresenteerd is en waardoor de BBB heel moeilijk steun kan geven, en waardoor Jesse Klaver een grote mond kan hebben omdat hij weet dat dit kabinet hem nodig heeft voor veel steun in de Eerste Kamer. Dat is gewoon een probleem. Ik hoop dat de premier dat op kan lossen. Een ander probleem voor heel veel mensen, misschien ook hier in de zaal — ik kan natuurlijk niet voor iedereen spreken; misschien geldt het wél voor Van Baarle, hoor ik net — is dat we er niet honderd procent op kunnen vertrouwen dat jullie drie, de drie partijen, er echt een succes van willen maken met elkaar. Misschien is het dus goed dat jullie, zoals Balkenende ook een keer heeft gedaan, dat eens uitspreken en zeggen: wij met z'n drieën, die drie partijen, zijn echt bereid om ervoor te gaan. Ik moet er wel bij zeggen dat toen Balkenende dat schreef, zijn kabinet een week later viel, dus in welke vorm u duidelijk maakt dat u met elkaar verder wil, laat ik even aan u. Het derde punt — dat is echt een belangrijke voor het proces en de inhoud — is dat ik net in een antwoord van de premier op een interruptie van de heer Van Baarle het volgende hoorde.

De **voorzitter**:
Komt u tot een afronding.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):
Ja, nou rond ik af. De premier zei toen: we hebben ook met de Groep Markuszower gesproken en daar kwam uit dat we elkaar op de miljarden niet echt konden vinden. Op zich deel ik die analyse, maar dat hoor ik nu voor het eerst.

De **voorzitter**:
Was dit uw tweede termijn?

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):
Nee. De vraag is dus het volgende. Op het eerste en tweede punt kan de premier kort antwoorden als hij wil, maar wat betreft het derde punt: misschien is het goed — dat zeg ik gewoon als tip en misschien kan de premier daarop reageren — dat als er gesprekken zijn, er dan na afloop een terugkoppeling is, misschien met de mogelijkheid om dan verder te spreken. Misschien vinden we elkaar dan toch in een tweede ronde.

De **voorzitter**:
Het wordt bijna een onderonsje. Premier, wat doet u met deze tips?

Minister **Jetten**:
Bedankt voor de tips, zou ik zeggen!

De **voorzitter**:
Het stenografische verslag komt uw kant op.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Ik ga heel even terug naar wat premier Jetten zei over problemen oplossen: "Dat is niet links en dat is niet rechts; ik wil graag problemen oplossen." Laat ik daar even bij helpen. Er is één probleem, het probleem van de sociale zekerheid, een door u gecreëerd probleem. Dat kunt u vandaag gewoon oplossen. 80% van de mensen in het land wil geen bezuinigingen op de sociale zekerheid. Al die werkers die u de afgelopen maanden heeft gezien, inclusief de vakbonden, willen dat die bezuinigingen op de sociale zekerheid helemaal van tafel gaan. De kassen van de WW en de arbeidsongeschiktheidsverzekering zitten ramvol met geld van de werkers zelf. U kunt vandaag een probleem hier en nu oplossen, namelijk door die bezuinigingen helemaal van tafel te krijgen. U heeft hier geen meerderheid voor die bezuinigingen, u heeft daar buiten het parlement geen meerderheid voor, de vakbonden willen het niet, de kassen zitten ramvol, 80% van mensen wil het. Ik kan u vandaag helpen: haal gewoon die bezuinigingen van tafel. Dan hebben we iets opgelost vandaag, namelijk uw probleem, dat u zelf veroorzaakt heeft.

Minister **Jetten**:
Als er nou één grote beweging in deze Miljoenennota zit, dan zit die op het thema van de sociale zekerheid. Daar hebben we twee voorgenomen hervormingen, op de AOW en op het maximumdagloon, geschrapt. Die zijn helemaal uit de boeken; dat is dus ook geen probleem meer. Laat ik

over dat maximumdagloon zeggen: bij het debat over de regeringsverklaring waren het de heer Dijk en de heer Wilders die daar direct de vinger op de zere plek hebben gelegd, en de heer Struijs deed dat bij de AOW-leeftijd. Alle andere hervormingen, op het gebied van WW en WIA, hebben we met een jaar uitgesteld. In deze begroting zitten dus geen bezuinigingen op SZW die zich in 2027 voordoen. Waarom hebben we dat voorgesteld in deze Miljoenennota? Omdat we daarmee ook ruimte willen maken voor het gesprek met de sociale partners over hoe we wel een aantal noodzakelijke keuzes gaan maken.

Want waar iedereen het wél over eens is, als ik spreek met werkgeversorganisaties of met de vakbonden, is dat het niet meer uit te leggen is dat er zo veel mensen in Nederland langs de kant staan. Mensen die hun baan verliezen en eigenlijk veel te laat, dan pas worden geholpen met omscholing om weer een nieuwe baan te kunnen vinden. Mensen die om welke reden dan ook ziek worden, en waarbij we dus zijn vergeten om met goede preventie te voorkomen dat er zo veel verzuim is. Mensen die eindeloos moeten wachten op een keuringsarts of helderheid van het UWV, waardoor ze veel te lang in die onzekerheid blijven hangen. Daarbij staan wij echt open voor andere maatregelen dan wij nu in deze Miljoenennota hebben voorgesteld, maar ik zie een hele brede behoefte om daar wel wat aan te doen; om wat te doen aan dat systeem, zodat dat beter draait en beter is voorbereid op de toekomst. Met deze Miljoenennota hebben wij nu alle tijd en ruimte gecreëerd om daar met elkaar de komende tijd over te spreken. Het zou mooi zijn als dat leidt tot een sociaal akkoord waarbij werkgevers en werknemers elkaar vinden in een aantal uitgangspunten, namelijk: hoe krijg je meer economische groei, hoe jaag je ondernemerschap aan, ook voor die kleine mkb'er, en hoe behoud je ook de rust en de zekerheid voor werknemers dat je geholpen wordt op het moment dat je uitvalt, dat je je baan verliest of dat je ziek wordt, om er ook weer bovenop te komen en uiteindelijk ook weer mee te kunnen doen op de arbeidsmarkt?

De **voorzitter**:
Meneer Dijk, kort en bondig.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Iets vooruitschuiven betekent niet dat het niet meer bestaat of dat u het daarmee opgelost heeft. U heeft zelf het probleem gecreëerd door te willen korten — u noemt dat "hervormen" — en te willen bezuinigen op mensen die arbeidsongeschikt worden. U heeft zelf het probleem veroorzaakt door te willen korten op de WW, door de WW-duur in te korten, wat vooral voor mensen die wat ouder worden en boven de 50 zijn een groot probleem is. Dat probleem heeft u gecreëerd. Terecht komen dan vakbonden en werknemers in actie, omdat het hún geld is. U zegt te willen samenwerken, maar u zegt tegen die vakbonden en tegen al die werknemers: geef me je portemonnee, dan gaan we onderhandelen over hoeveel je terugkrijgt. Dat is niet samenwerken. Dat is je eigen agenda erdoorheen duwen en zelf een probleem veroorzaken. U kunt dit probleem vandaag oplossen. Het probleem dat niet bestaat, dat door u gecreëerd is, is vandaag op te lossen. Een meerderheid van de Tweede Kamer wil het niet. Een meerderheid van de samenleving wil het niet. Alleen u wil het. Dit groepje daar wil dat.

De **voorzitter**:
Spreekt u via de voorzitter, meneer Dijk. Daar hadden we gisteren ook een klein entre noustje over. De premier, ook kort en bondig.

Minister **Jetten**:
Ik heb gisteren meerdere partijen hier horen onderschrijven dat het noodzakelijk is om de sociale zekerheid weer meer bij de tijd te brengen. Wij hebben daar voorstellen voor gedaan, inderdaad onder andere met een aanpassing op de WW, met in de eerste maanden juist een hogere uitkering, zodat mensen veel meer financiële rust hebben op het moment dat ze hun baan verliezen en vanuit die financiële rust ook weer makkelijker een nieuwe baan kunnen vinden. Als u daar andere voorstellen voor heeft, valt daar met ons over te praten. Daarom hebben we voor 2027 die bezuinigingen ook geschrapt, zodat er geen tijdsdruk op zit en we daar de komende tijd met elkaar uit kunnen komen. Dat is volgens mij ook de ambitie van al de sociale partners in die polder die zeggen: laten we nou een breed sociaal akkoord sluiten, waarin je op een aantal van die thema's afspraken met elkaar maakt waar je de komende vijf à tien jaar weer mee vooruit kan voor een sterkere economie en een beter functionerende arbeidsmarkt.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Het is een herhaling van zetten van de premier. Het lijkt een beetje alsof hij geen gehoor meer heeft, en het moeilijk vindt om te luisteren naar mensen die het land draaiende houden. Maar ik zal ook proberen om een oplossing voor dit probleem te creëren. De bezuinigingen moeten vandaag helemaal van tafel, ook voor de volgende jaren; gewoon niet meer in de boeken zetten. Maar ik zal komende week ook met een plan komen voor een WIA die wel werkt. Dat is een publiek systeem waarbij mensen zekerheid krijgen, dat simpeler is en met minder herkeuringen, en dat ervoor zorgt dat zowel de werkgevers als de overheid eindelijk hun beloftes nakomen aan al de mensen in de WIA die wel heel graag willen werken, doordat er passende werkplekken komen. Daar komt u nu niet mee. U komt alleen maar met botte bezuinigingen. Die blijven vooral in de jaren daarna staan. Dat is het probleem dat u nu gecreëerd heeft, premier.

Minister **Jetten**:
Maar eigenlijk spreekt bijna alles wat de heer Dijk net zei mij enorm aan. Die ideeën leven ook in de polder. Ze willen naar een meer publiek systeem, waarin je veel meer … Dat vraagt soms ook investeren in bijvoorbeeld Leven Lang Ontwikkelen of in het voorkomen van verzuim. Dat is dus echt een totaalpakket dat je met elkaar moet maken. Ik kijk dus met interesse uit naar de voorstellen die de SP daarvoor gaat doen. Ik weet zeker dat de minister graag bij u langskomt om daarover door te praten.

De heer **Struijs** (50PLUS):
Ik heb de neiging om als oud-politieman een waarschuwingsschot te geven. In figuurlijke zin, voorzitter!

De **voorzitter**:
Gelukkig, gelukkig.

De heer **Struijs** (50PLUS):
Om dan maar in metaforen te spreken: ik heb me zo voorgenomen om vandaag alleen voor de inhoud te komen. Dat heb ik me echt voorgenomen. Maar ik ontkom er niet aan om dit kabinet te waarschuwen. Wij zijn een zeer constructieve partij, met gelukkig velen in de Kamer die dat ook zijn. Als dragende middenvelder praten we met ministers. Ik heb met alles in de polder gesproken waar je maar mee kan praten. Ook praatte ik met de achterban en gelukkig ook veel met de collega's. Maar de warming-up duurt te lang. Die duurt te lang. We gaan uitgeput aan de wedstrijd beginnen en we weten de opstelling nog niet. Mijn oproep aan dit kabinet is dus: ga meters maken, want we blijven te lang zitten in een fase waar niemand op zit te wachten. Voor de rest heb ik uiteraard heel veel inhoudelijke dingen. Daar ga ik bij de inhoudelijke blokjes op terugkomen. Natuurlijk ga ik erop in of u de ouderen nog ziet staan enzovoort, maar mijn oproep is: laat de warming-up niet te lang duren en maak de opstelling bekend.

Minister **Jetten**:
Ik houd van sportmetaforen: ik heb zelf naast het voetballen altijd op hoog niveau aan atletiek gedaan. We zijn uit de startblokken. Dat betreft deze Miljoenennota. Dat is ons voorstel voor hoe we de komende jaren een aantal van die grote thema's willen aanpassen. Maar de komende weken ga ik met u de sprint afleggen om goed over de finishlijn te komen.

De heer **Struijs** (50PLUS):
Dat is een mooie metafoor. Ik heb altijd gedroomd van de Champions League — en ik ben in een vriendenelftal terechtgekomen! Ik wil nu echt Champions League gaan spelen.

Minister **Jetten**:
Met zo'n dragende middenvelder moet dat helemaal goedkomen!

De heer **Klaver** (PRO):
Ik ga toch nog een poging doen. Als oppositie zou je ook kunnen denken: laat het dit najaar maar in de soep lopen. Dan wordt het weer één grote chaos. Ik denk gewoon echt niet dat we dit land dat moeten aandoen. Ik denk daarom dat het echt belangrijk is dat de premier een keuze maakt voor de inhoudelijke richting van het land. Voordat het lijkt alsof ik zeg "praat alleen maar met ons": ik denk dat je met combinaties van partijen zal moeten spreken. Dat kán ook, maar ik denk dat sommige combinaties elkaar uitsluiten. We hebben allemaal met de premier gesproken. Is hij bereid om in dit debat op basis van een analyse van de gesprekken die er zijn geweest, die je volgens mij echt heel goed kan maken, een keuze te maken voor de partijen waarmee hij verder gaat praten om tot een meerderheid te komen voor die plannen?

Minister **Jetten**:
Zoals ik aan de start heb gezegd, hebben zeven partijen in deze Kamer gister zelf aangegeven bereid te zijn om óf een totaalakkoord met het kabinet te sluiten óf op specifieke begrotingen en het Belastingplan steun te geven. Het is nuttig om die gesprekken de komende tijd te vervolgen. Onze inzet zal zijn om te kijken met welke partijen we tot een breed akkoord kunnen komen, zodat we in de Tweede en Eerste Kamer een stabiele meerderheid voor onze plannen vinden. Maar ik heb de heer Klaver gister ook horen zeggen dat het natuurlijk geen enkel probleem is als andere partijen op deelbegrotingen zeggen: daar gaat mijn hand voor in de lucht. De taak die we als kabinet voor ons zien, is om die gesprekken parallel te voeren.

De heer **Klaver** (PRO):
De enige die dit voor zich ziet, is de premier zelf. De partijen waarmee hij dit moet doen, zeggen eigenlijk allemaal: "Dit gaat niet vliegen. Dit zorgt voor chaos en gedoe. Doe Nederland dit niet aan." Je kan "een vierkante cirkel" zeggen, maar je kan hem niet tekenen. Dat is wel een beetje wat de premier hier probeert te doen. Nogmaals, neem vandaag even de tijd — dit debat duurt lang — en kom alsjeblieft met de keuze met welke partijen je wil gaan praten. Dat kan op basis van de gesprekken die we hebben gevoerd. Want wat hebben die gesprekken van afgelopen zomer anders voor zin gehad? De richting is heel helder. Volgens mij ligt hieronder dat het kabinet het niet eens is, dat de minister van Financiën een andere richting op wil dan de premier. Breng dat alsjeblieft bij elkaar. Doe eerst het eigen huiswerk in het kabinet. Kom dan terug bij ons. Anders wordt het een ramp.

Minister **Jetten**:
Het kabinet is het er vanaf dag één over eens dat we het voor die grote thema's belangrijk vinden om altijd een extra stap te zetten om te kijken of je meer dan 76 zetels kunt vinden die dit soort grote keuzes en grote hervormingen voor Nederlanders de komende jaren kunnen dragen.

De heer **Klaver** (PRO):
Tot slot. U blijft zich herhalen, zeg ik tegen de premier. U blijft maar dezelfde woordvoeringslijnen herhalen. Met die woordvoeringslijnen heeft u het nu gebracht tot aan Prinsjesdag. Maar nu komt er een harde deadline aan: 12 november. Dan moet er gestemd worden. Kijk, wij hier allemaal hebben geduld. Uiteindelijk moet er gestemd worden. Als er niks verandert, denk ik dat er geen meerderheid voor uw plannen ligt. U moet werken voor die meerderheid. Alle partijen die zeggen het heel graag te willen … Ik zie partijen van links tot rechts bijna "alsjeblieft" zeggen. "Mogen we alsjeblieft zorgen dat die plannen aan een meerderheid worden geholpen?" Maar de richtingen die we op willen voor Nederland zijn gewoon anders. Dat is heel legitiem. Het gaat gewoon om een andere opvatting van hoe je Nederland zou moeten inrichten. In plaats van daarnaar te luisteren en daarnaar te handelen en de leiding te nemen in zijn eigen kabinet, zegt de premier tegen ons: jullie zien het allemaal verkeerd; wij gaan het allemaal bij elkaar brengen. Dat is u in de formatie niet gelukt, dat is u deze zomer bij de begrotingsonderhandeling niet gelukt en het gaat u dit najaar weer niet lukken. Daarmee neemt u een enorme gok met de toekomst van uw kabinet. Nogmaals, doe Nederland dit niet aan, alsjeblieft.

Minister **Jetten**:
De heer Klaver heeft mij nu op, denk ik, vijf verschillende manieren dezelfde vraag gesteld. Ik heb hem nu op vijf verschillende manieren geprobeerd het antwoord daarop te geven. Dat is consistent met onze inzet vanaf de start van dit kabinet. Wij hebben elkaar met deze drie partijen gevonden in de overtuiging dat we elkaar hier in Den Haag de afgelopen jaren veel te vaak op zogenaamde grote ideologische verschillen de hersenen hebben ingeslagen en altijd maar op zoek gingen naar het kleinst mogelijke compromis. Daar willen wij afscheid van nemen, omdat wij een aantal zaken fatsoenlijk willen oplossen. Dat is de inzet die we ook in deze Miljoenennota tot uitdrukking brengen. Daarom hebben we ook al op zoveel thema's onze plannen bijgesteld op basis van de input die we bij u en de anderen hebben opgehaald. Dat zullen we blijven doen totdat er hier wordt gestemd over het Belastingplan en de begrotingen.

De heer **Eerdmans** (JA21):
De premier wordt meer onderdeel van het probleem dan van de oplossing. Dat probleem ligt niet hier; dat ligt bij de premier. Ik denk dat dat komt doordat twee partijen in de coalitie naar links willen en één partij naar rechts wil. Deelt de premier dit beeld?

Minister **Jetten**:
Zoals u gisteren ook van die fractievoorzitters heeft gehoord, zitten er drie partijen in deze coalitie die zeggen dat een breed akkoord dat in beide Kamers op een stabiele steun kan rekenen de voorkeur heeft. Dat is de inzet. Als partijen daar niet toe bereid zijn, zullen we altijd kijken hoe we op deelonderwerpen steun kunnen verkrijgen.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Maar laten we op z'n minst de basisanalyse delen dat er in de coalitie geen overeenstemming is. Dat kun je verbloemen met teksten zoals "we zullen alles proberen om een meerderheid in brede zin te krijgen", maar als je de basisanalyse niet deelt dat er een verschil van opvatting is en dat er geen overeenstemming is over een keuze tussen links en rechts … Dat kan, hè? Het is heel legitiem om dat te zeggen en dan weet iedereen waar we aan toe zijn. Ik denk dat dat de basis is. Als je dat erkent, dan kun je verder. Als dat al niet wordt erkend, zijn we nog verder van huis.

Minister **Jetten**:
Er is nu een verschil tussen de heer Eerdmans en mij. Wij zeggen als kabinet dat wij langs de lijnen van de inhoud naar die steun zoeken. Dan heeft het niet zoveel zin om partijen daarbij bij voorbaat helemaal uit te sluiten, terwijl ook u gisteren in het debat in de eerste termijn heeft aangegeven dat er met u door te praten en te zoeken valt naar brede steun of, als dat niet lukt, naar deelafspraken over een groot deel van de begrotingen en het Belastingplan. Daar wil ik recht aan doen. Daarom is dit zeker ook een uitnodiging aan de fractie van JA21 zodra dit debat is afgelopen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Ja, voorzitter, afrondend. Ziet de premier dan met mij dat bijvoorbeeld PRO en JA21 elkaars ballonnen lek willen prikken op elkaars feestje als je die twee partijen bij elkaar wil brengen? We staan lijnrecht tegenover elkaar; we zijn tegengesteld. Ik weet niet hoeveel meer formules ik moet bedenken voordat de premier ziet dat die wens, dat droombeeld, niet gaat werken omdat die partijen tegenovergesteld zijn. Kijk, als het nou in een gezamenlijkheid … Ook met de SGP zijn we het niet over alles eens. Dat is heel simpel; dat is duidelijk, maar we hebben wel gezegd dat die focus mogelijk is om de boel naar rechts te trekken en dat we dan ook nog een meerderheid hebben. Dat kan dus; dat is over rechts. Maar met links én rechts bij elkaar ga je elkaar heel veel pijn doen en gaan we allemaal achteruit. Doe dat dus niet. Doe dat uzelf niet aan, zeg ik tegen de premier, want je maakt het jezelf dan zoveel lastiger. Ziet de premier dit?

Minister **Jetten**:
Natuurlijk zou het heel goed kunnen dat je straks bij het Belastingplan en de begrotingen constateert dat PRO en JA21 daar verschillend in zitten en daar verschillend over zullen stemmen. Maar als je de afgelopen weken ziet hoe Nederlanders ons als politiek nu beoordelen … Ook de kiezers van JA21 en ook de kiezers van PRO zeggen: zoek nou met elkaar naar de gemene deler en naar het compromis waarmee je Nederland weer vooruit kan helpen. Als jullie allebei ballonnen meenemen, zullen wij de slingers ophangen. Ik denk dat de Nederlanders juist van ons verlangen dat we kijken waar je wel met elkaar de weg vooruit kan vinden. Dat gaan we met elkaar proberen te doen.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Ik denk dat het dan heel erg behulpzaam is als de minister-president ook schetst welke inhoudelijke agenda hij qua tijd voor ogen heeft, want we hebben het nu de hele tijd over links of rechts. Daar kan je van alles van vinden, maar ik zie bij links of bij rechts ook nog heel veel verschillen in details. Wij stemmen op onderdelen geregeld hetzelfde als collega Stoffer, terwijl ik misschien iets meer in het midden zit dan de SGP; ik wil verder niet voor de SGP spreken. Voor mij maakt het dus heel veel uit als we met elkaar kunnen kijken hoe we zaken zoals de woningnood, het sociaal akkoord en box 3 in de tijd gaan doen en als we ook de urgentie voelen die heel veel mensen in het land hebben. Ik zou de minister-president daarin willen aanmoedigen. Dat sociaal akkoord bijvoorbeeld kan niet eindeloos blijven liggen. We zullen daar meters op moeten maken. Dat kan ook richting geven aan wie er aan tafel zit om tot afspraken te komen. Kan de minister-president reflecteren op hoe hij vanuit de inhoud tot een logisch proces denkt te komen?

Minister **Jetten**:
Heel goede vraag van mevrouw Bikker. Ik ben het eigenlijk met haar eens. We hebben afgelopen Prinsjesdag een brief gestuurd naar alle sociale partners met de uitnodiging om weer om tafel te gaan met elkaar, omdat wij in de gesprekken die we zelf formeel of informeel voeren met vakbonden en werkgevers horen dat zij ook een ontzettende urgentie hebben om met elkaar een aantal knopen door te hakken, van loondoorbetaling bij ziekte tot een Leven Lang Ontwikkelen, en van veel meer activerende sociale zekerheid tot helderheid over het fiscale klimaat voor ondernemers.

De voorzitters in de sociale polder zeggen ook: we zouden eigenlijk het liefst binnen een aantal weken een hoofdlijnenakkoord met elkaar sluiten waarin richting wordt gegeven aan hoe je de komende jaren de deelonderwerpen verder uitwerkt. Een aantal ministers in dit kabinet, van SZW en Economische Zaken, zit klaar om de gesprekken daarover te voeren met de polder en daarmee ook een aantal grote keuzes te maken die voor een groot deel zouden kunnen worden verwerkt in deze begroting en anders in de Voorjaarsnota.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Daar zit wel mijn zorg. We hebben het afgelopen jaar gezien hoe alle begrotingen maar doorschoven en doorschoven. Daar kon de minister-president niks aan doen, want dat kwam door de verkiezingen en een vorig kabinet. Het land kwam erdoor tot stilstand. Ik denk dat we hier wel met elkaar de urgentie moeten voelen. Daarom zei ik net zo streng tegen het kabinet: word het zelf eens. Ik hoop dat we dit najaar spijkers met koppen gaan slaan en dat er urgentie is om tot een sociaal akkoord te komen. De woningbouw gaat pas investeren als hier afspraken zijn gemaakt. De economie kan pas verder draaien als ondernemers zekerheid hebben. Daar zit mijn drijfveer. We kunnen het hier eindeloos hebben over welke koffieafspraak het eerst wordt gemaakt, maar het gaat er uiteindelijk om wat we deze herfst met elkaar gefixt hebben.

Minister **Jetten**:
Ja, dat ben ik helemaal met mevrouw Bikker eens. Het moet ook deze herfst gebeuren, juist vanwege de grote uitdagingen die er liggen. We moeten vaart maken, omdat we de afgelopen twee jaar al zo veel tijd zijn verloren.

Voorzitter, dat is een mooi bruggetje naar …

De **voorzitter**:
De heer Wilders.

Minister **Jetten**:
… het blok economie.

De heer **Wilders** (PVV):
Als u nog één minuutje heeft, wil ik hier nog even op doorgaan. Ik wil niet weer terugkomen op het Algemeen Dagblad, maar een van de klachten van de collega's van de minister was het gebrek aan leiderschap. De heer Eerdmans zegt nu zelfs dat u meer onderdeel van het probleem dan van de oplossing bent geworden. Ook de heer Klaver wordt, in mijn eigen woorden, met de minuut minder enthousiast om op deze route door te gaan. Wat is dan leiderschap? U zit in een auto. Er zitten wat ministers achter u met wat messen in hun hand en u rijdt door naar die grote muur. Is dat leiderschap? Mensen om u heen, partijen waarvan u afhankelijk bent, zeggen: doe dat nou niet, kies, kies, kies! En u drukt op dat gaspedaal en u rijdt maar door, terwijl iedereen weet — dat zeggen de collega's ook — dat het probleem dáár zit, niet alleen bij de ministers die u een mes in uw rug steken, maar ook bij diegenen die u tegenhouden om te kiezen. Nogmaals, voor de duizendste keer: voor mij hoeft het niet. Maar waarom toont u geen leiderschap door te kiezen? Er zijn drie keuzes. Of u zegt: het gaat niet meer lukken; ik hou ermee op. Dat heeft mijn voorkeur. Of u kiest voor de route-PRO of voor de route-JA21. Dat is ook leiderschap. We staan hier nu bij de Algemene Politieke Beschouwingen. De voorzitter zei het net al: mensen hunkeren ernaar om over de inhoud te praten. Wij staan hier ook niet graag weer over de procedure te praten. Maar kies nu! Laat zien dat u een leider bent. Of mag u dat niet van de VVD? Wat is de reden dat u niet kiest? Waarom zegt u niet: "Ik hak de knoop door. Ik ben premier. We gaan die kant op en als u dat niet wilt, dan is het einde oefening." Waarom bent u niet de leider van dit kabinet?

Minister **Jetten**:
Wij hebben er met dit kabinet voor gekozen om op een aantal thema's het gaspedaal juist even los te laten, omdat we onder andere bij het debat over de regeringsverklaring, in de debatten voor de zomer en in de gesprekken tijdens de zomer heel goed hebben gehoord dat de grote ambities die we in het coalitieakkoord hebben staan voor sommige partijen te ver gaan of te snel gaan. Daarom zijn een aantal hervormingen en bezuinigingen geschrapt, zijn er een aantal uitgesteld en doen we voorstellen om de koopkracht het komende jaar fors te verbeteren, ten opzichte van de ontwikkeling als je niks zou doen. Dat zijn de keuzes die we hebben gemaakt om tegemoet te komen aan de zorgen die hier in de Kamer leven, maar vooral ook aan de zorgen die bij mensen in het land leven. Dat is de keuze van dit kabinet. Dat is het leiderschap dat we laten zien: we gaan niet als een kip zonder kop door met onze eigen plannen, we zijn niet doof of blind voor de kritiek die daarop is geuit, maar we tonen de bereidheid om de koers soms bij te stellen.

De heer **Wilders** (PVV):
Maar het resultaat is nul, want u heeft nog steeds 66 zetels. Ik zou zeggen: nou, goed antwoord, want die meerderheid komt dichterbij. Maar ik zie alleen dat die meerderheid verder weg raakt! De twee partijen waarvan u afhankelijk bent, duwt u steeds verder van u af. Zij raken steeds meer geïrriteerd. Het debat gaat nu alleen over welke kant u op gaat. Toon leiderschap! Het is mooi, of niet mooi, wat u de afgelopen maanden heeft gedaan, maar het resultaat is niet dat u een meerderheid heeft. Als u geen meerderheid heeft, kunt u de hele Miljoenennota in de prullenbak gooien. Dan hebben de mensen thuis er helemaal niets aan, voor zover ze er überhaupt wat aan hebben. Nogmaals, mijn vraag blijft: laat zien dat u wél een leider bent. Wees niet bang voor de VVD als u de ene kant op wilt. Als u de andere kant op wilt, zeg dat dan duidelijk. Leiderschap van de premier betekent dat hij zegt: we gaan op een muur af en de Kamer, de mensen met wie ik wil samenwerken, drijft steeds verder van mij af, dus ik kies nu; dat volg je of ik ben weg. Dat is leiderschap. Nogmaals: waarom doet u dat niet? Zonder meerderheid heeft u namelijk niets.

Minister **Jetten**:
Leiderschap is niet continu ruzie maken met elkaar of achter elkaars rug om over elkaar praten. Leiderschap is niet weglopen als het even tegenzit. Leiderschap is elke keer jezelf de vraag stellen: hoe maken we dit land beter? Sinds dit kabinet er zit, hebben wij in de afgelopen zes maanden onder andere op het thema waarop de heer Wilders de vorige verkiezingen won, meer laten zien dan wat hem is gelukt in het vorige kabinet. Ik noem de grootste wetswijziging op het gebied van asiel en migratie, waardoor we veel

meer grip hebben op onze buitengrenzen. We zien nu dat daardoor de instroom in Nederland de afgelopen weken week op week is gedaald. Met de nieuwe asielafspraken in Europa kunnen we ervoor zorgen dat we veel eerder kunnen besluiten wie hier wel en niet mogen blijven. We werken met andere landen samen om mensen die hier overlast veroorzaken sneller uit te kunnen zetten en terug te sturen. We zorgen ervoor dat mensen die hier wel mogen zijn, via taal en werk mee kunnen doen, beter integreren en een plek in Nederland vinden. Daarbij hebben we de afgelopen maanden laten zien dat dit kabinet keuzes kan maken en dat we steun kunnen vergaren in de Tweede en de Eerste Kamer om daadwerkelijk dingen voor elkaar te krijgen. Daar zijn wij ook voor besteld met dit kabinet. Daarbij laten we zien dat we meer kunnen doen dan wanneer je alleen maar je eigen gelijk probeert te halen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Wilders** (PVV):
Niemand schiet wat op met zo'n jij-bak naar mij. Van mij mag het hoor, maar het zou helpen als u antwoord geeft op de vraag. De vraag is niet: wat vindt u van de heer Wilders? De vraag is: bent u een leider of bent u geen leider; kiest u of kiest u niet? Als u niet kiest, dan voorspel ik u dat er verkiezingen aankomen, niet omdat ik een motie van wantrouwen ga indienen, maar omdat u die auto zelf keihard tegen de muur aanrijdt, omdat, als u niet kiest, deze twee heren u echt niet gaan helpen, als ik dat goed heb begrepen. Dan rijdt u tegen die muur aan. Dan heeft u geen meerderheid en geen kabinet. Dan heeft Nederland helemaal niets en dan komen er verkiezingen. Ik vind dat prachtig, maar u wilt dat niet. Dus toon leiderschap. Toon ze hun ongelijk, de mensen van uw eigen club die zeggen: hij staat vooraan als het goed gaat, maar achteraan als het moeilijk wordt; er zit geen leiderschap in Rob. Toon ze hun ongelijk! Dat zeg ik als iemand van de oppositie. Laat ze zien dat u wél een leider bent. Als u dat niet doet, geeft u ze gelijk en gaat uw kabinet de afgrond in.

Minister **Jetten**:
De mensen die thuis zitten mee te kijken, willen dat we kiezen voor inhoudelijke oplossingen. Die zitten echt niet te wachten op nieuwe verkiezingen. Die willen betaalbare huizen en een goede baan. Die willen dat dit land veilig is. Dat zijn de inhoudelijke keuzes die wij maken en waarover wij de komende weken met partijen die daartoe bereid zijn, zullen doorpraten. Dan beoordeelt u het eindresultaat.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Even naar de inhoud dan. Ik hoorde de premier zeggen dat hij best trots is op de migratiecijfers zoals die nu zijn. Wat vond hij eigenlijk van de opmerking van de heer Brekelmans dat het niet opschiet en dat het ambitieniveau sterk omhoog moet?

Minister **Jetten**:
Ik denk dat over de volle linie geldt dat het ambitieniveau heel hoog is, ook op het gebied van asiel en migratie. Wij hebben de afgelopen maanden een aantal heel cruciale stappen gezet, met de implementatie van het Europees Migratiepact en het zorgen voor betere opvang. In de internationale context — daar kom ik straks uitgebreider op terug — zitten we in de kopgroep van Europese landen om ervoor te zorgen dat we de Europese buitengrenzen nog beter kunnen beschermen en bewaken, en dat we ook stappen zetten om op internationaal vlak tot betere migratieafspraken te komen. Ook gaan we een aantal van de innovatieve oplossingen die we voor ons zien de komende tijd concreet handen en voeten geven. Ik zal daar straks ook nog meer in detail op ingaan.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Dat kunnen we zeker doen. Sterker nog, dat gaan we ook doen. Maar u deelt dus de analyse van hoe het nu doorgaat? We zien inderdaad een pact. Dat komt helemaal niet uit Nederland; dat is een Europees pact waar wij gewoon "ja" tegen hebben gezegd, maar waarvan de eerste de beste casus al het ongelijk bewijst. Een asielzoeker mag hier namelijk niet worden weggestuurd, want hij kan niet naar Italië. Dat was de éérste afspraak die we zouden maken in Europa, namelijk Dublin: iedereen gaat terug naar waar die veilig binnen is gekomen. Nee, Nederland zwicht opnieuw, knielt uiteindelijk weer voor de rechter die zegt: het mag niet. Kortom, er moet dus echt ontzettend veel meer gas op de lolly, zeg ik maar even, om het migratiebeleid aan te scherpen. Dat weet de minister donders goed. Sterker nog, het staat ook in het eigen coalitieakkoord. Er moeten meer maatregelen volgen als de instroom zo extreem blijft. En die is nog steeds extreem, ook al zijn er misschien tien mensen minder per week. Er komen er nog steeds 600 per week binnen. Ik ga graag straks bij het blokje asiel verder, maar ik wil weten … U weet hoe belangrijk dit is voor JA21, premier. Die migratiecijfers moeten veel harder dalen. Er zullen aanvullende maatregelen moeten worden genomen, en snel.

Minister **Jetten**:
We hebben in die Europese migratieafspraken onder andere afgesproken dat andere EU-landen gewoon mensen moeten overnemen. De rechter heeft nu in één casus de Staat in het ongelijk gesteld, maar dat neemt niet weg dat we gewoon doorwerken om dat wel voor elkaar te krijgen. De minister is niet voor niks al vrij vroeg in deze periode in Italië op werkbezoek geweest om betere afspraken te maken met dat land. We hebben al betere afspraken met Griekenland gemaakt. In de State of the Union van de Europese Commissievoorzitter Von der Leyen van gisteren zaten onder andere een aantal hele concrete voorstellen om dat Europese Migratiepact nog beter te laten functioneren. Die voorstellen zijn door Nederland en een paar andere landen in de kopgroep aan de Commissie aangereikt. Ik ben heel blij dat zij gisteren meteen heeft gezegd dat ze daar werk van maakt.

De heer **Klaver** (PRO):
We hebben het al over de datum van 12 november gehad. Dan moet er gestemd worden over het Belastingplan. Maar als je wil schuiven tussen begrotingen, dan zijn de Financiële Beschouwingen daar het logische moment voor. Dat is niet komende week, maar de week daarna. Dat geeft eigenlijk een week om te kijken of je in ieder geval op de hoofdlijnen zou kunnen landen. Dan heb je daarna nog de tijd om dat uit te werken in alle aparte begrotingen en richting het Belastingplan. Maar dat is wel het moment

waarop je die grote schuiven moet maken. Is het ook de ambitie van het kabinet om dat komende week voor elkaar te krijgen?

Minister **Jetten**:
Als dat in een week lukt, zou dat fantastisch zijn.

De heer **Klaver** (PRO):
Als ik op Brad Pitt zou lijken, zou dat ook fantastisch zijn.

(Hilariteit)

De heer **Klaver** (PRO):
De heer Bontenbal slaat de spijker op zijn kop: dat doe ik niet. Dat laat wel een beetje de naïviteit zien van de gedachte die de premier hier naar voren brengt. "Het zou heel mooi zijn als dat kunnen gebeuren." U bent geen toeschouwer, zeg ik via de voorzitter. "Het zou mooi zijn als dat zou kunnen." U bent de premier van dit kabinet. U bent ervoor verantwoordelijk om ervoor te zorgen dat die meerderheid voor die plannen er komt. En nu zegt u eigenlijk: als dat binnen een week zou kunnen, zou dat heel mooi zijn. Ik heb ook wel een paar dingen waarvan ik denk: het zou echt heel mooi zijn als dat zou gebeuren. Ajax kampioen zou ook heel mooi zijn.

Minister **Jetten**:
Daar zijn we het al niet over eens.

De heer **Klaver** (PRO):
Kijk, hier gaat het echte gevecht over ontstaan in de Kamer.

Op een serieuze toon: wat gaat u eraan doen om dat voor elkaar te krijgen? Want ik heb hier wel een punt. Als dit niet bij de Financiële Beschouwingen gebeurt, dan wordt daarna de chaos weer nog groter. Dus wat gaat u eraan doen? Is het de ambitie van dit kabinet om dat komende week te regelen?

Minister **Jetten**:
De heer Klaver loopt hier nog langer rond dan ik. Hij weet ook dat het ook in voorgaande jaren vaak gelukt is om rondom de AFB en rondom het Belastingplan met elkaar zaken te doen, tot amendementen te komen, tot nota's van wijziging vanuit het kabinet te komen, om zo'n Miljoenennota fors te verbouwen. Dat kan ook dit jaar. Wij zullen de agenda's leegvegen om die gesprekken te voeren. Ik hoop dat u dan bereid bent om langs te komen, om te kijken waar we met elkaar kunnen landen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Klaver** (PRO):
Alsjeblieft, laten we dit nou niet doen. "Ik hoop dat u bereid bent om langs te komen." Bent u in uw eigen spin gaan geloven? De hele oppositie heeft al gezegd: we komen prima praten. Dat is helemaal niet het punt. Ik schets u wat de tijdlijnen zijn. Dat ik het nu schets, zou niet moeten hoeven. Dat zou u zelf moeten weten als premier. U zegt nu: rondom de Algemene Beschouwingen zouden we kunnen gaan landen. Daarmee zegt u: we hebben een week om met — wat is het? — zeven partijen om tafel te gaan, wat dan zou moeten uitdistilleren tot een totaalakkoord over al die plannen, volgende week. Deze premier heeft geen plan. Hij heeft de hoop dat het goed gaat, maar dit is geen plan. We mogen van de premier van Nederland echt meer verwachten om ervoor te zorgen dat we dit land vooruithelpen. Ik stel dus nogmaals mijn vraag. Is het de bedoeling dat er komende week een akkoord komt, zodat we bij de AFB weten hoe we ervoor staan, welke kant we met Nederland op gaan en met welke partijen u aan die meerderheid gaat werken?

Minister **Jetten**:
Drie interrupties geleden vroeg de heer Klaver of we rondom de stemmingen over het Belastingplan dat akkoord met elkaar konden sluiten. Nu komt hij zelf met de vraag of het ook bij de Algemene Financiële Beschouwingen kan. Het kan allebei. De vraag is vooral hoe je met elkaar over de begrotingen heen een aantal afspraken kunt maken die onder andere helpen voor de vraag hoe je omgaat met de sociale zekerheid en de investeringen in het ondernemersklimaat. Bij het Belastingplan en bij de AFB zal de discussie zich voor een groot deel toespitsen op hoe we de koopkrachtverbeteringen met elkaar kunnen doorvoeren. Dat zijn allemaal stappen richting brede afspraken om hopelijk tot een breed akkoord te komen, zodat we voor de totale Miljoenennota in de Tweede en de Eerste Kamer een meerderheid voor onze voorstellen kunnen vinden.

De heer **Klaver** (PRO):
Ik weet dat er maar drie interrupties zijn, voorzitter, maar ik wil dan eigenlijk een nieuwe interruptieronde beginnen.

De **voorzitter**:
Zullen we er dan één doen?

De heer **Klaver** (PRO):
Oké, vooruit. Dit punt is wel belangrijk. De premier heeft het over de deadline van het Belastingplan en nu in één keer over de deadline van de Algemene Financiële Beschouwingen. Het zijn niet míjn deadlines; dit is hoe het begrotingsproces werkt. Ik wijs erop dat we bij het Belastingplan moeten stemmen. Maar nu zegt u "we gaan tot akkoorden komen" en "we gaan iedereen bij elkaar brengen". Dat wordt één kumbaya, één groot succesverhaal. Ik schets u dat u daar eigenlijk een week voor heeft, want rondom de Algemene Financiële Beschouwingen moet dat gaan landen. Is dat ook de planning die het kabinet heeft? Ik vraag wat ú wil.

Minister **Jetten**:
De komende twee weken — want we hebben ongeveer twee weken voordat de AFB plaatsvinden — kunnen wij daar veel gesprekken met elkaar over voeren. Als het nodig is, is er ook nog meer tijd na de AFB. Er zijn vandaag ook vragen gesteld over hoe je omgaat met de 1,5 miljard voor de koopkracht en hoe je werk meer laat lonen. In de AFB kunnen we zoals u weet, want u bent lang financieel woordvoerder geweest, allerlei verschillende oplossingen

met elkaar uitdiepen die dan ook weer de basis kunnen vormen richting het totale akkoord dat je, ook later nog, met elkaar kunt sluiten. Ik heb net al in het interruptiedebat met mevrouw Bikker gewisseld dat het mooi zou zijn als dat in deze herfst met elkaar lukt, want dan kunnen we ook vooruit met de concrete plannen.

De **voorzitter**:
Dank u wel.

Minister **Jetten**:
Een van de concrete plannen …

De **voorzitter**:
Voordat u verdergaat met uw beantwoording, wil ik eigenlijk heel kort schorsen voor een sanitaire stop. De vergadering is een enkele minuut geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Ik verzoek u uw plaatsen in te nemen. Ik verzoek de bewindspersonen weer plaats te nemen in vak K. Ik weet dat het aan de andere kant van de zaal misschien gezelliger is, maar dat is voor het einde van de vergadering. Het woord is aan de minister-president. Ik zou zowel hem als de deelnemende leden er nogmaals op willen wijzen dat we met elkaar spreken via de voorzitter. Het woord is aan de minister-president.

Minister **Jetten**:
Voorzitter. Veel partijen vroegen gisteren terecht aandacht voor het belang om onze economie te versterken, zodat we als Nederland en als Europa autonomer zijn ten opzichte van andere regimes en grote machtsblokken, maar ook omdat economische groei een topprioriteit moet zijn, zeker gezien de vraag hoe we over tien jaar nog ons geld verdienen in dit land, om die ambities op het gebied van defensie, onderwijs, zorg en sociale zekerheid te kunnen betalen. De rapporten van Letta, Draghi en Wennink vormen de basis voor ons economisch beleid. Daarbij is de opdracht heel duidelijk: niet kiezen is verliezen, want het oude model van alles een beetje werkt niet meer. We moeten focussen, omdat we in Nederland schaarste hebben in ruimte, in energie en in talent. We moeten ook inzetten op sectoren waar we de komende jaren echt onze boterham mee kunnen verdienen.

Dat doen we …

De heer **Wilders** (PVV):
Eén zinnetje. Zei u nou net "niet kiezen is verliezen"?

Minister **Jetten**:
Zeker. Daarom kiezen we ook voor vier domeinen, namelijk digitalisering en AI, veiligheid en weerbaarheid, life sciences en biotechnologie, en energie- en klimaattechnologie. Dat doen we via twee sporen. We doen dat door het ondernemers- en vestigingsklimaat te verbeteren met een nieuwe talentstrategie, een aanpak om de regeldruk te verminderen, het oplossen van de netcongestie, een programma met meer ruimte voor de economie en een productiviteitsagenda. Ten tweede doen we dat via de Taskforce Toekomstige Welvaart en Vestigingsklimaat, waarin we casusgericht problemen oplossen waar sectoren en bedrijven tegenaan lopen, zoals we voor de zomer hebben laten zien met de medtechsector. Met de oprichting van een nationale investeringsinstelling en het Nationaal Agentschap voor Disruptieve Innovatie kunnen we deze vier topsectoren de komende jaren ook echt een enorme boost geven.

Ik zei al: een van die vier focusgebieden is digitalisering en AI. Dat biedt Nederland enorme kansen. Denk aan de gerichte inzet van AI voor het beter opsporen van ziekten of voor het ontwikkelen van nieuwe materialen die de energietransitie kunnen versnellen. Nederland heeft daarvoor een heel sterke uitgangspositie, met een toonaangevende digitale infrastructuur, een brede talentbasis en een aantal toonaangevende bedrijven. Tegelijkertijd moeten we niet blind zijn voor de risico's die daarbij komen kijken, want de techniek is niet neutraal. Daarom moeten we als overheid, zowel nationaal als Europees, ook de vangrails en de spelregels voor AI bepalen. De heren Dassen en Brekelmans vroegen daar gisteren onder andere naar.

We nemen de signalen van koplopers uit die sector serieus over de noodzaak om hier veel meer oog te hebben voor de veiligheid en de beheersbaarheid van AI-systemen. Dat zijn belangrijke voorwaarden. Daarvoor trekken we als Nederland ook samen op met een aantal andere landen. We doen onder andere samen met Noorwegen en Finland concrete voorstellen over hoe dat de komende tijd vorm te geven is. Volgende week, tijdens de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, organiseert Nederland ook een top om tot dit soort afspraken te komen.

Daarnaast willen we de kansen benutten die dat sterke ecosysteem ons biedt door verder te investeren in de AI-infrastructuur, door in te zetten op private investeringen in AI-fabrieken en door Nederlandse en andere Europese bedrijven beter met elkaar te verbinden, zoals ASML en het Franse Mistral, die de handen ineengeslagen hebben om AI gericht in te zetten voor een sterkere semiconsector, waar heel veel Nederlandse bedrijven van kunnen profiteren.

De heer Dassen heeft onlangs zelf een initiatiefnota ingediend waarin hij een aantal van die gevolgen van AI schetst en beschrijft hoe we ons daar ook beter tegen kunnen wapenen. Ik denk dat daar een aantal heel belangrijke voorstellen in staan. Daar zullen we binnenkort als kabinet ook uitgebreider op ingaan, maar ik kan u alvast verzekeren dat Nederland, samen dus met Finland en Noorwegen, maar ook met Frankrijk, echt het voortouw neemt binnen de Europese Unie om zowel die kansen van AI te benutten als veel beter met de risico's om te gaan die het met zich meebrengt.

De heer **Dassen** (Volt):
Goed om te horen. Dit is een belangrijk onderwerp, waar nu inderdaad veel over te doen is en waarbij de ontwikkelingen ontzettend snel gaan. Eerst over die kansen, want ik ben het helemaal met de minister-president eens: we moeten ervoor zorgen dat we onze eigen Europese AI-industrie opbouwen. We hebben bedrijven als ASML en

Mistral; die doen daar al heel veel in en zijn ver in die ontwikkeling. Die hebben ook een belangrijke sleutelrol in dit hele proces. Tegelijkertijd zie ik, bijvoorbeeld als het gaat om rekenkracht, dat dit kabinet ervoor kiest om dat volledig aan de markt over te laten, in plaats van te zeggen: oké, wij doen mee met die Europese subsidie om ervoor te zorgen dat we dat geld hiernaartoe halen; wij garanderen dat er bepaalde rekenkracht beschikbaar komt voor bedrijven. Er is binnen Europa iets — dat weet ik — maar dat is heel klein als je het vergelijkt met de Amerikaanse AI-industrie. Hoe ziet de minister-president voor zich dat we er ook echt voor zorgen dat die Europese bedrijven kunnen groeien?

Minister **Jetten**:
Ik heb daarin het initiatief genomen, samen met Macron, om een aantal van die bedrijven bij elkaar te brengen. We organiseren ook later dit jaar gezamenlijk een top met de vijftien meest toonaangevende Europese bedrijven om dit met elkaar te verknopen. Er lopen gesprekken met een aantal private investeerders om onder andere in Nederland, maar ook in een paar buurlanden, de komende jaren die rekenkracht fors te versterken. We zijn ook bereid om daar zelf geld voor uit te trekken om ook mee te kunnen dingen naar die Europese middelen. Dat is met een saai woord IPCEI-AI; daar weet de heer Dassen alles van. Maar ook in de volgende rondes van het Nationaal Groeifonds, en ook heel erg specifiek bij dat op te richten Nationaal Agentschap voor Disruptieve Innovatie, wordt de versterking van de AI-infrastructuur en de AI-rekenkracht een topprioriteit.

De heer **Dassen** (Volt):
Dat is goed om te horen. Ik vond het jammer dat de subsidie vanuit de Europese Unie eigenlijk door Nederland misgelopen werd. Als daar nu een verandering in is, ben ik daar dus heel positief over. Dan over de risico's. De waarschuwingen vanuit de industrie zijn namelijk niet mals. De snelheid waarmee AI zich ontwikkelt is eigenlijk voor beleidsmakers niet bij te houden, deels omdat we de kennis niet hebben en deels omdat we gewoon niet zien wat er allemaal gebeurt. Nu heb je in Duitsland, in Engeland en in Frankrijk een instituut, een AI-veiligheidsinstituut, dat precies dát doet: het helpt bedrijven op een veilige manier met AI om te gaan. Het helpt beleidsmakers om risico's te signaleren zodat erop geanticipeerd kan worden, om er zo voor te zorgen dat je deze nieuwe technologie in goede banen kan leiden. Is de minister-president het met mij eens dat het verstandig zou zijn als we in Nederland ook een veiligheidsinstituut zouden oprichten, en dat in nauwe samenwerking met die andere landen?

Minister **Jetten**:
Ja, en inderdaad het liefst in nauwe samenwerking met andere landen, zodat we ook echt een Europese standaard kunnen introduceren naast de "vrijheid, blijheid" die we in de VS zien, en naast de controle vanuit het staatsapparaat in China. We zagen eerder deze week, of misschien vorige week, een oproep van een aantal van die grote AI-bazen in Amerika. Die zeiden: "Het gaat nu wel heel hard. We kunnen de risico's niet helemaal overzien. Moeten we het niet temperen?" Mijn oproep aan hen terug zou zijn: begin bij uzelf en maak onderling betere afspraken; rem uw eigen ontwikkelingen af. Maar omdat we er niet helemaal op vertrouwen dat deze superkapitalisten dat de komende tijd ook echt gaan doen, organiseren we dus volgende week op initiatief van Nederland tijdens de Algemene Vergadering van de VN ook een bijeenkomst met allerlei landen om daar afspraken te maken: hoe kunnen wij zelf de vangrails en die spelregels voor de AI-bedrijven maken om ze veel strakker in te kaderen? Dat doe je het liefst met wereldwijde spelregels voor de AI-ontwikkeling, maar als dat niet lukt willen we het binnen de Europese Unie doen, samen met de Europese partners zoals het VK en Noorwegen. Dat veiligheidsinstituut dat al in Duitsland is aangekondigd, kan daar een hele mooie basis voor zijn, maar dat zal onderdeel moeten zijn van een bredere aanpak.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Dassen** (Volt):
Ik zal later nog met een plan komen voor dat veiligheidsinstituut. Over het initiatief van Nederland om dit in de VN met een brede groep landen aan te kaarten: daar ben ik heel positief over. Dat is ook een van de punten die we in onze initiatiefnota hebben staan. Ik hoop ook dat de minister-president er daar met die landen voor zal gaan pleiten een AI-adempauze voor frontiermodellen voor elkaar te boksen. Dat zal heel lastig zijn, want het zit in de Verenigde Staten en in China. We hebben gezien dat Trump heeft aangegeven dat er totaal geen vangrails nodig zijn omdat zijn eigen IQ-capaciteit zo groot is dat er eigenlijk niks anders nodig is om AI in goede banen te leiden. Daar zou ík niet helemaal op vertrouwen. Ik wil de minister-president dus aanmoedigen om op die top daar dan ook voor te pleiten, om ervoor te zorgen dat vanuit Nederland en andere landen de druk op China en de VS echt vergroot wordt.

Minister **Jetten**:
Een klein lichtpuntje is wel dat er vanuit de Amerikaanse regering nu ook wel heel kritisch werd gereageerd op die oproep. Daar werd gezegd: we zullen nu echt een paar stappen moeten zetten om desastreuze gevolgen te voorkomen. Daar zitten we dus echt bovenop. Daarnaast werken Nederland en Frankrijk echt samen aan het opbouwen van de Europese infrastructuur, waaronder door samen met buurlanden te kijken naar vragen als: hoe kun je die Europese cloud ontwikkelen, hoe organiseer je die Europese rekenkracht, en hoe kun je naast de bedrijven die de heer Dassen noemt, ook een aantal van de Europese start-ups en scale-ups, door ze goed en gericht te steunen, echt een serieuze concurrent laten worden?

De heer **Wilders** (PVV):
Wat betreft dit punt is er interstatelijk natuurlijk geen reciprociteit. Daarmee bedoel ik het volgende. Je kan heel veel willen van China en van Rusland, maar die landen zijn heel ver. Die zullen het op militair of civiel niveau ook zo kunnen inzetten dat wij er last van hebben; waarschijnlijk doen ze dat al. Dan is het logisch dat je jezelf wil beperken met regelgeving. Ik denk dat dat een van de redenen is dat de Amerikanen dat nu niet doen. Ze weten namelijk dat de kans vrij klein is dat je China en Rusland meekrijgt als je ruzie hebt. Mijn vraag aan de minister-president is of hij dat dilemma ziet. Het gaat dus enerzijds om een wens tot reguleren en anderzijds om het punt dat wij, en zeker onze militaire capaciteiten, onze inlichtingendiensten en noem maar op, wel in staat moeten zijn om niet alleen onszelf te

verdedigen, maar misschien ook hetzelfde te doen de andere kant op. Hoe rijmt dat met elkaar? Dat is natuurlijk een gigantisch dilemma, maar wel een heel reëel dilemma. Er wordt weinig gesproken over de capaciteiten om hier in dit deel van de wereld slechte dingen mee te doen, maar die zijn ongekend. Het is misschien wel groter dan alle conventionele wapens bij elkaar als het gaat om wat men daarmee kan doen.

Minister **Jetten**:
De heer Wilders slaat echt de spijker op zijn kop. Dit is een potentiële, supergrote bedreiging, ook voor onze nationale veiligheid. Het feit dat de ontwikkelingen omtrent die AI-modellen nu zo hard gaan en dat ze elkaar zonder dat daar opdracht toe is gegeven aanvallen et cetera, is ook de reden dat een aantal van die statelijke actoren, waaronder de VS, nu denken: hm, misschien zou je toch mondiale afspraken moeten hebben. Ook voor de Amerikanen en de Chinezen is het namelijk niet te voorspellen welke bedreigingen ze voor zichzelf aan het organiseren zijn. Net als de heer Wilders ben ik er echter ook niet heel optimistisch over dat we snel tot dat soort afspraken komen. Daarom moeten we ervoor zorgen dat we in Europa, maar zeker ook in Nederland, onszelf daar zo goed mogelijk op voorbereiden, dat we ons daar zo goed mogelijk tegen wapenen, maar dat we ook in staat zijn om af en toe wat terug te doen.

Ik zou dit moment willen aangrijpen om een stevig pleidooi te houden voor de nieuwe Wet bescherming nationale veiligheid door de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Die diensten behoren tot de top van de wereld, ook op het gebied van digitale veiligheid, maar hebben ons gezegd: als u wilt dat wij als veiligheidsdiensten ook in de komende jaren Nederlanders en Nederland veilig houden tegen dit soort digitale dreiging, dan zal er een nieuwe wet nodig zijn met meer bevoegdheden en meer mogelijkheden.

De heer **Wilders** (PVV):
Dat snap ik. We zullen die wet nog behandelen, maar ik snap wat u en de minister van Defensie, die naast u zit, daarover zeggen. Eén ding weten we wel, namelijk dat de Chinezen en de Russen niet te vertrouwen zijn als het hierover gaat, en vaak ook niet als het over andere dingen gaat. Al maak je 1.000 afspraken, ze zullen zich er niet aan houden. Dat betekent dat je je niet alleen daartegen moet beschermen — daar is die wet voor — maar dat je ook in staat moet zijn … Nogmaals, als een land met een tank of een ander conventioneel wapen op ons schiet, dan besteden we heel veel miljarden om hetzelfde materiaal te hebben en om terug te schieten; dat doen we niet graag en niet als eerste, maar als het moet, doen we het. Hoe zit dat hiermee?

Minister **Jetten**:
We doen alles wat nodig is om dit land te beschermen. Dat gaat om aanvallen op de Nederlandse overheid, aanvallen op Nederlandse burgers en het proberen te jatten van Nederlandse kennis en expertise. Daar zitten we echt dagelijks bovenop. Het is niet voor niets dat juist vanuit het buitenland de afgelopen maanden werd gezegd: de Nederlandse AIVD en MIVD zijn echt de top van de wereld, ook op het gebied van digitale veiligheid. U kunt er dus echt op vertrouwen dat we de allerbeste mensen aantrekken om bij de veiligheidsdiensten te werken en dat we de veiligheidsdiensten in staat stellen om te doen wat nodig is tegen die dreigingen, die onder andere uit Rusland en China komen — die zijn al genoemd — maar zeker ook uit Iran en Noord-Korea, en om elke dag beter te worden in het beschermen van de Nederlandse belangen.

De heer **Wilders** (PVV):
Voorzitter, ten slotte. Nogmaals, ik deel uw positivisme over het kunnen van onze inlichtingendiensten. Mijn punt ging juist niet zozeer over het beschermen, want ik begrijp wel dat dat kan en dat ze dat moeten; daar gelden die wetten voor. Het punt dat ik wil maken, is juist dat je die digitale tank op een gegeven moment zelf niet meer kan bouwen als je het te veel reguleert. Je moet dus in staat zijn om, ondanks alle reguleringen, alle wetten en alle pleidooien van Volt en noem maar op, zelf ook een digitale tank te hebben om terug te schieten als dat nodig is. Mijn vraag aan u is: kunt u ervoor zorgen dat, al dan niet met regulering, onze diensten en onze Defensie wel in staat zijn om terug te schieten als dat nodig is? Nogmaals, anders verliezen we dit.

Minister **Jetten**:
Ja, zeker. Het beschermen van onze nationale belangen betekent niet alleen dat je hier zit te wachten totdat jou iets wordt aangedaan, maar ook dat je proactief en assertief kan handelen om zaken te voorkomen.

Voorzitter. Een belangrijk onderdeel van het economisch vestigingsklimaat … Ik kan even wachten, want ik zie de heer Struijs staan.

De heer **Struijs** (50PLUS):
Ik ben het helemaal eens met de heer Wilders en ik ben blij dat de minister-president zo reageert. Ik wil wel even iets vragen over de kansen. Ik heb gisteren in mijn bijdrage al iets aangegeven over het ondersteunen van uitvoeringsorganisaties. Ik heb uiteraard het voorbeeld van de politie gegeven. Over vier jaar schrijven ze, als ze een goede AI-tool hebben die goed wordt onderbouwd, geen processenverbaal meer maar kijken ze alleen nog maar hoe ze gegenereerd zijn. Dan gaat de slagkracht van de politie omhoog. Voor de uitvoeringsorganisaties, zoals het UWV en de Belastingdienst, zien we ontzettend veel kansen. Is de minister bereid om daarin ook een versnelling aan te brengen, binnen de marges van veiligheid?

Minister **Jetten**:
Ja, absoluut. Ik ben dit zeer eens met de heer Struijs. De toepassing van verdere digitalisering en AI bij de overheid, bij uitvoeringsdiensten en bij de politie, zoals de heer Struijs noemt, kan enorm helpen om het werk te verlichten voor de mensen die daar werken. Dan is een agent minder tijd kwijt aan het invullen van een hoop papierwerk. Die kan die tijd besteden aan surveilleren op straat of het bijstaan van mensen die hulp nodig hebben. Dat geldt ook voor de zorg of ambtenaren bij de Rijksoverheid. Dat is onderdeel van de slagvaardige overheid. Dat is een van de vier sporen die wij uitwerken. We komen binnenkort met uitgebreidere voorstellen.

De heer **Brekelmans** (VVD):

Over dat laatste zou ik de minister-president willen vragen of hij wat concreter kan worden. Er ligt een enorme opgave om de overheid kleiner te maken, ook om te besparen op het aantal medewerkers. Ik denk dat het vooral belangrijk is dat het nu heel snel concreet wordt en dat daarbij bekeken wordt in welke mate er van AI gebruikgemaakt kan worden. Het is nu allemaal namelijk nog heel ad hoc. De ene organisatie doet het een en de andere organisatie doet het ander. Ambtenaren gebruiken het zelfs stiekem, omdat er geen officiële richtlijnen voor zijn. Kan de minister-president toezeggen dat daar echt tempo mee wordt gemaakt, dus dat er bijvoorbeeld, zoals ik gisteren zei, per ministerie een besparingsplan wordt gemaakt en dat het kabinet daar dit jaar over communiceert?

Minister **Jetten**:
Ja. Dan pak ik meteen even de vraag van de heer Brekelmans van gisteren erbij. Dan geef ik hem volledig antwoord. Wij hebben een grote ambitie om tot een slagvaardige overheid te komen. Daar zitten een paar elementen aan. Ten eerste is dat een kleinere overheid. Dat betekent dat we op basis van de financiële taakstellingen die in de Miljoenennota zitten, echt gericht zullen moeten kiezen waar de overheid letterlijk kleiner wordt qua fte's, externe inhuur en financieel budget. Wij zijn daar nu samen met de ministeries verschillende varianten voor aan het uitwerken. We hebben daarnaast ook een externe commissie, de Commissie Toekomst Rijksdienst, die eind dit jaar met een hele kritische analyse komt over waar je zou kunnen snijden met betrekking tot de omvang van die overheid.

Daarnaast gaat het om de vraag hoe je ervoor zorgt dat de overheid beter functioneert. Denk aan vereenvoudiging van beleid en regelgeving, veel meer toewerken naar uitstekende digitale dienstverlening, de toepassing van AI binnen de overheidsdiensten, vernieuwing en productiviteitsverhoging binnen de beleidsdepartementen en het doorbreken van de Haagse muren. U krijgt in oktober de eerstvolgende voortgangsbrief van de staatssecretaris Slagvaardige Overheid. Aan het eind van het jaar en begin volgend jaar krijgt u ook de concrete plannen van aanpak ten aanzien van de vraag hoe deze zaken moeten worden bereikt. Ik ben het zeer eens met wat de heer Brekelmans zei: nu moeten we vaak met de rem erop of met allerlei kunst-en-vliegwerk bekijken hoe je een klein beetje AI zou kunnen toepassen om de overheid beter te laten functioneren, terwijl er ministerie voor ministerie en uitvoeringsorganisatie voor uitvoeringsorganisatie, gewoon een heel gedetailleerd plan van aanpak moet komen om zoiets ook helemaal door te kunnen voeren. Een aantal Nederlandse bedrijven dat daar zelf koploper in is, heeft onlangs aangeboden om hun beste mensen uit te lenen aan de overheid om die uitrol van de digitalisering verder te versnellen.

De heer **Brekelmans** (VVD):
Mooi dat de premier en het kabinet hier werk van maken. Als ik dit zo hoor, maak ik me wel zorgen over het volgende. U geeft aan dat er in het najaar of in het voorjaar een externe commissie met een groot rapport komt. Eer dat dat vervolgens doorvertaald is naar wat er per ministerie gaat gebeuren … Er zijn natuurlijk ook nog ministeries, zoals JenV en andere, waar enorm veel uitvoeringsorganisaties onder hangen. Ik ben zo bang dat we dan heel veel onderzoek gaan doen en heel veel rapporten gaan maken, maar dat er in de tussentijd een jaar lang niks gebeurt. Die tijd hebben we wat mij betreft niet.

Is het in de tussentijd bijvoorbeeld mogelijk dat er al gerichte vacaturestops worden ingevoerd voor organisaties waarvan we weten dat die moeten inkrimpen, zodat die in de tussentijd niet verder uitdijen? Volgens mij kan het gebruik van AI op heel veel plekken ook al veel eerder ingevoerd worden; de heer Struijs noemde het net al. We hoeven niet te wachten op een externe commissie.

Minister **Jetten**:
Nee, dat klopt.

De heer **Brekelmans** (VVD):
Vandaar ook mijn haast. Wat kan er in de tussentijd al gebeuren? Welke stappen kunnen er al eerder gezet worden?

Minister **Jetten**:
We hoeven daar zeker niet op te wachten. Er worden as we speak al concrete pilots en proeven opgestart, met als doel om daar zo snel mogelijk veel van te leren en om dit als een soort olievlek over de hele rijksdienst te verspreiden. We hebben ook al vrij snel gezegd dat we zaken als IT-ontwikkeling veel meer in eigen hand willen houden. We willen niet honderden miljoenen kwijt zijn aan externe partijen die niet altijd het allerbeste werk opleveren, maar we willen de slimme koppen die we bij de overheid in dienst hebben, uitdagen om met betere IT-producten te komen. Dat lukt onder andere al rond de kinderopvang, dankzij een heel klein clubje mensen dat daar dedicated mee aan de slag is gegaan.

We hebben nu ook al aan alle bazen van de ministeries gevraagd om met voorstellen te komen om binnen hun departement of uitvoeringsorganisatie invulling te geven aan de taakstelling die er ligt. Die externe commissie is eigenlijk als een kritische blik van buitenaf daarbij aan het meekijken. Dat wordt dus niet een zwaarlijvig rapport met ingewikkelde, vage conclusies; het wordt juist een rapport met daarin hele concrete acties als het gaat om hoe het meteen beter kan. Ten aanzien van alles wat we nu al kunnen besparen en verbeteren binnen de overheidsdienst, zeg ik: liever vandaag dan morgen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Brekelmans** (VVD):
Dan noteer ik dat bij dezen. Omdat het om zo veel verschillende organisaties met zo veel mensen gaat, is het volgens mij ook heel goed dat er dit jaar nog voorstellen naar de Kamer komen met daarin hele concrete besparingen, want hier moet echt politieke druk op komen. Die worden dan ook bekeken door externen, waardoor er een samenhang in zit. Dat lijkt me heel erg goed. Wat mij betreft is dit ook een aansporing om daar echt volle bak mee aan de slag te gaan.

Minister **Jetten**:

We zullen daarbij ook echt nog een paar goede keuzes moeten maken. Denk bijvoorbeeld aan het herstel van de toeslagenaffaire en het opbouwen van het nieuwe fiscale systeem. Daarvoor heb je aan de voorkant soms juist extra investeringen en extra mensen nodig, zodat je eerst een hele hoop dingen op kunt ruimen voordat je nieuwe dingen uitbouwt. Zoals ik net zei: in het eerste kwartaal ligt het totale pakket er. Dat is ook nodig als je de taakstellingen die in de Miljoenennota staan, echt wilt kunnen realiseren de komende jaren. We zullen er daarnaast voor zorgen dat u in de loop van dit jaar ook al een aantal hele heldere doorkijkjes krijgt van wat er nu al gebeurt.

De **voorzitter**:
U vervolgt.

Minister **Jetten**:
Een van de belangrijkste vragen die er leeft over onze economie, is waar onze energie vandaan komt. Wij werken hard aan het afbouwen van afhankelijkheden vanuit het buitenland, met name van regimes die onvoorspelbaar zijn of die veel te veel geld verdienen aan onze energievoorziening. Daarom maken we tempo met wind op zee en met de verdere ontwikkeling van kerncentrales. De heer Brekelmans vroeg heel specifiek of we aan het eind van het jaar ook echt de knoop kunnen doorhakken over de locatie voor twee nieuwe kerncentrales. Het antwoord is dat dat besluit inderdaad aan het eind van het jaar zal vallen, zodat we dan ook verder kunnen met de ontwikkeling daarvan.

De heer Bontenbal waarschuwde terecht dat in relatie tot de hoogte van de elektriciteitskosten ook een belangrijke vraag is hoe dat investeringsklimaat eruitziet en of bedrijven ook daadwerkelijk kiezen voor Nederland als het gaat om grote investeringen. We kijken ook met de netbeheerders hoe we het elektriciteitsnet dat we hebben veel beter kunnen benutten, hoe we met die flexibele contracten veel meer ruimte op het net kunnen creëren, zodat niet alleen maar uitbreiding van het net noodzakelijk is, wat natuurlijk een grote aanjager is van de stijging van die netkosten. Daarnaast hebben we een envelop gereserveerd met geld om de indirecte kostencompensatie de komende jaren in te zetten. Van 2028 tot 2035 zijn daar middelen voor gereserveerd. De heer Bontenbal had eerder gevraagd of dat ook al in 2027 kan worden ingezet. Daar hebben we naar gekeken. Dat lukt helaas niet, maar samen met de hardst getroffen sectoren maken we een goed voorstel om die middelen in te zetten om juist ook tegemoet te komen aan de waarschuwing die het CDA al een paar keer heeft geuit: zorg nou dat de Nederlandse industrie ook echt kan concurreren met die in de buurlanden. Daarvoor is gewoon de prijs per kilowattuur een hele belangrijke driver.

De **voorzitter**:
Meneer Bontenbal, graag via de voorzitter.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Dank, vóórzitter. Ja, hier heb ik steeds om gevraagd. In een vorig debat is hier ook een toezegging op gedaan, namelijk dat die envelop voor die lagere elektriciteitskosten naar voren zou worden getrokken. Dat is niet gebeurd. Het is niet omdat ik de industrie een warm hart toedraag — dat doe ik wél — maar het gaat hier ook gewoon over, inderdaad, geopolitieke afhankelijkheden. Voordat mensen thuis denken dat dit weer om grote vervuilende bedrijven gaat: het kunnen ook bedrijven zijn die volledig op elektriciteit draaien, zoals een Nyrstar, de zinksmelter. Volgens mij is dat een bedrijf dat je hier wil houden, want met groene stroom kan dat zelfs volledig duurzaam zijn. Het kan zelfs meebewegen op het elektriciteitsnet. Zo'n bedrijf komt gewoon in zwaar weer als we niks doen. Nou kunnen we zeggen: het lukt niet. In 2027 komt zo'n bedrijf gewoon tekort. Als ik de plaatjes zie van de kosten die zij maken en als ik die vergelijk met hun productielocaties in België, Frankrijk en Duitsland, zie ik dat ze daar gewoon een flink probleem hebben. Als wij dus echt serieus vinden dat we onze industrie hier moeten houden, vooral de bedrijven die ook toekomst hebben, dan heb ik een hardere toezegging nodig dan deze. Dan wil ik gewoon dat dat bedrijf, en ook al die andere bedrijven die een toekomst hebben in Nederland, geholpen gaan worden.

Minister **Jetten**:
Het zijn deels bedrijven die al volledig op elektriciteit draaien die het soms moeilijk hebben om te concurreren met het buitenland. Het zijn vaak ook bedrijven die de overstap van fossiel naar elektrisch willen maken, om daarmee ook een bijdrage te leveren aan onze klimaatdoelen en het behoud van duurzame werkgelegenheid in Nederland. Die bedrijven geven vooral ook bij ons aan dat ze behoefte hebben aan voorspelbaarheid over hoe die elektriciteitsprijs zich de komende jaren ontwikkelt. Daarom is het belangrijk om in de loop van het voorjaar duidelijk te maken hoe we het bedrag van de envelop die in het coalitieakkoord is gereserveerd voor 2028 tot 2035, gedurende die jaren gaan inzetten. Wij hebben inderdaad weer toegezegd — daar hebben we echt alles voor geprobeerd — om dat ook al in 2027 te laten ingaan. Dat lukt niet, maar met het bedrijfsleven hebben we wel de afspraak om het komend voorjaar duidelijk te maken hoe dat dan in die zeven jaar daarna zo goed mogelijk wordt ingezet, juist ook om de bedrijven te helpen die de heer Bontenbal net als voorbeeld noemde.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Waarom lukt het niet in 2027? In één jaar kan een bedrijf namelijk wel op zijn gat komen te liggen. Als zo'n bedrijf de stekker eruit trekt, kan het in 2027 gebeuren. Dan krijgen we zo'n bedrijf ook nooit meer terug in Nederland. Ik wil dus wel degelijk dat er ook iets voor 2027 gebeurt. Ik kan me voorstellen dat het te maken heeft met uitgaven, lasten en inkomsten, dat het allemaal niet netjes gescheiden kan worden en dat het aan de uitgavenkant staat in plaats van … Het maakt me allemaal niet uit. Zo'n bedrijf wil uiteindelijk gewoon kunnen overleven. Als we dit soort bedrijven kwijtraken, hebben we iets heel doms gedaan. Dit is namelijk juist ook het type bedrijven dat we volgens mij wíllen behouden in Nederland.

Minister **Jetten**:
Soms, en dat weet de heer Bontenbal ook, zijn bedrijven niet per se geholpen met een generieke maatregel of de inzet van deze envelop, maar is er ook echt meer maatwerk nodig. Daar wordt ook vanuit EZ en KGG vaak aan gewerkt, door met specifieke bedrijven te kijken wat nu het probleem is waar dat bedrijf tegen aanloopt en of we daar dan ook nog een maatwerkoplossing voor kunnen vinden. Die gesprekken zullen ook worden gevoerd als bedrijven bij

ons aan de bel trekken. Voorafgaand aan de begrotingsbehandeling van KGG wordt u geïnformeerd over de verschillende opties die in kaart zijn gebracht om die envelop voor 2027 dan wel vanaf 2028 in te zetten, zodat u daar ook nog specifiek het debat met de minister over kan voeren.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Oké, dus voor de begroting van KGG ligt er ook wel een lijstje met oplossingen waar we het dan over kunnen hebben?

Minister **Jetten**:
Ja.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Het maakt me niet eens zo veel uit wat het precies is, maar bedrijven die anders kopje onder gaan en die we in de toekomst nodig hebben, wil ik helpen. Dat doe ik niet omdat ik die industrie overeind wil houden — dat wil ik ook — maar gewoon omdat dit ook bedrijven zijn die toekomst hebben in Nederland.

Minister **Jetten**:
Helemaal mee eens, dus dat debat kan bij de begroting van KGG worden gevoerd.

De heer **Vermeer** (BBB):
Ik snap dat voorbehoud van "niet omdat ik die industrieën overeind wil houden" niet helemaal. Uiteraard willen wij het verdienvermogen van Nederland overeind houden, dus hebben wij die industrieën keihard nodig. De meeste bedrijven die over willen schakelen van gas of andere bronnen naar elektriciteit, kunnen dat op dit moment niet eens doen. Voor de bedrijven die al wel overgeschakeld zijn, blijven de netkosten ook stijgen, dus ik zou toch de premier het volgende willen vragen. Hij zegt nu dat hij daar bij de Voorjaarsnota naar wil kijken of in het voorjaar gesprekken over wil voeren, maar dat betekent gewoon dat 2027 verloren is voor die bedrijven. Die hebben juist als eerste geschakeld en merken daar nu de grootste problemen van.

Minister **Jetten**:
Ja, maar we laten deze bedrijven nu ook perspectief zien, omdat we van 2028 tot 2035 geld hebben gereserveerd om tegemoet te komen aan die gestegen elektriciteitskosten, juist ook omdat we die voorlopers niet willen straffen maar juist willen belonen voor de stappen die ze al hebben gezet. De hele aanpak rondom netcongestie is er ook op gericht om al die andere bedrijven, die daar ook hele goede plannen voor hebben, dat ook mee te laten maken. We komen binnenkort ook met een aparte stikstofaanpak voor het havengebied van Rotterdam, omdat niet alleen vanwege de uitdagingen rondom netaansluitingen, maar ook vanwege stikstofvergunningen een aantal van de grote miljardeninvesteringen in de Rotterdamse haven nu stilliggen. Ook daar geldt dus dat een gerichte aanpak, gericht op een cluster van bedrijven, echt kan helpen om hen de komende tijd die stap te laten zetten.

De heer **Vermeer** (BBB):
Maar dit is toch een zeer slecht signaal, ook naar investeerders in Nederland? Bij Oekraïne kunnen wij gewoon kasschuiven toepassen en wordt geld uit latere jaren gewoon naar voren getrokken. Hier staat het geld al op de begroting, dus dan kan er toch gewoon met een kasschuif wat afgeroomd worden voor de toekomstige jaren en in '27 geplaatst worden? Als dat voor Oekraïne kan, moet dat zeker voor onze eigen industrie en onze ondernemers kunnen.

Minister **Jetten**:
Daarbij is ook de vraag — daarom zijn die verschillende scenario's ook relevant — welke sectoren de afgelopen tijd nu het hardst zijn geraakt door gestegen energieprijzen in Nederland en in hoeverre dat ertoe leidt dat die sectoren of die bedrijven niet of minder goed kunnen concurreren met branchegenoten uit Noordwest-Europa. Wij willen het geld dat we daarvoor hebben uitgetrokken in het coalitieakkoord zo goed mogelijk inzetten, zodat we echt die bedrijven en sectoren helpen die dat ook echt nodig hebben.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Vermeer** (BBB):
Dat hoeft toch helemaal niet zo ingewikkeld gemaakt te worden? We hebben namelijk al eerder een TEK-regeling gehad. Die was er veel te laat en uiteindelijk waren de uitvoeringskosten hoger dan wat er uitgekeerd is. Maar toen is er wel geïnventariseerd welke bedrijven dit zijn. Ik denk dat de minister van Economische Zaken die lijst gewoon uit haar la kan halen, als die nog in haar bureau zit, en met die bedrijven starten.

Minister **Jetten**:
Laat ik dan aan de heer Bontenbal en de heer Vermeer toezeggen dat als die brief komt, voor de begrotingsbehandeling, we daarin niet alleen de verschillende oplossingsrichtingen schetsen, maar ook even de analyse delen over waar nou het grootste probleem of de grootste uitdaging zit.

Voorzitter. Onderdeel van die sterke economie is ook dat we de woningbouw versnellen. Het goede nieuws is dat we aankomend jaar waarschijnlijk een bouwrecord gaan breken ten opzichte van de voorgaande jaren. Volgende week presenteert de minister van Volkshuisvesting het Actieplan Versnelling Woningbouw met maar liefst 50 maatregelen om ervoor te zorgen dat we de komende jaren veel meer woningzoekenden aan een passende woning kunnen helpen. Die afspraken zijn gemaakt met woningcorporaties, met medeoverheden, met vastgoedontwikkelaars en vele anderen die zeggen: laten we er samen de schouders onder zetten om dit voor elkaar te boksen.

Daar werd een aantal hele specifieke vragen over gesteld, waaronder de vraag hoe die vergunningverlening kan worden versterkt. Ook hier komt die slimme digitalisering om de hoek kijken, om uiteindelijk het ontwerp- en vergun-

ningstraject te halveren per 2030, maar ook om te kijken hoe we een hele hoop vergunningen en regels kunnen schrappen of versimpelen, zodat we bestaande gebouwen ook veel beter kunnen benutten, bijvoorbeeld met het makkelijker splitsen en optoppen van die panden. Dat is dus onderdeel van de 50 punten die maandag worden gepresenteerd en die voor een deel ook voortbouwen op het werk van de vorige minister van Volkshuisvesting.

De **voorzitter**:
In de vorm van mevrouw Keijzer, die ik het woord geef.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik zou tegen de minister-president willen zeggen: graag gedaan. Ik ben nog even op zoek naar die 50 voorstellen. Zou hij gewoon een tipje van de sluier op kunnen lichten van wat daar voor nieuws in zit? Ik ben zo bang dat het direct of een metafoor blijkt te zijn, of gewoon opgewarmde prak. Dat is jammer, want de woningnood, het woningtekort, is een van de grootste problemen in Nederland. Mensen snakken naar vooruitgang.

Minister **Jetten**:
Daar zitten een hele hoop concrete dingen in. Ik denk dat u in de Miljoenennota al heeft gezien dat we onder andere voor woningcorporaties echt enorm veel financiële slagkracht meer realiseren door rondom de ATAD een oplossing voor woningcorporaties te vinden. Daar heeft onder anderen mevrouw Bikker de afgelopen zomer om gevraagd. Dat is nodig omdat woningcorporaties door gestegen kosten anders niet door kunnen in het tempo van verduurzamen en bouwen. De minister van Volkshuisvesting heeft met de minister van Langdurige Zorg en medeoverheden ook afspraken gemaakt over het meer bouwen voor specifieke doelgroepen, waaronder meer ouderenwoningen, seniorenwoningen en allerlei woonvormen die ook vanuit de samenleving opkomen — zelf vind ik "het knarrenhofje" een prachtig woord — en die veel vaker van de grond komen. Zo kunnen mensen samen zo'n mooie woongroep realiseren. We bouwen voort op het werk van mevrouw Keijzer toen zij nog minister van Volkshuisvesting was. Ik noem het programma om flink te schrappen in allerlei vergunningen en regelgeving. We zorgen ervoor dat veel meer projectontwikkelaars in de markt willen stappen en willen helpen om nieuwe studentenkamers en studio's te realiseren. Het is dus echt een veelomvattend plan. Het is deels fiscaal, deels financieel. Deels betreft het schrappen in regels en deels betere afspraken maken met medeoverheden, woningcorporaties en projectontwikkelaars.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dit klinkt toch eigenlijk een beetje als staand beleid, met uitzondering van de ouderenwoningen. Volgens mij heeft dit kabinet het beleid voortgezet om 290.000 ouderenwoningen te bouwen, maar het geld dat daarvoor was, is wegbezuinigd. Er is wel 200 miljoen overgebleven, maar dat is voor vijf jaar. Als je dat per jaar krijgt, is het dus aanzienlijk minder. Het gaat echter vooral gebruikt worden voor gemeenschapsruimten. Dat is wel belangrijk, maar om die gemeenschapsruimten heen moeten wel woningen zitten. Als je het geld daarvoor wegbezuinigt, doe je een belofte, maar doe je niet het geld erbij dat nodig is om die ook te realiseren. Al die andere zaken helpen dan niet. Het is mooi, hoor, maar ik zou toch tegen de minister-president willen zeggen: ga toch nog eens even op zoek naar een paar euro's. Anders kom je uiteindelijk tot de conclusie dat de plannen mooi waren, maar de uitvoering niet is gelukt.

De **voorzitter**:
Kort en bondig, de premier.

Minister **Jetten**:
We trekken behoorlijk de portemonnee om de versnelling van de woningbouw voor elkaar te krijgen. Volgens mij is er zelfs tot 2035 gericht geld voor de speciale doelgroepen. We hebben de actieagenda niet zelf bedacht; we hebben voortgebouwd op werk dat er al lag. We hebben al die marktpartijen en medeoverheden uitgenodigd om met ons samen die actieagenda te maken. We hebben hun ook gevraagd: als wij vanuit de overheid dit leveren op het gebied van wet- en regelgeving en financiën, levert u dan op de aantallen woningen die de komende jaren nodig zijn? Daar hebben zij volmondig ja op gezegd.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Een van de belangrijkste thema's voor heel veel Nederlanders is: vinden mijn kinderen een huis? Of: vind ik als oudere een passende woning? Ik vind het dus ontzettend belangrijk dat hier meters op gemaakt worden. Ik ben blij om te zien dat het kabinet een handreiking doet. We hebben gezegd: zorg dat je investeert in betaalbare woningbouw. Dan maakt het uit hoe de woningbouwcorporaties ervoor staan. Ik zie een substantiële beweging. Dank daarvoor. Ik zou daaraan willen toevoegen dat als je een huis bouwt, je er niks aan hebt als je er niet naartoe kan rijden. Ik krijg nog te veel signalen uit het land, ook over grote woningbouwprojecten — neem bijvoorbeeld Enschede — dat dat niet goed loopt. Is de minister-president bereid om daar meters op te maken, zodat de infrastructuur niet vervolgens de vertragende factor wordt?

Minister **Jetten**:
We hebben in het kabinet allereerst geconstateerd dat we nog veel beter moeten kiezen op welke plekken we de komende jaren de grootschalige woningbouw gaan realiseren. De minister van Volkshuisvesting heeft met de collega's van IenW en KGG gekeken waar er voldoende ruimte is op weg en spoor, waar er voldoende ruimte is op het elektriciteitsnet, waar er voldoende drinkwater is, waar er fysieke ruimte is en waar we meteen kunnen beginnen met bouwen omdat bijvoorbeeld stikstof daar geen belemmering is. We hebben onlangs al vijf nieuwe grootschalige locaties aangewezen. Daar komen binnenkort vijf extra locaties bij. Daar is dus geen belemmering. De gemeentes en de provincies zeggen daar ook meteen aan de slag te kunnen. Door veel meer met prefab te gaan bouwen, kunnen we die woningen ook veel sneller realiseren.

Daarnaast is er inderdaad nog een grote infrastructuuropgave. U heeft ook gister weer in het nieuws gezien dat we wegen, bruggen en sluizen hebben die in de jaren zeventig gebouwd zijn en die gewoon toe zijn aan groot onderhoud en vernieuwing. Wij hebben in het coalitieakkoord ongeveer 10 miljard extra gereserveerd voor investeringen in onze infrastructuur. In deze begroting komt er 5,1 miljard bij voor het Mobiliteits- en het Deltafonds, waarvan 300 miljoen

structureel in de jaren erna specifiek gericht is op regionale infrastructuur en bereikbaarheid. De staatssecretarissen en de minister van IenW hebben echter ook gezegd: we gaan nu wel ook een keer met elkaar heel eerlijk constateren waar de onderhoudsopgave het grootste is. Dat zal de komende tijd leiden tot een herprioritering van de financiële middelen die we hebben. Die euro's kunnen we namelijk maar één keer uitgeven. We voeren daarover nu gesprekken met alle medeoverheden, zodat we op een hele korte termijn met uw Kamer kunnen delen hoe we die extra infrastructuurmiddelen zo goed mogelijk inzetten, voor een groot deel dus voor het wegwerken van het achterstallig onderhoud en waar dat kan en nuttig is ook voor het beter ontsluiten, niet alleen van woningbouwlocaties maar bijvoorbeeld ook van economische ontwikkelingen zoals we die in Eindhoven zien.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Regeren is vooruitzien. Als je een goede woningbouwlocatie hebt, moet je zorgen dat die vervolgens qua infrastructuur niet vastloopt. Eerder zag ik bij de Vinex dat we wel de wegen aanleggen maar dat het spoor en het station werden vergeten. Vervolgens stond het wegennetwerk vast en had niemand rekening gehouden met dat station. Dat kan dus slimmer. Daar wil ik de minister-president maar ook de betrokken ministeries toe uitnodigen. Ten tweede betekent "regeren is vooruitzien" ook bedenken wat die grote nieuwe projecten, die tien nieuwe steden — ik weet niet helemaal of dat er tien worden, maar oké — betekenen voor de infrastructuur van de toekomst. Ik weet heel goed dat de minister van IenW nu geld tekortkomt; daar heb ikzelf nu over gesproken. Met meneer Stoffer zijn er goede plannen in de maak. Dat gaat nooit genoeg zijn, maar ik vind het belangrijk dat we er ook over nadenken wat die nieuwe woningbouwprojecten, bijvoorbeeld IJstad, betekenen voor het ov van de toekomst. Kan de minister-president dat toezeggen? Ik weet dat hij het geld nu niet op de plank heeft, maar wie niet begint met plannen maken, zal nooit een toren bouwen.

Minister **Jetten**:
Bij nieuwe plannen moet je inderdaad altijd goed nadenken over wat je dan nodig hebt aan extra voorzieningen op het gebied van infrastructuur, elektriciteit, drinkwater et cetera, niet alleen voor de aanleg maar ook voor het beheer en het onderhoud. Laten we dat beheer en dat onderhoud voortaan nou meteen aan de voorkant goed meenemen. Dat zal ook duidelijk worden als de minister en de staatssecretaris u binnenkort informeren over hoe die herprioritering er voor de komende jaren uitziet. Dat is dankzij de inzet van volgens mij de heer Stoffer, die dit in het debat over de regeringsverklaring echt aanvoerde: doe nou ook wat extra's voor de IenW-begroting. Dat zit in deze Miljoenennota. Dat maakt het probleem voor de minister en de staatssecretaris in ieder geval al een stuk kleiner, maar dat betekent niet dat we niet alsnog een paar moeilijke keuzes zullen moeten maken. Dat geldt ook voor de hele specifieke vraag van de heer Vermeer over de A28. Ook dat zal duidelijk worden bij die herprioritering.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Als we snel meer woningen willen bouwen in Nederland — dat moeten we doen — moeten we als Nederlanders allemaal ook gewoon een klein beetje inschikken. Dat betekent ook dat we bezwaar- en beroepsprocedures moeten aanpakken. We hebben het over geld, maar ik wil ook op dat punt meer tempo zien. Geld helpt, maar is niet het enige. Ik denk dat heel veel ontwikkelaars gek worden van al die bezwaar- en beroepsprocedures. We hebben daarbij als woningbezitters allemaal heel veel rechten, maar als we echt zeggen dat de woningzoekende op één moet — die móét wat mij betreft op één — betekent dat: inschikken en het mes durven zetten in bezwaar- en beroepsprocedures. Die moeten simpeler en korter worden gemaakt, zodat er minder beroeps- en bezwaarmogelijkheden zijn en zodat die meer worden afgedaan met bedragen vooraf. Hoe gaan we daar veel meer tempo in krijgen?

Minister **Jetten**:
Het is precies de inzet van het kabinet om met name voor energie-infraprojecten en woningbouw naar één plek, één instantie, te gaan waar je één keer je bezwaar en beroep kwijt kan. Het is belangrijk dat die mogelijkheid er blijft, maar nu staat er gewoon heel veel vast en stil door het stapelen van bezwaar op bezwaar op bezwaar en ellenlange procedures om daar duidelijkheid over te krijgen. Degenen die de rekening betalen, zijn altijd de outsiders die onder andere daardoor er op de woningmarkt niet tussen komen. Alle afspraken die daarover in het coalitieakkoord zijn gemaakt, worden nu dus in een hoog tempo doorgevoerd. Dat leest u onder andere in de Crisiswet netcongestie, die de staatssecretaris vorige week door de ministerraad heeft geloodst.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Maar als het echt over woningbouw gaat ... Alles wat we doen op het punt van het elektriciteitsnet is hartstikke goed, maar volgens mij moet er ook voor de woningbouw zelf echt nog iets komen. Wanneer kunnen we een wetsvoorstel verwachten om gewoon even flink het mes in die bezwaar- en beroepsprocedures te zetten?

Minister **Jetten**:
We zijn daar volop mee bezig. Ik zal in de tweede termijn even terugkomen op de vraag op welke termijn dat komt, maar als de aanpak van de netcongestie werkt, werkt die natuurlijk ook prima voor woningbouw. We hoeven daarbij het wiel dus niet opnieuw uit te vinden. We moeten vooral zorgen dat we dat breder kunnen inzetten. De heer Brekelmans vroeg ook nog heel specifiek naar iets wat dan met name gaat werken bij wat simpelere vergunningaanvragen: als de overheid op een gegeven moment niet aan haar termijnen kan voldoen, kun je het dan niet omdraaien, zodat zo'n vergunning op een gegeven moment gewoon geldt als de overheid het gewoon niet redt? Dat is voor energie, infra en woningbouw niet mogelijk, omdat je daar altijd zal moeten wachten op de definitieve uitspraak over dat bezwaar of beroep, maar bij een hele hoop simpelere vergunningaanvragen kan dit een goed drukmiddel zijn om de overheid gewoon tijdig haar werk te laten doen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik hoor het graag in de tweede termijn.

De heer **Struijs** (50PLUS):
Ik zit nog een beetje na te nukken over de troonrede van gisteren, waar prima dingen in stonden over dat ouderen wederom niet werden genoemd. We zijn met 5 miljoen. Dat heb ik vannacht ook nog een keer gezegd. Heel vaak krijg ik de vraag: waar bestaat zo'n generatiepact dan uit? Dat gaat nou precies hierover. Ik ben heel blij dat er nu fors wordt ingezet op seniorenwoningen. Dat bevordert onder andere de doorstroom, met name voor jongeren. Daar begint onze gemeenschap te groeien. Maar één specifiek ding haal ik eruit. Ik sluit me aan bij mevrouw Keijzer: let op het geld. Want er moet echt fors geïnvesteerd worden. Ik ben het van harte eens met het CDA dat de regelgeving een bureaucratie veroorzaakt die echt niet meer van deze tijd is. Ik wil er nog een element aan toevoegen: kijk ook naar de klimaatomstandigheden. Wij zijn heel erg voor gemeenschapszin bouwen, voor jong en oud bij elkaar, voor langer thuis en voor zorg, maar zorg ook voor vergroening in de buurt en een hitteplan voor de kwetsbaren. Neem dat gelijk in het hele pakket mee, want meer dan de helft van de woningen is niet meer bestand tegen de hitte die wij de laatste tijd hebben ondervonden. Gaarne een reflectie.

Minister **Jetten**:
EZ gaat niet zozeer om stenen stapelen, maar om nieuwe gemeenschappen bouwen. Wat heb je daar aan sociale voorzieningen? Hoe organiseer je daar ontmoeting? Hoe ga je eenzaamheid tegen? Hoe benut je de kracht van mantelzorgers en anderen in de omgeving? Is het ook een prettige plek om te wonen als het gaat om het klimaat? Hittestress in de zomers heeft ook enorme consequenties voor de levensverwachting. Met name mensen die ziek zijn en ouderen hebben daar de afgelopen jaren steeds meer mee te maken gehad. Mevrouw Teunissen deed gisteren een prachtig voorstel om veel meer groen toe te voegen in de wijken, omdat elke boom die je plant al kan leiden tot minder hittestress op die heel warme dagen. Maar het gaat ook om de vraag hoe je bouwt. Hoe zorg je ervoor dat een woning meteen goed is geïsoleerd voor de wintermaanden, maar ook in de zomer koeler gehouden kan houden? Dus dat kan een heel mooi onderdeel zijn van een meer generatiepactachtige aanpak, ook op het gebied van woningbouw.

De heer **Paternotte** (D66):
De minister-president zei al: volgend jaar kunnen we een bouwrecord halen. Ik zag de prognose: 99.700 woningen. Dan denk ik: daar is echt werk aan de winkel. Het moet over de 100.000 heen. Dit is een opdracht voor het hele kabinet, wat mijn fractie betreft. Een van de dingen daarbij is natuurlijk die enorme lastenverlichting voor de woningbouwcorporaties, die denk ik ook echt noodzakelijk is om te zorgen dat zij hun bouwplannen voor de komende jaren kunnen doorzetten. Want dit gaat eigenlijk niet over volgend jaar, maar vooral over de jaren erna. Is een en ander erop gericht om te zorgen dat ook dan de bouwprognose omhooggaat? Want daar ligt nog een grotere opgave. Gaat het kabinet ook kijken hoe dit versneld kan worden? We hebben net over vijf woningbouwlocaties gehoord dat er versneld wordt, maar het moet natuurlijk ook gaan over die dingen die de woningbouwcorporaties nu van plan zijn. Er kunnen nu afspraken gemaakt worden over de inzet van het geld dat zij nu krijgen.

Minister **Jetten**:
Daar zijn we ook heel zakelijk in. Het kabinet doet graag zaken met woningbouwcorporaties en medeoverheden over nieuwe ontwikkellocaties, binnenstedelijk of op een van de tien nieuw aangewezen plekken. Maar daar willen we ook wel harde afspraken maken over wat we ervoor terugkrijgen. Hoeveel gaat u bouwen? Voor wie gaat u bouwen? Je hebt verschillende prijsklassen, voor verschillende doelgroepen. Die 50 punten uit het actieplan versnelling zijn er natuurlijk op gericht om niet alleen volgend jaar de bouwdoelen te halen, maar ook in de jaren erna.

De heer **Paternotte** (D66):
Goed dat daar een ambitie ligt. Gisteren ging het er in een deel van het debat over dat we als land, als natie, collectief meeleven met Vincent Karremans, die natuurlijk de fatbikes uitstekend aan het aanpakken is, maar nog steeds te weinig geld heeft voor een ander deel van zijn taak.

De **voorzitter**:
Ik denk dat u doelt op de minister van Infrastructuur en Waterstaat.

De heer **Paternotte** (D66):
De minister van Infrastructuur en Waterstaat, ook wel bekend onder de naam die ik net noemde. Het is gewoon een bekende Nederlander, maar inderdaad, u heeft helemaal gelijk. De heer Stoffer gaat het zo meteen nog hebben over zijn budget, denk ik, dus daar wacht ik zeker op. Maar het kabinet heeft er in ieder geval een flinke stap in gezet, ook in deze Miljoenennota. Is er ook een goede aansluiting tussen de intensivering, de woningbouwopgave en het belang dat de infrastructuur echt geen belemmering is, niet alleen op de tien bouwlocaties, maar ook op de andere die al eerder zijn ingezet, ook binnenstedelijk?

Minister **Jetten**:
Ik vind dat zelf een van de mooie voorbeelden van de manier waarop er in het kabinet wordt samengewerkt. De minister van VRO heeft die locaties voor grootschalige woningbouwontwikkeling niet in splendid isolation gekozen. Dat heeft zij samen met de minister van IenW en de staatssecretaris van KGG gedaan, om te kijken waar we het snelst de schop in de grond kunnen zetten en die betaalbare woningen kunnen gaan toevoegen. Dat geldt ook voor het herprioriteringskader dat eraan komt vanuit het ministerie van IenW. We zullen daarbij echt moeten kiezen voor een aantal grote inhaalslagen op het gebied van beheer en onderhoud, maar we hebben natuurlijk ook de ambitie om een aantal locaties beter te ontsluiten, omdat daar bijvoorbeeld veel woningen kunnen worden gerealiseerd of omdat daar grote economische activiteiten te wachten staan. In het herprioriteringskader wordt dat ook meegewogen. Als de minister u daar binnenkort over informeert, kunt u erop rekenen dat dat helemaal is afgestemd met de minister van VRO.

De heer **Stoffer** (SGP):
De heer Paternotte heeft heel soms een voorspellende gave. Het klopt: ik wil het toch hebben over het onderhoud van de infrastructuur. Er was net al een mooi debat tussen mevrouw Bikker en de premier. Ik heb hier gisteren af en

toe misschien wat stevig op ingezet, ook bij de heer Brekelmans. Laat ik vooraf een compliment geven: het staat op de kaart bij dit kabinet. De minister en de staatssecretaris, die daar achterin zitten, zijn er echt volop van doordrongen dat het moet, en de premier is dat volgens mij ook.

Er lopen een aantal goede initiatieven. Ik ben ook blij dat er voor een deel budget bij gekomen is, maar we moeten met elkaar wel constateren dat het bij lange na nog niet genoeg is. Dat regelen we niet vandaag en dat regelen we niet morgen, maar we moeten er echt voor zorgen dat we niet krakend en piepend stil komen te staan, dat we ontwikkeling doormaken en dat we nieuwe infra aanleggen. Dat is de toekomst van onze economie. Ik kijk even naar de minister van Financiën. Mijn vraag is: kunnen we met elkaar de handschoen oppakken om alles wat er nu al loopt goed te doen, maar ook met het oog op het langetermijnperspectief? Zo zijn er de Merwedebrug, die geen vrachtverkeer meer kan hebben, de Suurhoffbrug, die het weer krijgt, de Kolksluis bij Zwartsluis en al die andere. Kunnen we dat ergens met elkaar oppakken? Dan hebben we straks weer dat beste wegennet van de hele wereld, dat goed onderhouden is, dat we telkens updaten en waar we nieuwe dingen bij aanbrengen, om ervoor te zorgen dat onze economie blijft draaien. Die handschoen pakken de minister en de staatssecretaris op. Pakt het hele kabinet die ook met elkaar op, is mijn vraag.

Minister **Jetten**:
Zeker. Ik sluit me helemaal aan bij de complimenten voor de twee bewindspersonen die hier vanaf dag één zijn ingedoken om dit helemaal boven tafel te krijgen en goed op te kunnen lossen. Naast de beschikbaarheid van geld speelt natuurlijk ook de beschikbaarheid van capaciteit mee: hoeveel projecten kunnen we per jaar met elkaar verstouwen en hoe focussen we goed op de plekken waarop de hoogste prioriteit moet liggen? U heeft misschien gezien dat het kabinet afgelopen maandag samen met de VNG, het IPO en de Unie van Waterschappen de hoofdlijnen van het samenwerkingsakkoord heeft gepresenteerd. Een van de onderdelen daarvan is hoe we veel meer de doorkijk gaan maken naar hoe we in de komende tientallen jaren al die infrastructuur weer op orde krijgen. Dat doen we met de Nota Ruimte als basis: wat doen we waar in dit land? Naast de investeringen van het kabinet zijn er ook investeringen van provincies, gemeenten en waterschappen in die ruimte en onze infrastructuur. Als we dat goed bij elkaar brengen, krijgen we ook veel meer grip op wat we doen, naast de inhaalslag die de minister en de staatssecretaris nu aan het maken zijn, ook met een doorkijk naar de komende paar decennia.

De **voorzitter**:
Kort en bondig, meneer Stoffer.

De heer **Stoffer** (SGP):
Dank voor het antwoord. Laat mij maar de infrastructuuronderhouddrammer zijn. Ik beloof dat ik hier iedere keer blijf staan totdat ik, als er een nieuw kabinet komt, niet opnieuw hoef te zeggen dat de minister van Infrastructuur te strak in het pak genaaid is. Dat heb ik nu twee keer bij een kabinet moeten zeggen. Bij u ligt de uitdaging om ervoor te zorgen dat dat bij een volgend kabinet niet opnieuw gezegd hoeft te worden. Als het dan weer deze minister wordt, moet hij natuurlijk wel een heel groot pak hebben. Ik zou zeggen: veel geld erbij voor het onderhoud; daar wordt uiteindelijk heel Nederland blij en gelukkig van.

Minister **Jetten**:
Fijn dat we op de heer Stoffer kunnen rekenen als aanjager van deze belangrijke agenda.

De **voorzitter**:
Hoe vordert u in de beantwoording van het deel over de economie?

Minister **Jetten**:
We zijn al een heel end.

De **voorzitter**:
Oké. Ik denk dat we daarna gaan schorsen voor de lunch.

Minister **Jetten**:
Oké. Een belangrijk onderdeel van deze ambitie op het gebied van economische groei, woningbouw en infraprojecten is dat we het stikstofslot met elkaar doorbreken. We hebben maximaal tempo gemaakt om binnen vier maanden na de start de aanpak al bij uw Kamer neer te leggen. We gaan daar nu in volle vaart op door. Eind oktober volgt de spoedwet om de kritische depositiewaarde uit de wet te halen en het ontwerpprogramma stikstof wordt dan naar de Kamer gestuurd. Voor de uitwerking en verbetering van die plannen vindt intensief overleg plaats met de agrarische sector en andere partijen voor wie natuurherstel en ruimte voor vergunningverlening belangrijk is. Dat zijn naast LTO en NAJK, die ik eerder noemde, ook Een duurzaam evenwicht, VNO-NCW, Bouwend Nederland, MKB-Nederland en Natuur & Milieu.

Daarbij is het belangrijk dat we ook tot een goede oplossing komen voor PAS-melders, waar de heer Vermeer specifiek naar vroeg. Dat zijn de boeren eigenlijk al het langst in grote onzekerheid zitten. We hebben voor dat Programma Maatwerk PAS-melders 350 miljoen vrijgemaakt. 1 oktober aanstaande worden daar de gegevens voor ondernemers aan geleverd, zodat we in de loop van volgend jaar met de provincies die gegevens goed kunnen checken en uiterlijk in maart 2028 het plan voor legalisatie klaar hebben liggen. Maar het allerbelangrijkste is dat we de natuur beter herstellen, zodat gebied voor gebied de vergunningverlening weer op gang komt. Dat is in de eerste plaats voor boeren extreem belangrijk, maar zeker ook voor het aanjagen van de woningbouw en de economische ontwikkeling.

De heer **Klaver** (PRO):
Ik deed het gisteren in mijn eigen bijdrage, maar ook vanaf hier echt grote complimenten aan minister Van Essen. Ik vind dat hij het heel knap heeft gedaan, in alle rust heeft gewerkt aan een stevig plan dat er ligt. Nogmaals, wij hadden graag nog veel meer gezien, maar dit is volgens mij wat er nu ligt. Daarom moeten we daarmee verder. Daarom heeft mijn fractie ook volmondig gezegd dat we dit gaan steunen, maar we zien de druk van buiten en de druk in het parlement, dus hebben we wel gezegd: absoluut geen afzwakking van de plannen. Het kwam nu ook alweer

naar voren in het debat dat sommige partijen dat willen. Kan de minister-president hier toezeggen dat de plannen van minister Van Essen niet worden afgezwakt?

Minister **Jetten**:
Dat gaan we niet doen, inderdaad, want daarvan zeggen nu ook mensen die de plannen hebben beoordeeld dat dit echt nodig is om de staat van instandhouding in natuurgebieden in ieder geval naar een veel hoger plan te tillen. Het is eigenlijk ook het maximaal haalbare om voor boeren een goed toekomstperspectief te bieden. Het gaat op heel veel boerenbedrijven tot forse aanpassingen leiden, maar daarvoor hebben we ook het fonds voor stikstof, landbouw en natuur, om daarbij te helpen. Verbeteringen kunnen natuurlijk altijd. Ik heb de afgelopen weken en maanden ook een paar werkbezoeken gebracht aan boerenbedrijven waarvan je denkt als je daar rondloopt: dit is nou een biologische boer die eigenlijk alles doet waar we naartoe willen. En hij vraagt zich dan toch af of hij met dit stikstofpakket wel vooruit kan met zijn bedrijf. Dat soort verbeteringen zijn we aan het uitwerken, maar onder de streep moet het wel de reductie opleveren die we met elkaar hebben afgesproken, want anders komt de vergunningverlening niet op gang.

De heer **Klaver** (PRO):
Als het nodig is zal ik ook kritisch zijn op de minister-president, als hij geen keuze maakt. Maar op dit punt wordt wel een heldere keuze gemaakt, namelijk dat de plannen staan en dat er geen centimeter meer aan wordt afgedaan. Daar ben ik blij mee. Daar is mijn fractie heel blij mee. Dank u wel.

De heer **Vermeer** (BBB):
De discussie over die stikstofplannen moet niet gaan over afzwakken of versterken, maar over of boeren nog toekomstperspectief hebben in Nederland. Dat is het enige wat telt. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft betwist, zeker voor de bedrijven in de zoneringen, dat er een groot probleem is met investeringszekerheid. En als er geen investeringszekerheid is, dan is er geen toekomst. Maar ik kom nog even terug op wat de premier eerder zei. Hij zei dat er twee spoedwetten naar de Kamer komen. Ik wil nog even weten welke twee spoedwetten, want hij zei dat ook in het kader van de rekenkundige ondergrens, maar daar is helemaal geen wet voor nodig. Dat is gewoon aan een knopje draaien. De vorige minister van LVVN heeft dat al in januari van dit jaar klaar laten leggen, dus dat kan morgen doorgevoerd worden. Daar is geen wet voor nodig. Dat is gewoon een opdracht naar RVO en een briefje naar de provincies sturen dat het geregeld is.

Minister **Jetten**:
Ik heb me helemaal aan begin van het debat daarop versproken; daarom heb ik net nog een keer herhaald. Eind oktober komt de spoedwet om de kritische depositiewaarde uit de wet te halen en het ontwerpprogramma wordt naar de Kamer gestuurd om de stikstofaanpak ook echt daadwerkelijk verder vorm te kunnen geven. Daarnaast werken we aan het zo snel mogelijk invoeren van die rekenkundige ondergrens. Dat doen we ook samen met provincies, die een hele grote rol spelen om dat snel effectief toe te kunnen passen, zodat we een hele hoop activiteiten weer makkelijker kunnen gaan toestaan. Dat is deels voor de agrarische sector relevant, maar zeker ook voor een hele hoop economische activiteiten die nu onnodig stilliggen. Dat gaat wel alleen maar werken en juridisch houdbaar blijven als we daarnaast die ambitieuze aanpak verder uitrollen. Daar komt dan weer dat totaalpakket om de hoek kijken dat in de brief zit en dat we nu aan het verbeteren zijn in overleg met maatschappelijke partijen, maar vooral ook het belang dat deze LVVN-begroting wordt aangenomen, omdat we daarmee die 20 miljard gericht kunnen inzetten voor natuurherstel en de ondersteuning van boeren.

De heer **Vermeer** (BBB):
Van die 20 miljard is maar grofweg een kwart voor boeren die toekomstperspectief willen, maar dat terzijde; daar komen we bij die begroting nog wel op terug. Ik vind "we komen zo spoedig mogelijk" toch nog wel vaag, terwijl het allemaal al sinds januari klaarligt en de provincies erom schreeuwen. De minister van Landbouw wil dit ook heel graag met de provincies doen. Kan de premier dus toezeggen dat dit gewoon uiterlijk 1 oktober, van dit jaar dus, wordt doorgevoerd?

Minister **Jetten**:
Dat komt zo snel als mogelijk, in goede afstemming met de provincies. We spreken er met hen ook over hoe zij zelf een rol kunnen spelen in het sneller vergunnen van activiteiten met veel minder stikstofdepositie. Daar gaat het uiteindelijk om. Maar we weten ook dat zo'n rekenkundige ondergrens alleen stand kan houden als je tegelijkertijd laat zien dat je de staat van instandhouding van de natuurgebieden echt naar een hoger plan tilt. Daarvoor zijn ook al die andere maatregelen nodig die we in de brief hebben aangekondigd.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Vermeer** (BBB):
De verhoging van de rekenkundige ondergrens zorgt er direct voor dat een groot gedeelte van die projecten weer loskomt, dus het zou dat voorbehoud niet eens hoeven te hebben. Ik heb nog één vraag. Die heb ik ook aangegeven in het enige overleg dat ik de afgelopen maand heb gehad met de premier en de vicepremiers. Waarom kiest het kabinet ervoor om zijn eigen weerstand te organiseren door slechts twee boerenorganisaties bij gesprekken uit te nodigen en dat niet, zoals in andere sectoren, breed te doen door alle vakbonden die erbij betrokken zijn aan tafel te vragen?

Minister **Jetten**:
De minister en de staatssecretaris van LVVN voeren dagelijks gesprekken met allerlei vertegenwoordigers uit de brede sector. Specifiek inzake de stikstofaanpak die voor de zomer is gepresenteerd, waren er twee organisaties, LTO en NAJK, die zeiden: we zijn het niet op alle punten eens, maar we vinden het wel belangrijk dat er duidelijkheid en perspectief komen; we hebben ideeën over hoe de plannen kunnen worden verbeterd en komen graag aan tafel om daarover door te praten. Dat was ook om te laten zien dat het ook kan lonen om aan tafel te zitten en een

normaal gesprek te voeren met elkaar, omdat je dan invloed kunt uitoefenen en waar nodig goede dingen kunt doen voor de achterban.

De **voorzitter**:
De heer Stoffer. Meneer Stoffer, ja.

De heer **Stoffer** (SGP):
Daar wachtte ik op, voorzitter, totdat ik van u het woord kreeg.

De **voorzitter**:
Ik had het al gezegd, maar ik doe het graag een tweede keer.

De heer **Stoffer** (SGP):
Excuus. Dan sprak de heer Vermeer gelijktijdig tot mij.

De **voorzitter**:
Ik zag het.

De heer **Stoffer** (SGP):
Voorzitter, dank. De premier weet ongetwijfeld nog wel dat wij een aantal weken of maanden geleden samen op bezoek gingen bij boer Van Essen in Uddel. Dat is het geboortedorp van de heer Vermeer, zeg ik er maar bij. Het is een prachtige boerderij met 50 koeien en 60 hectare grond. Zelfs deze boer zit met de handen in het haar, want hij krijgt een pakket stikstofregels op zich af dat eigenlijk gewoon onwerkbaar voor hem is. Mijn vraag is: het kan toch niet zo zijn dat zo'n boerderij, waarin zo extensief wordt geboerd, zelfs al niet vooruit kan? Daar moet toch aanpassing plaatsvinden?

Minister **Jetten**:
Nogmaals dank aan de heer Stoffer voor de uitnodiging voor dat werkbezoek. Dat was ontzettend leuk en zeer leerzaam. Het was inderdaad een indrukwekkend boerenbedrijf met prachtige, oer-Hollandse rassen die in de wei liepen. Ik denk inderdaad dat dit een voorbeeld is van een bedrijf dat de afgelopen jaren zelf al heeft nagedacht over de vraag: hoe kan ik extensiever boeren om goed voedsel voor ons te produceren tegen een eerlijke prijs? Veel boeren zitten deze zomer ook zelf te rekenen wat het pakket nu voor hen betekent. Daarvoor zullen we een aantal zaken nu zo concreet mogelijk moeten uitwerken, zodat je dat ook veel beter kunt beoordelen. Dat zit voor een deel in hoe de zones eruitzien. We hebben een aantal natuurgebieden aangewezen waarin zonering zal moeten plaatsvinden om het gebied beter te beschermen. Provincies komen nu met voorstellen om die zones in een aantal gebieden kleiner te maken, omdat dat kan en die maximale zonegrens niet nodig is. Dat zal voor een aantal boeren ook extra lucht kunnen creëren. We zullen afspraken moeten maken en regels moeten stellen voor wat er binnen die zones mag.

Naast boer Van Essen, bij wie we samen zijn geweest, zijn er de afgelopen weken veel meer andere concrete voorbeelden aangedragen van boeren die zeggen: "Ik ben voorloper. Ik heb de afgelopen jaren al enorme investeringen gedaan. Zou juist niet mijn bedrijf een voorbeeld voor anderen kunnen zijn?" Die voorbeelden halen we ook maximaal op, onder andere bij veel biologische boeren, om ervoor te zorgen dat we bij de verbetering van het pakket zo veel mogelijk recht doen aan dit soort situaties. Ik kan nu niet beoordelen hoe dat er voor deze specifieke casus uitziet, maar u kunt erop rekenen dat we er alles aan doen om juist die voorlopers de komende tijd maximaal te ondersteunen en tegemoet te komen.

De heer **Stoffer** (SGP):
Dank voor het antwoord, maar ik zie wel echt wanhoop bij deze boerengezinnen aan de keukentafel. Die zien dit en denken: er is al jarenlang narigheid geweest. Nu zien ze geen enkel perspectief. Er wordt ook gezegd: het kabinet moet voor links of rechts kiezen. Nou, dit is een van de dingen waarom wij zeggen: kies voor rechts. Betekent het, als u dadelijk over links zou gaan, dat deze aanpassingen allemaal niet meer gaan plaatsvinden? Of komt er dan wél perspectief voor dit soort boeren? Dit gaat wel over waar we het inhoudelijk met elkaar over hebben.

Minister **Jetten**:
Volgens mij heb ik in het interruptiedebat dat ik net met de heer Klaver had heel duidelijk gezegd: onder de streep mag het pakket niet worden afgezwakt. De vermindering in stikstofuitstoot en -depositie die in dit pakket zit, is minimaal nodig om de Nederlandse natuur beter te beschermen en de vergunningverlening weer op gang te krijgen. Binnen dat pakket is er ruimte om maatregelen te verbeteren, omdat we nu bij de uitwerking soms tegen vragen aanlopen die we voor de zomer nog niet helemaal scherp hadden. Daarom vind ik het ook zo waardevol dat LTO, NAJK en anderen ook bij ons aan tafel zitten om heel concreet met voorstellen te komen voor hoe die verbeteringen er dan uit kunnen zien. Dat is dus de ruimte die er is, maar onder de streep zullen we toch, ook luisterend naar het PBL en de landsadvocaat, in ieder geval deze minimale opbrengst moeten halen, omdat we anders de vergunningverlening niet op gang krijgen, die niet alleen voor boeren belangrijk is, maar ook voor bouwers en breder voor de Nederlandse economie.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Stoffer** (SGP):
We gaan het de komende tijd zien. Wij zullen ons als SGP in ieder geval stevig inzetten voor perspectief voor boeren. Ik zeg nogmaals: laten we niet vergeten dat die boeren zorgen voor ons eten en voor ons landschap. Als we die kwijt zijn, dan weten we niet wat ons overkomen is. Ik geef die boodschap nog een keer nadrukkelijk mee. Laten we dat meenemen bij de aanpassing van de plannen.

Minister **Jetten**:
Ik begrijp nu van de minister van LVVN dat we al binnen een maand met een aanvullende brief komen over hoe we specifiek voor biologische boeren en extensieve boeren, zoals het voorbeeld waar wij zijn geweest, het pakket zo kunnen verbeteren dat die aanvullende ondersteuning er ook is.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Goed dat te horen. In de afgelopen maanden heb ik namelijk te veel boeren gesproken die in complete onzekerheid zijn geraakt en die dachten: wij hebben de goede investeringen gedaan; we hebben onze boerderijen op orde. Door de uitbreiding van de zonering — neem het gebied rond de Regge, de minister welbekend — is er grote paniek aan deze keukentafels, waar al zo veel spanning is geweest, ook in eerdere jaren. Eerlijk gezegd vond ik het een heel ingewikkelde combi. Er kon niks worden veranderd aan het pakket. Dat was het beeld waarmee de zomer in werd gegaan. Veel boeren hadden deze onzekerheid. Gaat er duidelijkheid komen voor hen over wat de plannen van het kabinet betekenen?

Minister **Jetten**:
Wat ik zelf ook merk in de gesprekken met veel boeren, is dat ze sceptisch zijn — dat is heel begrijpelijk na de afgelopen tien jaar — zo van: wat komt er nou terecht van de ambities die in deze brief staan? Daarom is het ook zo belangrijk dat we op korte termijn al met die eerste spoedwetten komen en dat deze begroting snel wordt aangenomen, zodat we dat geld ook gericht kunnen gaan inzetten. Veel boeren hebben ook behoefte aan een betere rekentool dan de tool die door een van de brancheorganisaties of actiegroepen is gemaakt en die niet het hele verhaal vertelt. Dat betreft de vragen: "Hoe kan ik nog veel beter voor mijn eigen bedrijf inschatten wat deze nieuwe maatregelen voor mijn boerenerf betekenen? Hoe kan ik me daaraan aanpassen? Welke investeringen kan ik doen? Welke hulp krijg ik daarbij?" Dat zal de komende weken en maanden steeds duidelijker worden. In sommige regio's kan dat sneller dan in andere — dat weet mevrouw Bikker ook — want hoe dichter je bij die kwetsbare Natura 2000-gebieden zit, hoe belangrijker het is om daar die gebiedsgerichte aanpak goed vorm te geven.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
De ChristenUnie is helder geweest: als het huidige voorstel een dictaat is, wordt het voor ons lastig om daarbij aan te sluiten. Ik spreek namelijk te veel boeren waarvan ik denk: die verdienen een toekomst in ons land. Ik ben dus heel benieuwd welke aanpassingen het kabinet daarbij voor ogen heeft. Ik noem daarbij nog één ander aspect dat ik belangrijk vind. Toen ik bij boer Theo in Twenterand was, vertelde hij me ook even hoe juist die paar boeren die er nog zijn de platte kar voor het dorpsfeest regelen voor de inhuldiging van het voetbalelftal. Hij vertelde dat het ook deze boeren zijn die samen het karakter van de gemeenschap vormen. Ik denk dat we niet moeten vergeten wat de toekomst is van ons platteland, ook bij de gevolgen die dit beleid heeft. Ik zou dat heel graag samen nemen. Ik kijk ook naar de minister die verantwoordelijk is voor de regio's, de minister van Binnenlandse Zaken. Ik denk namelijk dat we op dat front echt nog een aantal stappen hebben te zetten, om het platteland mee te nemen in plaats van dat het alleen over stikstof gaat. Boerentoekomst: ik geloof er voor Nederland in, ook voor jonge boeren, maar maak dan van de stikstofplannen geen dictaat.

Minister **Jetten**:
Nee, dat is het ook niet. Wij hebben nadrukkelijk ook de uitnodiging aan de medeoverheden gedaan: kom met voorstellen, ook om onze aanpak te versterken, zeker als het gaat om de zones rondom de Natura 2000-gebieden. Het was de minister zelf die, denk ik, in de eerste maand al zei: ik doe een aanvulling op de afspraak in het coalitieakkoord, want een van de extra pijlers in mijn aanpak is een sterk en leefbaar platteland. Dat zat niet zo sterk in het coalitieakkoord. Het zit wel heel sterk in de aanpak van de minister en de staatssecretaris. Zij zien namelijk dat het meer is dan alleen maar goed voedsel produceren tegen een eerlijke prijs. Het gaat ook over de sociale cohesie, zeker op plekken waar de komende jaren grote veranderingen nodig zullen zijn.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):
We zien dat er met dit pakket een aantal goede stappen worden gezet, maar tegelijkertijd is het nog onvoldoende om de natuur echt te beschermen. Daarnaast zijn er nog zo veel meer uitdagingen voor de komende tijd. Denk aan de waterkwaliteit, denk aan het klimaat en denk aan dierenwelzijn. Mijn vraag aan de premier is dus: welk perspectief schetst hij nu voor de boeren? Er wordt een aantal stappen gezet, maar tegelijkertijd komt er nog heel veel op de boeren af. Zou je het niet beter in één keer, met een samenhangende landbouwvisie, moeten doen?

Minister **Jetten**:
Ja, zo veel mogelijk werk met werk maken. Het gaat inderdaad niet alleen maar over stikstof, maar het gaat ook over waterkwaliteit, het gaat ook over dierenwelzijn. Het gaat over een toekomstbestendig verdienmodel voor die boeren. Zij kunnen niet elke paar jaar weer het roer volledig omgooien en weer nieuwe investeringen doen. Dus hoe meer je dat meteen in samenhang aanpakt, hoe meer zekerheid en rust je voor boeren geeft. Ik vind het belangrijk te constateren dat het Planbureau voor de Leefomgeving zegt: het pakket dat het kabinet nu voorstelt, is zo'n beetje het maximaal haalbare wat je in de komende jaren kan doen. We vragen dus heel veel van de sector. We moeten ze wat dat betreft ook niet overvragen. We hebben ook een paar jaar verloren omdat we gewoon de stikstofaanpak op zijn gat hebben laten liggen. Wat we nu dus de komende jaren gaan doen, is, denk ik, al superambitieus. We vragen veel van boeren en daar hebben ze onze steun en hulp bij nodig.

Voorzitter. Naast het stikstofpakket zijn we natuurlijk ook bezig met de dierwaardige veehouderij. De staatssecretaris is met allerlei voorstellen bezig. Ik weet dat de fractie van mevrouw Teunissen daar vast en zeker nog een paar aanscherpende voorstellen op zal doen. Daar hebben we dan hier het debat over.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):
Het is heel goed dat de premier aangeeft: die samenhangende visie is belangrijk, maar dan is toch de vraag of deze plannen niet beter moeten. We zien namelijk dat ze niet genoeg doen voor de natuur. Je zet nu een aantal stappen, maar dan loop je er toch weer tegenaan dat je straks van boeren moet vragen om te investeren terwijl het allemaal al zo gevoelig ligt. Dan is dus toch de vraag: heeft het kabinet echt die landbouwvisie waarin al die zaken, zoals dierenwelzijn, klimaat, natuur en boerenperspectief, allemaal met elkaar zijn meegenomen?

Minister **Jetten**:
Dat kan een heel mooie plek krijgen in de uitwerking en verbetering van die plannen. Als je namelijk gaat naar de best beschikbare technieken voor bijvoorbeeld stalsystemen, dan gaat het niet alleen maar over stikstof en methaan; dan gaat het ook over dierenwelzijn en alles wat je daar meteen in kan meenemen. Dat is ook wat boeren van ons vragen: wees gewoon duidelijk over waar het de komende tien, vijftien jaar met mijn bedrijf naartoe moet. Als antwoord op één hele specifieke vraag uit de eerste termijn, over het werkbezoek aan het slachthuis in Boxtel: de minister van Sociale Zaken gaat heel graag met u mee, juist ook omdat hij bezig is met het wettelijk verbod op het inzetten van uitzendkrachten in de vleesketen, om een deel van die misstanden daar aan te pakken. Hij is hier nu even niet; hij is vast al onderweg, ja!

De **voorzitter**:
Afrondend.

Mevrouw **Teunissen** (PvdD):
Ik heb nog één punt over stikstof. Ik denk echt dat er een visie moet komen die aan alle wettelijke zaken die nodig zijn voor natuur, water, klimaat en dierenwelzijn moet voldoen. Ik ben natuurlijk ontzettend blij om te horen dat de minister met mij meewil. Het gaat erom dat dat slachthuis nu echt helemaal verborgen ligt. We blijven het normaal vinden dat er in Nederland 500 miljoen dieren per jaar geslacht worden, omdat het allemaal uit het zicht is. Dit gaat, denk ik, heel erg helpen om het eerlijke verhaal te vertellen over hoe we in Nederland met dieren omgaan. Heel erg bedankt.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
"Het eerlijke verhaal." Ik zou bijna willen zeggen: wil de echte minister-president Jetten opstaan? Net zei hij tegen Klaver: er wordt niks afgezwakt. Toen was meneer Klaver blij. Ik denk dat de boeren huilend de tv hebben uitgezet. Tegen mevrouw Bikker van de ChristenUnie zegt hij echter: het is geen dictaat. Wat is het nou? Gaat u gewoon verder op deze weg, met uiteindelijk een ontheemd platteland, juist vanwege de steunende functie die heel veel boeren in die gemeenschappen hebben? Of gaat u daadwerkelijk het beleid aanpassen? Er is net weer een bericht naar buiten gekomen waarin staat dat het wel meevalt met de brandnetels en de bramen, dus met de stikstof. Wat is het nou? Welke afslag nemen de minister-president en zijn kabinet hier?

Minister **Jetten**:
Als er nou één sector is in Nederland die de afgelopen jaren door de politiek elke keer in de steek is gelaten en met een kluitje het riet in is gestuurd, dan is het wel de agrarische sector. Er zitten niet alleen PAS-melders en interimmers, maar duizenden boeren in onzekerheid, omdat ze gewoon niet weten waar ze aan toe zijn, hoe ze hier de komende vijf, tien, vijftien jaar op een fatsoenlijke manier goed voedsel kunnen produceren tegen een eerlijke prijs. Er zijn jonge boeren die zich afvragen: kan ik het bedrijf van mijn ouders of van een oom of tante overnemen, of heeft het eigenlijk geen zin om die stap nog te zetten? Dat is puur en alleen zo omdat er hier in Den Haag complete verlamming was op dit dossier. Wij hebben nu in vier maanden tijd in één keer de hele stap gezet, met een samenhangend pakket aan maatregelen waarvan de onafhankelijke rekenmeesters zeggen: dit is nodig en het maximaal haalbare om de komende jaren niet alleen de Nederlandse natuur beter te beschermen, maar ook een toekomstperspectief voor boeren te realiseren. Dan moet je het wel allemaal doen. Je moet daar dus een aantal wetten voor aanpassen. Je moet strenger zijn in de zones rondom de Natura 2000-gebieden. Je zult als overheid ook geld bij moeten zetten om die omslag mogelijk te maken. Soms is die omslag voor het bedrijf op de plek waar het zit, naar een meer extensief model. Soms is er een andere omslag die het bedrijf daar kan maken. Soms is het verplaatsing. Soms is het het vrijwillig stoppen van het bedrijf.

Dat kun je niet aan die boeren alleen overlaten. Nee, daar hebben we het als overheid de afgelopen jaren enorm laten liggen. Daar moeten we dus bij helpen. Dat doen we met de middelen die we daarvoor uittrekken. En nee, het is geen dictaat. Wij hebben bijvoorbeeld bij de zonering rondom de Natura 2000-gebieden gezegd: we denken dat dit maximaal nodig is, maar we hopen dat het op een aantal minder kan dan in die brief van voor de zomer staat. Daarom zijn provincies en gemeenten nu aan het uitwerken en aan het uitrekenen of die zones misschien een stuk kleiner kunnen, zodat een hele hoop boeren met minder maatregelen worden geconfronteerd als die zone definitief wordt vastgesteld en de boeren in die zone weten wat voor hen de opgave is.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
We hebben een stikstofwetprobleem. Daar ben ik het mee eens. We zijn vastgelopen in een modellenwerkelijkheid. Even dit: "De verplichte beëindiging van ons melkveebedrijf is een zakelijke, financiële maar vooral ook emotionele rollercoaster geweest. Een duurzaam bedrijf, diervriendelijk en dat voldoet aan alle regels en opgaven tot puin te zien vermalen worden, voelt emotioneel als een" — excuus, het is een citaat — "moordaanslag. Als daar dan ook nog eens een beroepsverbod voor heel Europa bij komt, stort dat jou in de afgrond. Een beroepsverbod is een ernstige straf. Als je altijd alles volgens de regels hebt gedaan, voelt dat misdadig en onrechtmatig." Ik doe dit niet snel, maar dit is mevrouw Grin, te vinden op Facebook. Het ging mij door merg en been. Vanwege een stikstofwetprobleem, een modellenwerkelijkheid. Waarom gaat dit kabinet niet ter plekke kijken?

Minister **Jetten**:
Dat doen we. Het is inderdaad altijd een menselijk verhaal, en vaak ook een heel emotioneel verhaal. Ik heb zelf een paar weken geleden gesproken met een van de pluimveehouders in Noord-Brabant waar het in de media en in de Brabantse Staten zo veel over is gegaan. Dat is een jong stel dat vol trots het familiebedrijf heeft overgenomen en nu in grote onzekerheid zit, omdat ze niet weten hoe het verder moet met hun bedrijf. Zij waren klip-en-klaar naar mij: "Maak politiek een keuze over wat er wel en niet kan. Dan kunnen we ons daartoe verhouden. Dan kunnen we ervoor kiezen om ons bedrijf om te schakelen. Dan kunnen we ervoor kiezen om ons bedrijf misschien wel te verplaatsen. Het enige wat we vragen, is duidelijkheid over de wet- en regelgeving en financiële hulp als die nodig is om zo'n omslag te maken." Die keuze maken mensen niet lichtzinnig. Het gaat vaak niet zozeer om het bedrijf, maar over het feit dat je soms al vele generaties op dezelfde plek woont en

werkt en met heel veel passie voor het landschap zorgt. Daar moeten we niet aan voorbijgaan als we hier met elkaar debatten over stikstof voeren.

De **voorzitter**:
Afrondend.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Afrondend, voorzitter. Duidelijkheid die betekent dat je bedrijf kapotgaat, is niet de duidelijkheid die ze zoeken. Laat ik het dan op een andere manier proberen, want bij D66 werkt Europa altijd heel goed. Mevrouw Von der Leyen zei gisteren: "Europese boeren zijn de beste in de wereld. We zullen ze ondersteunen bij elke stap die ze zetten." Een bedrijf beëindigen vanwege een stikstofwetprobleem vanwege een modellenwerkelijkheid en dat bedrijf vervolgens verbieden om dat elders te gaan doen, is niet wat mevrouw Von der Leyen bedoelt. Europese boeren zijn de beste? Nee, Nederlandse boeren zijn de beste in de wereld. Waarom is de heer Jetten hier niet gevoelig voor?

Minister **Jetten**:
Toen ik dat citaat van mevrouw Von der Leyen zag, dacht ik precies wat mevrouw Keijzer net zegt. Nederlandse boeren zijn al decennialang de beste van de wereld. Die hebben al heel vaak laten zien dat ze met innovaties en nieuwe keuzes weer helemaal bij de tijd goed voedsel kunnen produceren tegen een eerlijke prijs, maar vaak ook nog de techniek en innovaties aan de rest van de wereld kunnen verkopen om ook daar de voedselproductie naar een hoger niveau te tillen. De afgelopen tien jaar hebben heel veel boeren in complete onzekerheid gezeten door het uitblijven van een oplossing voor het stikstofslot. Dat heeft ook heel veel boeren in een pauzestand gezet, niet in de laatste plaats de PAS-melders en de interimmers. Wij bieden die duidelijkheid nu. Ja, dat is soms een harde en vervelende boodschap. Maar juist op die plekken gaan we de komende tijd helpen om het mee te kunnen maken.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik heb gister een punt gemaakt over de praktijkkennis. De minister-president en ik hebben veel met klimaatbeleid gedaan. Je kunt prachtige hoog-overdoelen verzinnen, maar uiteindelijk moet je de praktijkkennis toch steeds naar het ministerie toe zien te brengen. Hoe gaan we dat organiseren? Volgens mij vinden we dat allebei. Hoe organiseren we, praktisch, dat de praktijkkennis — werkt wat we willen? — in beleid terechtkomt?

Minister **Jetten**:
Hierbij is het allerbelangrijkste dat we regelmatig om tafel zitten met mensen uit de praktijk, zodat we het niet zelf in Den Haag bedenken, maar de verbeteringen van de landbouwaanpak samen met de brancheorganisaties doen, zodat je het veel meer structureel organiseert en inregelt. Door het stikstofdebat gaat het heel specifiek over de veehouderij, maar je moet natuurlijk hetzelfde doen voor de akkerbouw en de land- en tuinbouwsectoren. De luiken en de ramen moeten echt open op het departement, om samen met de sectoren en de medeoverheden goed landbouwbeleid vorm te geven.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Dan moeten we het ook hebben over het verdienmodel. We kunnen bijvoorbeeld van melkveehouders te vragen om te extensiveren. Daardoor maken ze kosten. Dat betekent concreet dat melk dan iets, een paar cent, duurder wordt. Er zijn supermarkten die al duurzame melk verkopen en met allerlei certificaten ervoor zorgen dat er een paar cent bij komt, zodat het betaald wordt. Kan dit kabinet een perspectief op dat verdienmodel gaan schetsen en aangeven hoe de hele keten, supermarkten en de bancaire sector mee gaan betalen aan een verdienmodel dat klopt? We kunnen het aan boeren vragen, maar uiteindelijk moeten ze ook gewoon een rendabel bedrijf kunnen hebben.

Minister **Jetten**:
Het gaat ook over de marktmacht van boeren tegenover de grote inkopers en de retailers, die er veel geld aan verdienen. Ik werd laatst aangeschoten door een aantal van de grote bedrijven in de financiële sector en de supermarktketen. Die zeiden: wij zijn heel blij dat er duidelijkheid komt voor de stikstofaanpak. Mijn tegenvraag was: "Wat gaat u dan zelf doen om er een succes van te maken? Welke afspraken gaat u maken met boeren om een eerlijke prijs te betalen voor de producten die u in de supermarktschappen hebt staan?" Wij als consumenten kunnen voor een heel groot deel helpen om de omslag naar een veel duurzamere voedselproductie mogelijk te maken, maar zowel de supermarkten als de banken, die voor een groot deel de leningen voor de investeringen verzorgen, moeten hierin ook hun verantwoordelijkheid nemen. Dat hebben ze de afgelopen jaren in veel gevallen veel te weinig gedaan.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Tot slot. Mijn derde vraag gaat over de PBL-analyse. Een van de belangrijkste instrumenten is de zonering, maar dat element zit eigenlijk niet goed in die analyse van het PBL. Daarin wordt er vrij generiek gekeken. Ik snap het wel, want het is moeilijk uit te rekenen, maar het is best gek dat die zonering er eigenlijk niet goed in zit. Hoe kunnen we dit op de een of andere manier toch repareren of in ieder geval wel iets van een analyse hierover krijgen? Als dit namelijk een van de instrumenten, een van de grote brokken, in je aanpak is, wil je toch minstens een kwalitatieve analyse hebben van de resultaten die je ermee kunt boeken?

Minister **Jetten**:
Er zijn twee zaken die een nog wat nadere uitwerking vergen, zodat het PBL die de volgende keer nog beter kan meenemen: de veldemissies en de zonering. Voor de zonering geldt natuurlijk dat per gebied zal verschillen wat de impact ervan is. De vraag is namelijk voor welke afstand we gaan wat betreft die zonering en wat je binnen die zonering toestaat. De uitwerking van de spelregels in de zones komt er binnenkort aan. De specifieke brief voor extensieve en biologische bedrijven, die ik net al noemde, is daarin ook een belangrijk puzzelstukje. Je kunt dan veel meer regio voor regio en natuurgebied voor natuurgebied aangeven wat de impact van die zoneaanpak is. Zodra dat per gebied beter in kaart kan worden gebracht, ga ik er ook van uit dat we dat met uw Kamer zullen delen.

De **voorzitter**:
Meneer Vermeer en meneer Klaver hebben nog interrupties. Ik stel voor dat we daarna gaan schorsen voor de lunch.

De heer **Vermeer** (BBB):
Je weet bijna niet waar je moet beginnen in dit hele dossier. Zoals daarnet alweer duidelijk weergegeven werd, kan het PBL dit niet eens goed uitrekenen, laat staan dat dit toekomstperspectief kan garanderen. Het PBL zegt dat dit het maximaal technisch haalbare pakket is, maar dat zegt nog niet dat het haalbaar is voor de boeren, of dat het economisch haalbaar is. Kan de premier garanderen dat banken niet terughoudend zullen zijn, en ook niet met renteopslagen zullen komen, als het gaat om de boeren die de maatregelen gaan treffen die in dit pakket worden voorgesteld.

Minister **Jetten**:
Er zijn twee reflecties op onze aanpak. Eén. Zo'n beetje alles wat technisch haalbaar en mogelijk is, zit erin. Het PBL heeft aangegeven dat er bijna geen maatregel meer te bedenken is die er nog aan zou kunnen worden toegevoegd. Het is ook zo'n beetje het maximale wat je van de maatschappij mag vragen om in dit tempo door te gaan voeren de komende jaren. De financiële sector, de banken, geven in gesprekken ook aan dat dit de weg vooruit is. De vraag vanuit ons aan hen is dan natuurlijk ook: hoe gaat u helpen met het financieren van de omslag die boeren moeten maken? Daar voert de minister van LVVN ook regelmatig gesprekken over met de financiële sector. Als daar updates over te geven zijn, zal hij dat doen.

De heer **Vermeer** (BBB):
Mijn conclusie is dat die garantie nu dus niet wordt gegeven, terwijl we straks wel die plannen hebben voorliggen. Daarnaast is hier vandaag ook nog eens gezegd dat zelfs biologische boeren een probleem hebben. Die hangt net zo goed een generieke korting boven het hoofd. Het interessante is dat er juridisch gezien helemaal geen "biologische boer" bestaat. Dat is gewoon een certificering. Hoe denkt de premier en dit kabinet zo'n soort onderscheid dan te kunnen maken? Er werd net wel gezegd dat boeren in de steek zijn gelaten en met een kluitje in het riet zijn gestuurd, maar naar ons idee is dit nog steeds aan de gang. In dit pakket wordt niet alleen de boer met een kluitje in het riet gestuurd, maar de hele Nederlandse bevolking, want die moet voor iets gaan betalen dat op deze manier gedoemd is om te mislukken.

Minister **Jetten**:
De financiële sector was de afgelopen jaren terughoudend om te helpen omdat die niet wist waar het naartoe ging met het landbouwbeleid. Dat weet men nu wel; dat helpt. In de Europese verordening is wel degelijk beschreven wat er wordt verstaan onder biologisch boeren. Er zijn in Europa en Nederland ook afspraken gemaakt over hoe we richting een groter aandeel biologische boeren kunnen komen. Volgens mij ligt er ook een initiatiefnota om dat verder te ondersteunen. Die hebben we in die stikstofbrief ook vol omarmd en kunnen we de komende tijd verder uitwerken. De brief die eraan komt voor biologische en extensieve boeren, gaat vooral helpen om iets meer inkleuring te geven aan dat pakket, zodat mensen voor zichzelf kunnen beoordelen wat dat voor hun bedrijf betekent.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Vermeer** (BBB):
Boer Koos, die ook bekend is in de Kamer en hier ook weleens geweest is, ging van 60 naar 100 koeien, naar 40. Die appte mij gisteren nog van: ik wil weleens komen uitleggen dat op deze manier nu al geen geld te verdienen is, laat staan met extra maatregelen. Ik weet eigenlijk niet precies ... Je weet gewoon bijna niet waar je moet beginnen. Er werd net ook gezegd: er moet praktijkkennis naar beleid gebracht worden, terwijl het beleid al op tafel ligt. Dit is gewoon een treinramp die staat te gebeuren. Ik vraag dit kabinet: keer op uw schreden terug; maak niet al die boeren, het platteland en de economie in de regio daarmee kapot.

Minister **Jetten**:
Het beleid is erop gericht boeren toekomstperspectief te geven op een leefbaar platteland. Daar zetten we ons voor in.

De heer **Klaver** (PRO):
De minister-president was volstrekt helder in het antwoord op vragen die ik stelde. Ik dacht op een gegeven moment toch wel wat ruimte te zien ontstaan tijdens het interruptiedebatje. Ik wilde dus even kijken of we nog steeds op dezelfde lijn zitten. Dat gaat eigenlijk over het volgende punt: die zonering. Het is aan de provincies om daar verder invulling aan te geven. In de plannen staat dat je gemotiveerd kan afwijken. Daar is dus ruimte voor. Volgens mij heeft de minister-president wat dat betreft feitelijk gelijk. Maar dan moeten er wel alternatieve maatregelen worden genomen. Dus als je die zonering wilt aanpassen, dan zou dat kunnen betekenen dat je bijvoorbeeld over moet gaan tot gedwongen uitkoop van een piekbelaster. Klopt dat?

Minister **Jetten**:
Als je de zonering wilt aanpassen, zul je andere maatregelen moeten voorstellen om hetzelfde doel te bereiken, namelijk verlaging van de stikstofdepositie in het betreffende natuurgebied. Dus het is ook echt aan de regio om te laten zien hoe het dan alternatief kan. Wij willen in principe niet tot gedwongen uitkoop overgaan, maar als je daar in de regio vrijwillig afspraken over kan maken, om daarmee tot een ander totaalpakket te komen, dan staan we daarvoor open. Maar het klopt wat de heer Klaver zegt: als je een aanpassing van de zonering wil, dan zul je eerst moeten aantonen waarom je daarvan kan afwijken, namelijk omdat je op een andere manier hetzelfde doel bereikt.

De heer **Klaver** (PRO):
Fijn. Dat is goed om te horen. Ik dacht net toch wel flink wat ruimte te horen in de zin van: nee, dat kan ook wel aangepast worden; dat hangt er een beetje van af wat we aantreffen en hoe de situatie is. Dit is dus wat het is; daar kun je gemotiveerd van afwijken. Dat lijkt me heel logisch, want in de praktijk moet je gewoon kijken hoe het werkt en hoe het er dan uitziet. Maar het betekent wel echt dat je met alternatieve maatregelen zou moeten komen, zoals meer bedrijven uitkopen.

Minister **Jetten**:
Ja, en er zijn ook voorbeelden van regio's die zeggen: doe nu aan de ene kant van het natuurgebied een zone van x meter, die kleiner is, en aan de andere kant een zone die aanzienlijk groter is, omdat dat beter is voor het natuurgebied en ook veel meer perspectief kan bieden voor dat leefbare platteland met groene boerenbedrijven. Dus er zijn allerlei verschillende smaken, maar inderdaad: gemotiveerd afwijken, met onder de streep minstens hetzelfde resultaat.

De **voorzitter**:
Kort, tot slot.

De heer **Klaver** (PRO):
Tot slot. Goed om te horen; dan zijn we het eens.

De **voorzitter**:
Ik wilde eigenlijk schorsen voor de lunch. Maar als u het heel kort en in één keer doet, dan vind ik het prima. Een laatste vraag.

De heer **Vermeer** (BBB):
Dat snap ik, voorzitter; ik wil het gewoon in één keer doen. Want het kan niet allebei waar zijn wat de premier hier zegt. De premier zegt dat volgens het PBL dit het maximale is wat kan en wat draagbaar is voor de maatschappij. Toch zegt hij ook: als we er iets aan veranderen, dan moeten we iets anders versterken. Dat kan niet beide waar zijn. Óf dit is het maximale en dan kun je ook niet een andere maatregel verder aanscherpen. Óf het klopt gewoon niet. En dit kabinet wil gewoon helemaal niets veranderen aan wat er nu voorligt.

Minister **Jetten**:
Nee, in de uitwerking en verbetering van de plannen, in de maatvoering, is er ruimte. Maar het is niet zo dat er andere typen maatregelen uit de lucht gaan komen vallen, want dan hadden we die de afgelopen jaren wel met elkaar bedacht. Dus de vraag is wat de mix van maatregelen is die je in dat gebied toepast om daar aan de stikstofdoelen te kunnen voldoen, de natuur beter te beschermen en de boeren perspectief te bieden.

De **voorzitter**:
Ik schors tot 14.30 uur voor de lunch.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 13.44 uur tot 14.30 uur geschorst.